

STUDIES OVER DE  
SOCIAAL-ECONOMISCHE GESCHIEDENIS  
VAN LIMBURG

JAARBOEK VAN HET SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM  
VOOR LIMBURG

Dit Jaarboek wordt gratis aangeboden aan de begunstigers en contribuanten van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg.

Voor abonnementen wende men zich tot de boekhandel of tot de uitgever.

Inzendingen voor de redactie zenden aan het adres:  
Boschstraat 73, 6211 AV Maastricht.

**Studies over  
de sociaal-economische geschiedenis  
van Limburg  
XXXI**

ONDER REDACTIE VAN DR REMIGIUS DIETEREN O.F.M.  
EN PROF. DR J. C. G. M. JANSEN



VAN GORCUM, ASSEN/MAASTRICHT, 1986

**CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG**

Studies

Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg / uitg. Sociaal Historisch Centrum voor Limburg. – Dl. 4 (1959) – . . . . – Assen [etc.]: Van Gorcum  
Verschijnt jaarlijks  
Jaarboek XXXI-1986 / onder red. van Remigius Dieteren en J.C.G.M. Jansen. – Ill.  
ISBN 90-232-2270-9  
SISO limb 938 UDC 949.294(058) UGI 200  
Trefw.: Limburg; sociaal-economische geschiedenis; jaarboeken.

# INHOUD

Voorwoord .....	VII
Jos Goltstein, Het ontstaan van het Limburgs chauvinisme in Sittard	1
J.C.G.M. Jansen, Strafrechtspraak en Joden in Limburg in de 18e en vroege 19e eeuw .....	78
Literatuuroverzicht .....	102
Jaarverslag 1985 van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg	121
Bestuur Sociaal Historisch Centrum voor Limburg .....	155
Begunstigers en Contribuanten .....	156



## VOORWOORD

In de eenendertigste bundel Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg is een tweetal artikelen opgenomen.

Jos Goltstein opent het jaarboek met een studie over het ontstaan van het Limburgs chauvinisme in Sittard. Anders dan in populaire geschriften vaak wordt gesuggereerd, zijn de Limburgers niet altijd chauvinistisch geweest. Integendeel, precies zoals de Vlaamse gedachte is ook het Limburgs zelfbewustzijn ontstaan als uitvloeisel van sociale spanningen. Sedert het midden van de 19e eeuw waren de mogelijkheden tot stijging op de maatschappelijke ladder voor de overwegend katholieke Limburgers ernstig beperkt. Snel groeiende vormen van bedrijvigheid, zoals de spoorwegen en de overheidsdiensten, werden inwoners van het gewest min of meer systematisch. Terecht ontstond daartegen verzet. Aan de hand van de lokale persorganen in Sittard onderzocht de auteur minutieus het bewustwordingsproces in een kleine stedelijke agglomeratie. Opmerkelijk was daarbij dat, naarmate de persactie meer succes opleverde, de neiging tot overdrijving bij de actievoerders toenam.

In de tweede bijdrage, die in dit deel van de Studies wordt gepubliceerd, zet J.C.G.M. Jansen zijn artikelenreeks over de geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Limburg voort. Ditmaal bestudeerde hij de houding van de rechterlijke macht ten opzichte van de Joden in de 18e en vroege 19e eeuw. Hij constateerde een geleidelijke verharding in de houding van rechters ten opzichte van de Joden tengevolge van anti-semitische tendenzen in hun denken.

Het literatuuroverzicht biedt besprekingen van publicaties die in de laatste jaren aan de redactie zijn voorgelegd. Zoals gebruikelijk besluit het deel met het jaarverslag van het Sociaal Historisch Centrum over het afgelopen jaar, de samenstelling van het bestuur en een lijst van begunstigers en contribuanten.

De redactie





## JOS GOLTSTEIN

### HET ONTSTAAN VAN HET LIMBURGS CHAUVINISME IN SITTARD\*

#### INLEIDING

Veel Limburgers zijn chauvinistisch, net als bijvoorbeeld veel Friezen, Achterhoekers en Zeeuwen. Vooral de Zuid Limburgers staan er om bekend. Iedere Hollander (dat is zo ongeveer iedere Nederlander die niet uit Limburg komt) die met carnaval wel eens in het zuiden is geweest, kan daarover meepraten. Ook de vele Heimat-liederen, zoals 'Wie schjoon oos Limburg is', en de kliek-vorming van Limburgers in den vreemde zijn er aanwijzingen voor: de Limburgers hebben een grote voorliefde voor alles van en in het eigen Limburgse land.

Menig Limburger kan daarom zijn hart ophalen wanneer hij een Sittardse krant uit de twintiger jaren openslaat. Er bestaat een goede kans dat hem in gloedvolle bewoordingen wordt toegeroepen, dat zijn Limburg de mooiste provincie van het land is, het Limburgse dialect zo welluidend is en de cultuur de oudste, de Limburgers de gemoedelijkste, edelmoedigste en luchthartigste mensen van Nederland zijn en het welhaast een dure plicht is zich met hart en ziel voor Limburg en zijn bewoners in te zetten.

Vreemd genoeg is in de kranten die in de negentiger jaren van de vorige eeuw in Sittard verschenen zijn, nog niets te merken van zo'n verheerlijking van Limburg. Nu staat datgene wat kranten schrijven in een open samenleving als de onze, niet los van hetgeen het publiek denkt. De krant verschaft informatie en kan daardoor de opinie van de lezer sturen. Maar dit heeft zijn grenzen. Een krant die een te extreme mening of te grove onwaarheden verkondigt, zal het publiek van zich vervreemden. Uit lijfsbehoud moet een krant wel voeling blijven houden met zijn publiek en zal ze de feiten redelijk waarheidsgetrouw weergeven. Daarom kan worden aangenomen dat behalve de kranten ook menig Sittardenaar en andere inwoner van het verspreidingsgebied van de Sittardse kranten een chauvinistische houding heeft gekregen, ergens tussen pakweg 1890 en 1930.

Zo komen we tot de centrale vraagstelling: hoe en waarom is het Limburgs chauvinisme in de periode 1890-1930 in Sittard ontstaan?

\* Literatuurverwijzingen zullen gebeuren met aanhaling van de naam van de schrijver, het jaar van uitgave en de pagina. In de literatuurlijst kunnen de titel en verdere gegevens worden opgezocht. Verwijzingen naar kranten vinden plaats via een afkorting en de datum van uitgave. De volledige naam van de krant is in de literatuurlijst te vinden.

Bij het aantonen van het ontstaan van dit chauvinisme zal gebruik worden gemaakt van een drietal indicatoren.

De eerste is de ontwikkeling van een positief zelfbeeld, inclusief de groei van de belangstelling voor de Limburgse taal, cultuur en geschiedenis. De tweede is de ontwikkeling van de gevoeligheid voor zaken van Limburgs belang en het daaruit voortvloeiende 'handelen-uit-naam-van-het-Limburger-zijn'. De derde is het verschijnen van opmerkingen en artikelen waarin de mensen destijds zélf het ont- en bestaan van een Limburgs chauvinisme constateren.

Het mag duidelijk zijn dat de eerste twee indicatoren het Limburgs chauvinisme zijn eigenlijke inhoud geven.

Bij de beschrijving zullen vier historische perioden onderscheiden worden. De grenzen daarvan moeten niet te scherp worden gezien; chauvinisme ontstaat niet plotseling van het ene op het andere jaar. Elke periode zal vergezeld gaan van de nodige achtergrondinformatie over belangrijke veranderingen in de Sittardse samenleving.

Ter afsluiting zal geprobeerd worden het ontstaan van het Limburgs chauvinisme in Sittard te overzien en te verklaren vanuit een maatschappijwetenschappelijk standpunt. Dat wil zeggen dat er gezocht zal worden naar een verklaring aan de hand van een verandering in de relaties van de Sittardenaars met elkaar en met anderen. Psychologische verklaringen, zoals 'Het Limburgs chauvinisme is ontstaan uit een gevoel van minderwaardigheid', komen niet aan bod. Laat de psycholoog maar bepalen of de individuele Sittardenaar zo'n gevoel heeft gehad.

Nu kan men zich afvragen of de resultaten van dit onderzoek behalve op Sittard ook betrekking hebben op de provincie Limburg als geheel. Dit laatste hoeft niet het geval te zijn. Het onderzoek gaat niet over het chauvinisme van de Limburgers maar over een chauvinisme met Limburg als object. Om bij voorbaat de conclusie te trekken dat wanneer de Sittardenaars op een bepaalde manier Limburgs chauvinistisch zijn geworden, alle Limburgers Limburgs chauvinistisch zijn geworden en nog wel op dezelfde manier, berust op een boude veronderstelling: dat alle Limburgers één zijn. Naar mijn mening bestaan er provinciaal gezien zoveel verschillen in allerlei aspecten van samenleven, dat er objectief van een eenheid geen sprake kan zijn. Wanneer we dus een ontstaan van het Limburgs chauvinisme in Sittard constateren, wil dat niet zeggen dat bijvoorbeeld in Weert ook een dergelijk chauvinisme in dezelfde periode en op dezelfde wijze tot ontwikkeling moet zijn gekomen.

Hoe Limburgs het Limburgs chauvinisme eigenlijk is, zal pas bepaald kunnen worden nadat ook op andere plaatsen onderzoek is gedaan. Wat dit

betreft is deze studie niet meer dan een begin. Het is echter te verwachten dat wanneer ook elders het ontstaan van een Limburgs chauvinisme kan worden aangetoond, parallellen met de ontwikkeling in Sittard niet zullen uitblijven. Daarbij valt met name te denken aan de ontwikkeling van het anti-Hollandse sentiment in het Limburgs chauvinisme. Wat dit betreft heeft deze studie overigens ook waarde voor de ontwikkeling van het regionaal chauvinisme in andere buitengebieden van Nederland.

De hiervolgende studie zal beginnen met de vraag naar de eenheid van de Limburgers. Zoals gezegd is zij van belang voor de reikwijdte van de resultaten, maar dat niet alleen. Als kan worden aangetoond dat de Limburgers geen eenheid hebben gevormd, is ook de weg afgesloten naar de volgende verklaring: de Sittardenaren zouden zich één voelen met de andere Limburgers, omdat ze één met hen zijn. Zo eenvoudig liggen de zaken niet.

## LIMBURGS EENHEID, EEN MYTHE

In welke aspecten van samenleven - politiek, economisch, sociaal en cultureel - is de bevolking van Limburg in de periode 1890-1930 zo sterk geïntegreerd, dat haar de benaming eenheid toekomt? Laten we een oordeel geven nadat we de verschillende aspecten een voor een de revue hebben laten passeren.

### *Politiek*

Limburg vormt als provincie natuurlijk een bestuurlijke eenheid, maar veel stelt dit niet voor: gemeente en Rijk zijn belangrijker. Limburg mist bovendien de historische dimensie die de meeste andere provincies in Nederland wel hebben. Na eeuwenlang een staatkundige lappendeken te zijn geweest, is Limburg pas in 1814-1815 één geworden (tot 1839 samen met Belgisch Limburg). Het is aan de koppigheid van koning Willem I te danken dat de Limburgers toen niet Maastrichtenaren zijn gaan heten. Tegen het advies van de grondwetscommissie in, heeft hij de naam verkozen van een verdwenen hertogdom, dat in de Middeleeuwen net het uiterste zuidrandje van de provincie tot zijn gebied heeft mogen rekenen.

De beperkte bestuurlijke eenheid lijkt wel te worden aangevuld door een eenheid van politieke overtuiging. In 1864 veroordeelt de Paus het liberalisme. De Limburgers, tenminste degenen die door het beperkte kiesrecht tot stemmen gemachtigd zijn, reageren daarop door binnen enkele jaren alleen nog maar zich katholiek noemende kandidaten - de katholieke partij

wordt pas in 1891 opgericht en het duurt tot 1917 voordat zij zich definitief gevestigd heeft - af te vaardigen naar de Tweede Kamer en de Provinciale Staten. Wanneer in 1917 het algemeen kiesrecht wordt ingevoerd voor mannen en in 1922 voor vrouwen, blijkt de katholieke partij goed te zijn voor zo'n 80% van alle stemmen in Limburg.

Neemt men de toestand iets beter onder de loep, dan blijkt deze eenheid van politieke overtuiging echter erg broos. Voor 1917 wordt van allerlei zijde geklaagd dat zelfs de kandidaten voor de Tweede Kamer en de Provinciale Staten hun stemmen meer door bier- en jenevertractaties vergaren dan op grond van een zogenaamde principiële strijd. Het lijken net gemeenteraadverkiezingen, waar dergelijke praktijken en het op grote schaal gebruik maken van familie-, vriendschaps- en andere banden, heel gewoon zijn en gewoon blijven. Hoe belangrijk de niet-principiële factoren geweest zijn, kan enigszins worden opgemaakt uit het feit dat in Sittard het opkomstpercentage bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1905 32% is en in 1913 80%.<sup>1</sup> Na 1917 zijn de klachten over het gebruik van bier en jenever bij de Tweede Kamer- en Provinciale Statenverkiezingen verdwenen. De afschaffing van het districtenstelsel heeft de kandidaten afhankelijk gemaakt van de partij. Die verzorgt nu de verkiezingsstrijd. Daarbij wordt ze flink geholpen door het feit dat de eveneens in 1917 ingevoerde stemplicht de kiezers naar de stembus drijft en de invloed van de katholieke Kerk er voor zorgt dat de stemmen als het ware vanzelf bij de katholieke partij terechtkomen. De hoge scores van de katholieke partij zeggen daarom weinig over de populariteit van de partij. Volgens Vellenga is die zelfs klein, omdat het establishment van de partij te ver af zou staan van het gewone volk.<sup>2</sup> Bij de gemeenteraadsverkiezingen blijken de officiële kandidaten van de katholieke partij het ook steeds te moeten afleggen tegen de onafhankelijke kandidaten. Afgaande op Vellenga kan gesteld worden dat het merendeel van de Limburgers hoogstens geïnteresseerd is geweest in het politieke gebeuren in de eigen gemeente. Wat daarbuiten gebeurt, wordt bemiddeld door een handvol politiek actieve notabelen. Het niveau van politieke integratie is daarom laag. De deelname aan het politiek gebeuren in provincie en staat is voor het grootste deel passief.

### *Economisch*

In het begin van de periode 1890-1930 is Limburg economisch gezien een tamelijk achtergebleven gebied. De verbindingen zijn slecht. Alleen in

<sup>1</sup> L 17-6-1905 en NSC 18-6-1913.

<sup>2</sup> Vellenga 1975: 45.

Maastricht komt moderne grootindustrie van betekenis voor. Landbouw is het voornaamste middel van bestaan. Duizenden Limburgers moeten werk zoeken buiten de provincie. Volgens Dieteren telt Limburg rond 1900 ongeveer 10.000 langdurig in Duitsland verblijvende arbeiders, ten minste 5600 seizoenarbeiders en nog eens 6500 pendelaars - en dat op een totale bevolking van maar 280.000 personen.<sup>3</sup>

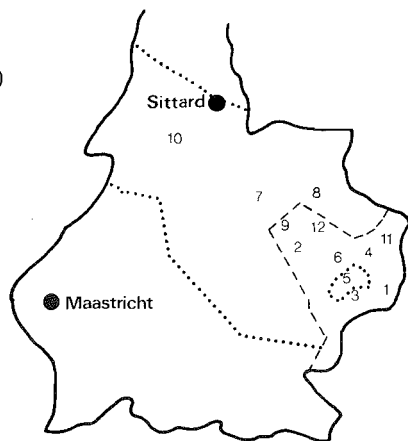
De komst van de mijnindustrie verandert dit beeld ingrijpend. Hieronder is te zien waar deze ontwikkeling zich precies afspeelt en hoe stormachtig zij verloopt:

### De ontwikkeling van de mijnbouwindustrie in Limburg:

Jaar van in gebruikname, naam, plaats:

- 1 – Domaniale mijn (Kerkrade; sinds de Middeleeuwen al in het gebruik)
- 2 – 1899 Oranje Nassau I (Heerlen)
- 3 – 1902 Willem Sophia (Spekholzerheide)
- 4 – 1905 Laura (Eijgelshoven)
- 5 – 1906 Staatsmijn Wilhelmina (Terwinselen)
- 6 – 1906 Oranje Nassau II (Schaesberg)
- 7 – 1913 Staatsmijn Emma (Hoensbroek)
- 8 – 1916 Staatsmijn Hendrik (Brunssum)
- 9 – 1917 Oranje Nassau III (Heerlerheide)
- 10 – 1925 Staatsmijn Maurits (Geleen)
- 11 – 1927 Julia (Eijgelshoven)
- 12 – 1928 Oranje Nassau IV (Heerlerheide)

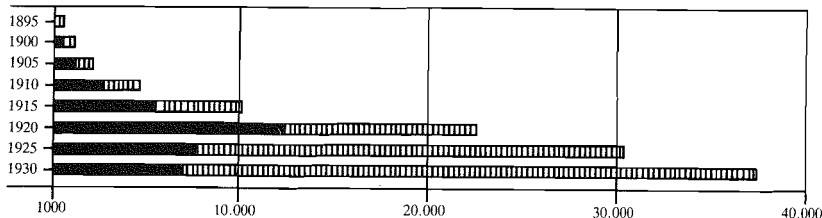
- = grens concessiegebied Staatsmijnen  
 ..... = grens concessiegebied particuliere mijnen



Personneelsbestand mijnbouwindustrie

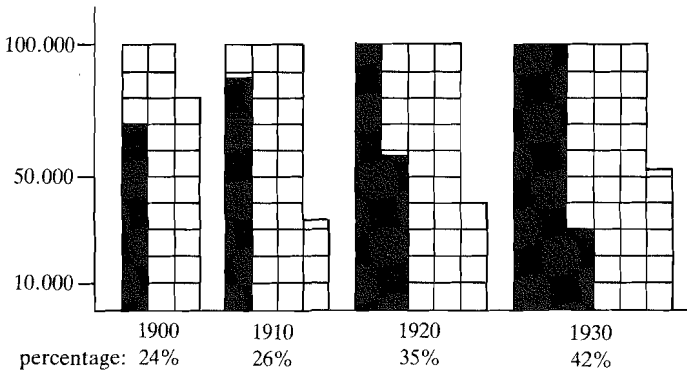
totaal: [Bar chart showing total workforce]

toename: [Bar chart showing workforce increase]



<sup>3</sup> Dieteren 1959: 7/8.

Het noordelijk deel van Zuid Limburg verandert binnen enkele jaren in een van Nederlands grootste industriegebieden, met de mijnbouw als enige grote werkgever. In 1927 vindt 46% van de bevolking van de Mijnstreek daar emplooi.<sup>4</sup> In plaats van arbeiders teveel, zijn er ineens arbeiders tekort. Het tekort wordt van buiten aangevuld. Dit gebeurt al van het begin af aan, omdat veel Limburgers een afkeer hebben van de mijnarbeid. Het werk is zwaar en ongezond, de sociale status laag. De verbetering van de sociale voorzieningen, het goede loon en het afbrokkelen van de werkgelegenheid in Duitsland doen die afkeer geleidelijk verdwijnen. In 1927 is uiteindelijk 45% van de mijnwerkers van Limburgse origine; 29% bestaat uit andere Nederlanders en 26% is buitenlander.<sup>5</sup> De bevolking van de Mijnstreek groeit door de toevloed van vreemde arbeiders meer dan twee keer zo snel als in de rest van Limburg. Op de onderstaande grafiek is te zien dat die groei pas ná 1910 inzet:



- = bevolking Mijnstreek (per 10.000)
- = bevolking rest van Limburg (per 10.000)

Het overige deel van Zuid Limburg, dat agrarisch blijft, wordt bij de ontwikkeling van de mijnbouw betrokken als verzorgingsgebied van het industriële deel.

Het noordelijke deel van Limburg trekt zich weinig aan van de ontwikkeling in het zuiden. Hier ontwikkelt zich rond plaatsen als Venlo, Roermond en Weert een eigen industrie, die veel bescheidener en veelzijdiger is dan in de

<sup>4</sup> DL 27-10-1928.

<sup>5</sup> Vergelijk Dieteren 1959: 58.

Mijnstreek.<sup>6</sup> De land- en tuinbouw in het noorden blijft gericht op het oude afzetgebied: industriesteden als Eindhoven en het Duitse Ruhrgebied.<sup>7</sup> Aldus brengt de ontwikkeling van de mijnbouw alleen in het zuidelijke deel van de provincie, en met name de Mijnstreek, een grotere economische integratie tot stand. Het noorden gaat zijn eigen weg. De betere verbindingen die er dankzij de mijnbouw komen, brengen de Zuid en Noord Limburgers even veel met andere Nederlanders in contact als met elkaar.

### *Sociaal*

Limburg in de 19e eeuw wordt door de meeste schrijvers afgeschilderd als een aaneenschakeling van gesloten dorpsgemeenschappen, met sterk homogene, autochtone en patriarchale trekken. Het leefpatroon is traditioneel, burenhulp een gebod en de sociale controle groot. Wanneer de lokale zeden en normen worden overtreden, leidt dat tot volksgerichten, bijvoorbeeld via ketelmuziek. De familiebanden zijn sterk, de huishoudens groot en de pater familias is absoluut heerser. Vreemde invloeden worden geweerd. Vrijers van buiten moeten een ontgroening doorstaan. Ruzies en veten met andere dorpen, gehuchten en zelfs buurten zijn frequent. Het plaatselijk dialect versterkt de geslotenheid van de gemeenschap nog eens extra.

Het contact van deze gesloten dorpsgemeenschap met de buitenwereld wordt onderhouden door een handvol notabelen. Aan de absolute top daarvan staan de vaak adellijke grootgrondbezitters, de hogere geestelijkheid en, in de grotere plaatsen, de rijke fabrikanten. De subtop - die bijna alleen in de grotere plaatsen te vinden is - bestaat uit academisch gevormden, zoals arts en notaris en hogere ambtenaren. Daaronder volgen tenslotte de kleine notabelen: de dorpspastoor, de rijke boeren, de gegoede middenstand en de onderwijzer. De top en subtop vormen de echte heren. Hun sociaal netwerk (bestaande uit huwelijks- en familiebanden en al dan niet vriendschappelijk getinte informele contacten) strekt zich meestal ver buiten de lokale gemeenschap uit. Een deel van hun notabel zijn zal zelfs daarop berust hebben: zij zijn mannen van de wereld.

Het hierboven geschetste gesloten karakter van de Limburgse dorpsamenleving is voor latere generaties vaak aanleiding geweest deze samenleving te typeren als een harmonieuze Gemeenschap. Jacobs<sup>8</sup> wijst er echter op dat de oude tijd echt niet zo goed is geweest. Jac Schreurs laat in zijn roman

<sup>6</sup> Linssen 1969: 7.

<sup>7</sup> Alberts 1974: 234 en Claessens 1965: 272/273.

<sup>8</sup> Jacobs 1951: 17.

'Kroniek eener Parochie', die handelt over Geleen anno 1920, de hoofdpersoon zich afvragen: 'Hoe is het mogelijk dat na zooveel eeuwen van christendom en evangelische liefdeleer nog gehaat wordt als deze menschen haten, nog vervloekt, gelasterd en geschandvlekt wordt, nog zoo gulzig in de verboden vrucht wordt gebeten als deze menschen doen?'<sup>9</sup>

Goed beschouwd is de gesloten samenleving niets anders dan een samenleving waarin het grootste deel van de mensen relatief geïsoleerd leeft, met de nodige spanningen en conflicten die nu eenmaal bij het samenleven van mensen schijnen te horen.

Het zijn echter niet alleen de notabelen die sociaal contact hebben met de buitenwereld. De Limburgse trekarbeiders, die in de vorige paragraaf al aan de orde zijn gekomen, hebben natuurlijk ook kans op contact met mensen van ver buiten het dorp. Toch is die kans weer niet al te groot. De gastheerbevolking staat meestal nogal afwijkend tegenover deze vreemde arbeiders. Ontspanning, plezier, liefde en ruzie zullen daarom voornamelijk binnen de eigen groep (vaak dorpsgenoten) gevonden zijn.<sup>10</sup>

Naast deze regelmatig verhuizenden zijn er Limburgers die slechts voor een beperkte tijd de dorpsgemeenschap verlaten. Dieteren<sup>11</sup> vermeldt dat in Zuid Limburg veel ambachtslieden hun vak in het buitenland leren en dat vele jongens en meisjes, 'ook uit agrarische milieus', in pensionaten in het buitenland studeren. Ook moet ieder jaar een aantal Limburgers in militaire dienst. Tot de invoering van de persoonlijke dienstplicht in 1898, zijn dat vooral Limburgers uit de minder gegoede milieu's. De rijkeren hebben de mogelijkheid een remplaçant te kopen.

Tenslotte mogen de rondtrekkende mensen als marskramers, venters, vodenkopers, bedelaars en wagenvoerders niet vergeten worden. Ook zij maken deel uit van de Limburgse dorpsgemeenschap, al staan ze aan de rand ervan.

Tegen het eind van de 19e eeuw begint met de stijging van de welvaart het gesloten beeld van de Limburgse dorpsgemeenschap ingrijpend te veranderen. De thuisblijvers - de middengroep van boeren en burgers - kunnen het zich steeds vaker permitteren in de dorpen en steden in de buurt markten en kermissen te bezoeken en familie- en vriendschapsbanden te onderhouden. De landsgrenzen - die in Zuid Limburg voor ongeveer 95% tevens de provinciegrens zijn - vormen daarbij geen enkele belemmering. Pas in de

<sup>9</sup> Schreurs 1942: 54.

<sup>10</sup> Vergelijk Marijnissen 1977: 176.

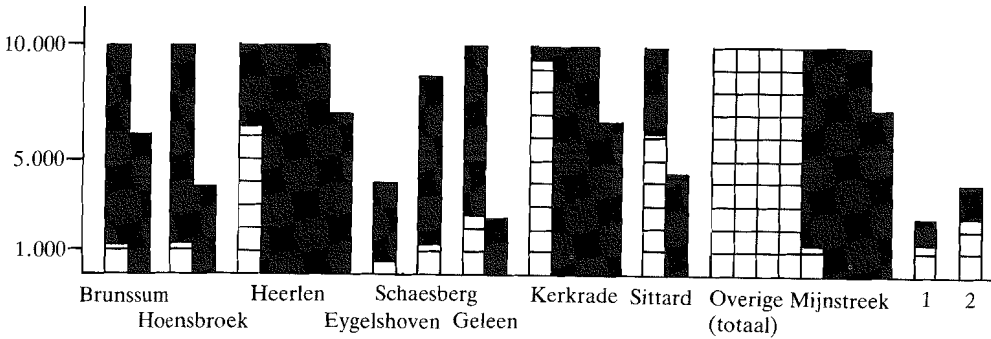
<sup>11</sup> Dieteren 1959: 47.



Eerste Wereldoorlog wordt de controle op het grensverkeer scherper.<sup>12</sup> Claessens<sup>13</sup> wijst er op dat rond de eeuwwisseling ook de oude dorpsolidariteit begint te tanen. Diverse op katholieke leest geschoeide sociale organisaties gaan de functie van de buurtschap overnemen. In de Mijnstreek verloopt die verandering veel radicaler dan in de rest van Limburg. De oude, gesloten dorpsamenleving wordt als het ware opengebrouwen door de komst van het nieuwe beroep van mijnwerker en de grootscheepse immigratie van vreemden.

Het leven van de mijnwerker wijkt totaal af van dat van een boer. De mijnwerker is economisch onafhankelijk van burenhulp, de welwillende houding van een landeigenaar of de opbrengst van het familiebedrijf. Hij heeft vaste werktijden, krijgt op tijd zijn loon en kan dat vrij besteden. Hij onttrekt zich aan de controle van het dorp - net als de trekarbeiders dat tevoren ook al in zekere mate hebben gedaan.

De grootscheepse immigratie is in de vorige paragraaf al even aan de orde geweest. Op de onderstaande grafiek is te zien dat deze immigratie zich vooral geconcentreerd heeft in een zevental gemeenten, die op één na (Geleen) in de Oostelijke Mijnstreek liggen. Sittard staat er voor de volledigheid bij; het vormt geen echte uitschieter.



□ = bevolking anno 1900 (één blokje = 1.000)  
 ■ = bevolkingstoename tot 1930

1) Overige Mijnstreek (gemiddeld per gemeente)  
 2) Overig Limburg (gemiddeld per gemeente)

<sup>12</sup> Alberts 1974: 208.

<sup>13</sup> Claessens 1965: 281.

De Oostelijke Mijnstreek, en met name het gebied tussen Hoensbroek en Kerkrade, is dan ook het sterkst geconfronteerd met de problemen van deze immigratie. Die zijn niet alleen van infrastructurele aard. De immigranten gedragen zich on(aan)gepast. Vooral het gedrag van veel mijnwerkers, die vaak jong en ongetrouwd zijn, wordt als aanstootgevend ervaren: het veelvuldig verhuizen, de grotere criminaliteit, het grotere drankgebruik en de lossere moraal.<sup>14</sup>

De Westelijke Mijnstreek komt pas in de twintiger jaren goed tot ontwikkeling. De problemen met de immigratie zijn hier van meet af aan kleiner. Dat komt op de eerste plaats doordat die immigratie hier veel geringer is. Op de tweede plaats doordat de Staatsmijnen - en in de Westelijke Mijnstreek ligt alleen de Staatsmijn 'Maurits' - vanaf 1920 een strengere selectie zijn gaan toepassen in het aannamebeleid; al te groot uitschot wordt nu geweerd. Op de derde plaats doordat de kerkelijke en wereldlijke autoriteiten op tijd hun voorzorgsmaatregelen hebben kunnen treffen. De ervaringen in de Oostelijke Mijnstreek hebben hen wijzer gemaakt.<sup>15</sup>

Overzien wij de situatie, dan moet geconcludeerd worden dat ook op het gebied van de sociale betrekkingen Limburg in de periode 1890-1930 een weinig geïntegreerd geheel vormt. In het geval het sociale leven zich niet tot de grenzen van het eigen dorp of de eigen stad beperkt, overschrijdt men met het grootste gemak de provinciegrenzen. In het grootste deel van Limburg - en geheel Zuid Limburg - betekent dit tevens het overschrijden van de landsgrenzen. Wanneer tijdens en na de Eerste Wereldoorlog het contact met het buitenland vermindert, komt in de Mijnstreek het snel toenemende contact met niet-Limburgse immigranten daarvoor in de plaats. Deze immigranten komen echter voornamelijk terecht in de lagere (de mijnwerkers) of de hogere stand (de elite van hoge ambtenaren en academisch gevormden). De middenstand van boeren en burgers blijft tamelijk onberoerd en zo het meest autochtoon.

### *Cultureel*

Aangezien in al de andere aspecten van samenleven een duidelijke eenheid ontbreekt, is het niet verwonderlijk dat ook op het gebied van de cultuur geen sprake is van eenheid.

Neem bijvoorbeeld de taal. Als spreektaal gebruiken de meeste Limburgers een Nederduits dialect, waarin naast tal van locale variaties zeker twee grote

<sup>14</sup> Vergelijk Dieteren 1959: 193/194.

<sup>15</sup> Vergelijk Dieteren 1959: 38 en 131.

dialectgrenzen voorkomen. De ene loopt van oost naar west, even boven Venlo. Het dialect ten noorden van die grens sluit aan bij het Gelders dialect. De andere dialectgrens loopt van noord naar zuid, rechts van Heerlen. Het dialect ten oosten hiervan sluit aan bij het Rijnlands dialect. De hogere burgerij uit met name Maastricht, heeft bovendien tot ver in de 19e eeuw Frans gelezen en gesproken. In de Zuid-Oost hoek is daarentegen het Duits nog lange tijd als leestaal gangbaar gebleven. Het Nederlands heeft hier pas in de twintiger jaren zijn definitieve overwinning als leestaal behaald.

Net als bij de taal bestaan ook op het gebied van de folklore tal van locale en regionale variaties. Interessant is de variatie in jaarvuurtypen, omdat hier de cultuurgrens weer duidelijk afwijkt van de provinciegrens. In het Noorden, boven Arcen, blijken met Pasen grote vuren gestookt te worden, net als in het aangrenzende Gelderland het geval is. In het midden en in het grootste deel van Zuid Limburg gebeurt dit met St. Maarten, net als in het aangrenzende Duitse gebied. In het uiterste Zuiden stookt men echter in de Vastentijd zijn jaarvuur.<sup>16</sup> Het meest opvallende verschil in cultuur is echter op het gebied van de mentaliteit te vinden. Zuid en Noord Limburgers, waarbij de grens ongeveer bij Roermond ligt, worden tegen elkaar afgezet. De Sittardse pers schrijft al regelmatig dat de Zuid Limburger vrijer en levendiger zou zijn en 'zich gaarne verenigt om joeks- en pretpartijen op te richten'. De Noord Limburger zou ernstiger, bezadigder en regelmatiger van uiterlijk zijn.<sup>17</sup> Prof. A. Chorus - zelf van Zuid Limburgse huize - noemt de Zuid Limburgers 'beweeglijk van geest, veelzijdig initiatief vertonend, cultureel gedifferentieerd, maar ook oppervlakkig en zonder doorzettingsvermogen'. De Noord Limburger vertoont volgens hem 'meer bezonnenheid, meer stabiele innerlijkheid, is harder, doortastender, meer volhardend'. Oorzaak van dit verschil zou zijn dat de boeren op de zanderige, schrale zandgrond in Noord Limburg altijd meer hebben moeten ploeteren dan de Zuid Limburgse boer met zijn vette, vruchtbare akkers.<sup>18</sup> Wichers voegt aan Chorus toe dat het Noord Limburgse mentaliteitspatroon aansluit bij dat van de zuidelijke en oostelijke zandgronden in Noord Brabant en Gelderland. Hij zoekt de oorzaak van het verschil echter in een grotere mate van feodaliteit in Zuid Limburg en meer 'romaanse' invloeden aldaar.<sup>19</sup>

Volgens Alberts<sup>20</sup> werkt het verschil in mentaliteit ook door in de beleving

<sup>16</sup> Roukens 1966: 277/279.

<sup>17</sup> L 20-4-1895, L 18-5-1907 en Z 12-5-1917.

<sup>18</sup> In Wijsen 1963: 96.

<sup>19</sup> Wichers 1965: 146 en 234.

<sup>20</sup> Alberts 1981: 175.

van de katholieke godsdienst. In het Zuiden zou de bevolking meer geneigd zijn 'grotere betekenis te hechten aan praal van kerkelijke feesten' en laat men 'daarbij ook gaarne zijn ogen en oren genieten'. In het Noorden stelt men zich met minder tevreden. Daar is de bevolking eerder geneigd 'de religie innerlijk te beleven'. Zelfs de eenheid van geloof, waarop zowel in de literatuur als in de Sittardse pers vaak gewezen wordt, is dus maar betrekkelijk. Tot de ontwikkeling van de katholieke zuilenorganisatie in de twintigste eeuw, heeft deze eenheid waarschijnlijk alleen bestaan in het feit dat Noord en Zuid Limburg deel uitmaken van hetzelfde bisdom Roermond. Met de ontwikkeling van de zuilenorganisatie moet de geloofsbeleving uniformer zijn geworden, maar dan wel in de zin van meer algemeen Nederlands-katholiek. De zuilenorganisatie omvat immers de gehele katholieke wereld in Nederland.

Een dergelijke veralgemening is ook in andere elementen van de cultuur te herkennen. De oude klederdrachten zijn in 1906 al zo goed als verdwenen. 'De Limburgsche Aankondiger' verzucht in dat jaar dat de jeugd van de dorpen er bijloopt als echte 'heeren' en 'mammezellen'.<sup>21</sup> Zij kleden zich naar de mode van de stad, hetgeen 'om te huilen' zou zijn. Het dialect verandert ook. Uit 1925 dateert het volgende, niet van chauvinisme gespeend citaat:

Als je luistert naar de woorden van het opgroeiend geslacht, dat zich toch nog graag van het Limburgsch plat bedient, dan hoor je daar zooveel Hollandsche woorden tusschen, al is de uitspraak nog zoo plat Limburgsch. Vroeger spraken de menschen slecht Hollandsch, maar goed Limburgsch. Tegenwoordig spreken velen goed Hollandsch, maar slecht Limburgsch. Nu zijn er menschen die dat zullen prijzen als een blijk van vooruitgang en beschaving. Heeft men ons niet geleerd dat onze volkstaal, ons klankrijk en kleurig dialect een onbeschaafde taal is? Maar wij blijven het betreuren. Evenzoo met onze oude gebruiken; ze verdwijnen meer en meer.<sup>22</sup>

Bij deze 'men' speelt de Kerk een belangrijke rol. De uit Sittard afkomstige kapelaan/schrijver Jac Schreurs schrijft niet voor niets over de uit Maasbree afkomstige deken Tijssen van Sittard (1919-1929): 'De overtuiging, die hem trouwens nooit verlaten heeft, dat de priesterlijke waardigheid zich het best in beschaafde omgangsvormen en dus ook in beschaafd Nederlands handhaafde, was reeds vroeg de zijne'.<sup>23</sup>

<sup>21</sup> LA 18-8-1906.

<sup>22</sup> DL 4-4-1925.

<sup>23</sup> Schreurs 1957: 45.

De achterliggende oorzaak van al deze veranderingen is het verdwijnen van de oude plattelandssamenleving. De toenemende welvaart en de grotere mobiliteit van de bevolking maken het overnemen van nieuwe cultuurpatronen mogelijk. Deze kunnen vaak, zoals in het geval van de kleding en het dansen, niet als Limburgs, zelfs niet als Nederlands, maar enkel als modern westers worden aangemerkt.

### *Conclusie*

Het is duidelijk dat Limburg in de periode 1890-1930 alleen op een beperkt bestuurlijk gebied van politiek en Kerk een afgebakende eenheid vormt. Bij de verschillen binnen de provincie springen vooral die tussen Noord en Zuid Limburg op economisch en cultureel gebied, in het oog.

Ondanks alle genoemde verschillen kan iemand als Alberts in zijn boek 'Oorsprong en geschiedenis van de Limburgers' schrijven, dat de 'lokale homogeniteit, die weliswaar verschillen tussen de onderscheiden steden, dorpen en streken van Limburg aan het licht bracht (...) de gewestelijke homogeniteit toch niet doorbrak'.<sup>24</sup> Een verklaring voor deze rare gedachtingang is bij Vellenga te vinden. Hij schrijft: 'Men kan de provincie Limburg als een geheel zien, dat zijn bijzondere inbreng op allerlei terreinen - zeden, gewoonten e.d. - binnen de Nederlandse samenleving heeft. Limburg doet zich inderdaad aan ons voor als één geheel. In relatie tot het Noorden is dit gedeeltelijk ook juist (...)'.<sup>25</sup> Met andere woorden, de verschillen binnen Limburg verbleken in de ogen van de andere Nederlanders omdat Limburg als geheel anders is. Het vreemde is dat ook vele Limburgers deze optiek hebben. Zo schrijft Fons Ehrens: 'Als iets typisch Limburgs is, dan is dat de wijze waarop provinciale politici, persmedia en gelegenhedsprekers zich bij herhaling uitlaten over de Limburgse eenheid. Snorkend puttend uit het vat vol holle frasen, willen zij ons doen geloven, dat Limburg een en ondeelbaar is, en moet blijven, omdat...ja... omdat...eh...Limburg Limburg is'.<sup>26</sup>

Hoe de Sittardenaren in de periode 1890-1930 ertoe gekomen zijn om Limburg als een eenheid te zien, zal hierna beantwoord worden. De mythe van de eenheid van Limburg vormt immers een onmisbaar element in de ontwikkeling van het Limburgs chauvinisme.

<sup>24</sup> Alberts 1981: 175.

<sup>25</sup> Vellenga 1975: 13.

<sup>26</sup> In Limburg Express, nr 2, 1977.

## DE PERIODE 1890-1900

Sittard wordt wel de toegangspoort tot Zuid Limburg genoemd, maar kwade tongen beweren dat het ligt waar Limburg op zijn smalst is.

In 1243 heeft Sittard stadsrechten gekregen. Rond 1900 is er weinig wat de benaming stad kan rechtvaardigen. Het staat ver in de schaduw van omliggende steden als Maastricht, Aken, Luik en zelfs Roermond. De gehele gemeente telt slechts 6000 inwoners. Twee-derde woont in de eigenlijke stad zelf, dat wil zeggen in de nog bijna geheel door een verdedigingswal omgeven kern en een lange straat die door de kern heen naar het verderop gelegen station loopt. De rest leeft in een viertal nabij gelegen gehuchten. Zeker de helft van de bevolking leeft van de landbouw. Kleinhandel en ambacht vormen een goede tweede. Pas daarna volgt de industrie. Sittard telt geen enkele grote fabriek.

Voordat een bombardement door de Fransen in 1677 er definitief een einde aan maakt, is Sittards middeleeuwse roem als industrie- en vestingstad allang aan het tanen. Als bestuurs- en marktcentrum van het omliggende platteland behoudt het echter belang, en dat is anno 1900 goed te zien. Binnen het kleine oppervlak van de stad verdringen de gevels van kooplieden, winkeliers, ambachtsslui, café- en logementhouders en een enkele boer elkaar. Het wereldse belang is verder aanwezig in de vorm van allerlei overheidsinspecties, de marechaussee, de belastingdienst, de Regionale Kamer van Koophandel, een postkantoor en een spoorwegstation. Het geestelijk belang van Sittard wordt vertegenwoordigd door de deken, een basiliek met een bedevaartoord voor de Heilige Maagd Maria en door verschillende kloosters, al dan niet met een school erbij.

De uitgave van op een gegeven moment (1891-1894) zelfs vier, min of meer regionale kranten onderstreept het belang van Sittard.

In deze kranten komt Sittard naar voren als een ingeslapen, zelfgenoegzaam stadje. De bevolking is over het algemeen conservatief. Ze heeft nauwelijks behoefte aan contact met de buitenwereld. De nieuwe tijden worden met lede ogen aangezien. 'Te veel boeken, te veel woorden, te veel speeches, te veel luxe, te veel comfort, te veel reclame, te veel modes, te veel feesten, vermakelijkheden, tentoonstellingen; van alles te veel ...' vindt een schrijver in de 'Limburg' van 29-5-1895. Overal wordt zedenbederf geconstateerd. 'De Limburgsche Aankondiger' antwoordt op de vraag 'Wat zijn misstanden?': 'Een school zonder God, een huisvader die zuipt (...), een katholiek die niet practiseert (...), een jeugd die in 't wilde loopt (...), een pratte juffrouw in het satijn en een stadje dat lui, lekker, kaal en hovaardig is en

dan nog Antwerpen en Brussel in het Vasten wil najiveren'.<sup>27</sup> In dezelfde krant wordt in 1901 de opvatting van de gemiddelde Sittardenaar met betrekking tot de politiek verwoord: 'Wat hebben wij met Politiek te maken? Wij doen rustig onze zaakjes en als wij ons werk gedaan hebben en er is iets te doen, gaan wij er heen en is er niets te doen, dan gaan wij eens wat kaarten, wat praten en een glas bier drinken'.<sup>28</sup> Politiek is zaak van de notabelen, ondanks de uitbreiding van het stemrecht in de laatste jaren. Het zijn vooral intellectuelen, renteniers en rijkere handelaren, middenstanders en boeren, die de dienst uitmaken. Fabrikanten of grootgrondbezitters telt Sittard bijna niet. Onderlinge wedijver en familieveten houden de notabelen verdeeld. Ze schrikken er niet voor terug om in de strijd om openbare functies het geloof te betrekken. Met principes heeft dat niets te maken. Dat blijkt wel uit het volgende citaat: 'Zoodra een candidaat voor Gemeenteraad, Prov. Staten of Kamer door zekere partij bestreden wordt, dan is de godsdienst het eerste middel dat bij de hand wordt genomen. Men schrijft of zegt dan, dat die candidaat liberaal is, dat hij vleesch op eenen Vrijdag heeft gegeten, dat hij nooit naar de Kerk gaat of zoo iets, al zijn het ook louter onwaarheden. (...) Haat en nijd spelen hier bij verkiezingen de hoofdrol en die haat wordt gewoonlijk verborgen onder de leus van den strijd voor de belangen van den godsdienst'.<sup>29</sup> Het zal niemand verbazen, dat bij zoveel onenigheid het oprichten van een Katholieke Kiesvereniging geen makkelijke zaak is. Wanneer het zittend Tweede Kamerlid, Mr Lambrechts, in 1891 een R.K. Kiesvereniging voor het Kamerdistrict Sittard opricht, wordt hem naar zijn hoofd geslingerd dat hij dat alleen doet om zijn zetel veilig te stellen. De vereniging gaat snel ter ziele. Pas in 1908 zal men er in slagen weer een R.K. Kiesvereniging voor het district Sittard op te richten.<sup>30</sup> Alle onenigheid ten spijt, kan niets de positie van het katholieke geloof in Sittard aantasten. De stem van 4% van de bevolking - het deel dat niet-katholiek is - wordt niet gehoord. Een stroom van verbaal geweld wordt over hen uitgestort: de protestanten zijn verachtelijk omdat ze anti-paaps zijn, de joden omdat ze monopolie-kapitalisten zijn. Toch hoort men niets van persoonlijke conflicten tussen de Sittardse katholieken, protestanten en Joden. Ook de strijd tegen het socialisme en het liberalisme blijft beperkt tot verbaal geweld. Alleen in 1901 wordt melding gemaakt dat ooit in de

<sup>27</sup> LA 9-5-1896.

<sup>28</sup> LA 7-12-1901.

<sup>29</sup> KW 7-1-1893.

<sup>30</sup> L 25-1-1908.

negentiger jaren met succes is opgetreden tegen de verkoop van het weekblad van de socialisten.<sup>31</sup>

In relatie tot het landsbestuur heerst dezelfde geest van alles bij het oude laten als op andere terreinen van het leven. Het volgende citaat stamt weliswaar uit 1906, maar is typerend: 'Staatsbemoeiing zonder noodzaak, is eene ramp, die het particulier initiatief doodt, de persoonlijke energie verlamt en den weg bereidt voor het socialisme. Die Staatsbemoeiing is, waar zij zich ook uitstrekt, duur, zij legt de vrijheid aan banden, vermeerdert het aantal ambtenaren op schrikbarende wijze, waardoor de verhouding tusschen de aan den Staat betalende en de van den Staat trekkende burgers, wordt verbroken en zoo wordt de volkswelvaart ten gronde gericht. Daarenboven is zij ook meestal, om niet te zeggen altijd onpractisch, daar zij veel generaliseert en diensvolgens voor velen nadelig is, ja soms hun bestaan onmogelijk maakt'.<sup>32</sup> Unaniem wordt verkondigd dat de staat af moet blijven van zaken als de Kerk, de opvoeding van de jeugd en de verhouding tussen werkgevers en werknemers. De invoering van de persoonlijke dienstplicht, de leerplicht en sociale wetten, als de woningwet en de ongevallwet, wordt met lede ogen aangezien.

De staat zou volgens de Sittardse pers wel mogen en zelfs moeten zorgen voor protectie van de landbouw en de industrie, maar dit laat zij achterwege. Daarom wordt de overheid er van beschuldigd alleen oog te hebben voor de handelsbelangen van de Amsterdamse en Rotterdamse kooplui. De belangen van de andere Nederlanders zou zij botweg negeren.

Toch is de Sittardse pers tevreden met het Nederlandse staatsburgerschap. Zij leeft intens mee met het koningshuis en met de oorlog in Atjeh (Nederlands Indië). Illustratief is ook het volgende, geschreven in 1891 door iemand die een vergelijking maakt met Duitsland: 'Gaarne neem ik aan, dat in dat land de openbare aangelegenheden beter in orde zijn en de eerbied voor het gezag en de wetten bij de ingezetenen grooter is dan in Nederland. Toch ben ik zeer tevreden dat ik die Pruisische heerlijkheid van verre mag bewonderen, zonder er zelf de zegeningen van te moeten ondervinden'.<sup>33</sup>

Van een trauma door de vele staatkundige veranderingen in de voorafgaande eeuwen is niets te merken. De separatistische stemmen uit het tweede kwart van de 19e eeuw zijn totaal verstomd. De Sittardenaren voelen zich ten volle Nederlanders. Hoe staat het nu met het gevoel van Limburgerzijn van de Sittardenaren?

<sup>31</sup> LA 5-10-1901.

<sup>32</sup> LA 10-3-1906.

<sup>33</sup> L 9-9-1891.



### *Het besmeurde zelfbeeld*

Het beeld, dat in de Sittardse pers van de Limburgers gegeven wordt, geeft de Sittardenaren weinig aanleiding zich te beroemen op hun Limburger-zijn. Uit 1892 dateert een artikel waarin een Limburger reageert op hetgeen ene 'X' onlangs in een Amsterdams, liberaal dagblad heeft geschreven over het karakter van de Limburgers. Dat was niet al te fraai. Volgens 'X' staan de Limburgers qua karaktertrekken tussen de Nederlandsche en Waalsche 'volksstam' in, maar:

De deftigheid der Hollandsche Mijnheeren ontbreekt nogtans geheel en al, terwijl evenmin veel valt waar te nemen van zindelijkheid en ordelijkheid.

De Nederlandsche deugd van spaarzaamheid is de Limburgers ook niet ten deel gevallen. Bovendien zegt 'X':

Dat zij bij het drinken geen maat houden en dat in Limburg de herbergen als het ware de gewone verblijfplaats der mannelijke bevolking zijn.

Met de vrijheid en gelijkheid is in Limburg eveneens het nodige mis:

De vrijheid die hier heerscht, bestaat veelal in het recht, 't welk men zich aanmatigt om te doen en te laten, wat men wil, zonder zich om de rechten van anderen te bekreunen. (...) De in Limburg heerschende gelijkheid valt eigenlijk alleen op te merken in de drankhuizen; men vergist zich deerlijk: wanneer men veronderstelt, dat de Limburgers de personen, met wie zij zich in een café onderhouden, ook bij hen aan huis ontvangen of met hen gemeenschappelijk wandelingen maken. De zogenaamde gelijkheid bestaat dus alleen in een meer gezelligen omgang en in het gemis aan voorname en koele deftigheid.

Als positief punt van de Limburgers weet 'X' alleen maar aan te voeren:

Alhoewel levendig en opgeruimd van aard is de Limburger over het algemeen bedaard en inschikkelijk, en de bevolking daardoor beminlijk.<sup>34</sup>

De reactie van 'een Limburger' op hetgeen 'X' schrijft, is opvallend lauw. Hij bestrijdt alleen de opvatting dat alle Limburgers zuiplappen en leeglopers zijn:

(...) de liefhebbers van jeneverborrels en de liefhebbers van het bier zijn meestal dezelfde renteniers, (...), die dagelijks op vaste tijden de café's bezoeken en werkelijk den drank niet versmaden. Natuurlijk worden de herbergen ook bezocht door lieden, die het nog niet tot

<sup>34</sup> KW 28-5-1892.

rentenier gebracht hebben en die dagelijks het half dozijn borrels en het half dozijn bier drinken, doch deze personen gelden ook bij de Limburgers als weinig solide burgers en staan niet in hoog aanzien.

In tegenstelling tot wat de andere Nederlanders denken, zijn de Limburgers volgens 'een Limburger' zelfs doorgaans 'arbeidzaam in hooge mate'. Het is vooral de 'eerbare landbouwerstand' die hierin 'uitmunt' en 'zich alle denkbare moeite geeft om tot welstand te geraken'. Daarmee houdt de verdediging op. Met een toon van spijt besluit 'een Limburger':

Voor den goede naam en het aanzien der Limburgers ware het zeker te wenschen, dat hier veel anders ware en ook dat de zeden der bevolking in het Zuidelijk gedeelte der provincie in sommige opzichten van grooter ruwheid getuigen dan wel van fijne innemende manieren.<sup>35</sup>

Het beeld dat een Limburger van zijn provinciegenoten heeft is negatief van toon en volledig geënt op het beeld dat andere Nederlanders, zoals 'X' van de Limburgers hebben. Het duidt op een zwak gevoel van eigenwaarde en op het ontbreken van Limburgs chauvinisme. In latere perioden zal veel krachtiger stelling worden genomen tegen het negatieve beeld dat andere Nederlanders van de Limburgers hebben.

Het is goed even langer bij dit negatieve beeld stil te blijven staan. Als een rode draad loopt het door de gehele periode 1890-1930. Het is een duidelijk bewijs voor de buitenstaanderspositie<sup>36</sup> van de Limburgers en dus ook de Sittardenaren in de Nederlandse samenleving. Ze worden niet als volwaardige Nederlanders beschouwd. Ze worden gestigmatiseerd, beschuldigd van normloosheid (on-degelijkheid, on-zindelijkheid, on-matig in het drankgebruik).

Slechtere elementen staan doorgaans model voor zo'n beeld.<sup>37</sup> Waarschijnlijk zijn het hier slechtere elementen uit de Zuid Limburgse bevolking geweest. De Zuid Limburger met zijn 'joi-de-vivre' mentaliteit benadert eerder het beeld van de snel aan zijn primaire driften toegeevende Limburger dan de meer ingetogen Noord Limburger. Dat delen van de Zuid Limburgse bevolking model hebben gestaan ligt ook voor de hand.

Ten eerste ligt in Zuid Limburg het zwaartepunt van de provincie. Hier ligt de hoofdstad Maastricht en is meer dan de helft (in 1899 53%) van de bevolking geconcentreerd. Ten tweede bezoeken toeristen uit het Noorden meestal alleen dit deel van Limburg, dat zo buitenlands aandoet. Valken-

<sup>35</sup> KW 28-5-1892.

<sup>36</sup> Elias 1976.

<sup>37</sup> Elias 1976: 28.

burg is al vroeg in de 19de eeuw een trekpleister. Ten derde zijn hier net de kolen ontdekt, die de belangstelling voor Limburg sterk doen toenemen. De makers - of met andere woorden de gevestigden in de Nederlandse samenleving -<sup>38</sup> van het negatieve beeld van de Limburgers moeten gezocht worden onder de protestantse, liberale burgerij uit het Noorden van het land. Deze domineert het openbare leven in Nederland. De liberale pers, die ook door het gewone volk wordt gelezen<sup>39</sup> en waaruit ook het artikel van 'X' stamt, is in haar handen. De term 'Hollandsche Mijnheeren' die een Limburger gebruikt, slaat op haar.

Vóór de 16e eeuw zou deze term nog uitsluitend betrekking hebben gehad op de 'Hollandsche burghers' uit het Westen van het land, Amsterdam voorop. Vanaf de 16de eeuw hebben deze 'Hollandsche burghers' hun taal en cultuur echter zo toonaangevend gemaakt, dat tegen het eind van de 19e eeuw de gehele Noord Nederlandse burgerij 'verhollandst' is.<sup>40</sup>

Wie niet aangepast is aan het Hollandse cultuurpatroon, dat in de 19de eeuw algemeen beschaafd Nederlands is komen te heten, wordt gestigmatiseerd en niet voor vol aangezien. Zo beschermen de Hollanders (inclusief de verhollandsten) hun culturele identiteit en kunnen ze onaangepasten weren uit hogere functies door stilzwijgend de eis te stellen dat kandidaten aangepast moeten zijn aan de Hollandse cultuur.

Van alle provincies zijn de Limburgers en de Noord Brabanders daar het meest de dupe van. Zoals Johan Goudsblom<sup>41</sup> aangeeft, wijken zij het sterkst af van het algemeen beschaafde cultuurpatroon van de Hollanders. De Limburgers lijken zelfs niet als landgenoten te worden gezien. Noord Brabant heeft tenminste als ondergeschikt wingewest vanaf de 17de eeuw deel uitgemaakt van het oude Nederlandse staatsverband. Limburg is pas in 1839 definitief bij Nederland gekomen. Voor velen is het een vreemd aanhangsel gebleven. Nog in 1924 presteert de reissecretaris van de 'Nederlandsche Arbeiders Reisvereniging' het te schrijven:

Ondanks de beheersing door Duitse vorsten, trots de ligging in de nabijheid van groote Duitse steden en fabriekscentra, is de Duitse invloed gering, het volk is BELGISCH gebleven. Bij volksfeesten en in den omgang komt dat duidelijk uit. Komt men daar, waar het groote toeristenboek zijn invloed nog niet heeft doen gelden dan waant men zich te midden van Belgen en Belgische dorpen. Vele

<sup>38</sup> Elias 1976.

<sup>39</sup> Vergelijk Brunt 1977: 71.

<sup>40</sup> Vergelijk Goudsblom 1967: 29, 58, 59.

<sup>41</sup> Goudsblom 1967: 28, 59, 60.

spreken Fransch. De invloed, zoowel van Fransche als Duitsche zijde op de taal der bewoners is zóó groot dat er een dialect uit voortgekomen is dat geen Hollander verstaat.<sup>42</sup>

Limburg en Noord Brabant worden samen ook wel 'Het donkere Zuiden' genoemd. De liberale kranten doen er alles aan om dat beeld door hun berichtgeving te staven. Een fraai staaltje is de reportage die een verslaggever van de 'Nieuwe Rotterdamsche Courant' in 1910 van de Sittardse gemeenteraadsverkiezingen maakt:

Verbeeld je, voor één gemeenteraadszetel dertien kandidaten, zich zelve aanbevelend in advertenties en strooibiljetten, met een achterlijkheid en onbenulligheid van ideeën en taal, dat je je teruggezonden waant in de duistere middeleeuwen. (...) Sittard telt 6000 inwoners en 174 dranklokalen met 47 differente bieren. (...) Aan de stamtafels wordt gekletst over kloosterdruk, over dronken bedevaartgangers naar Kevelaer; over schandelijke bier- en jenevertractaties van vroeger, door verkiezingsagenten, 'mijnheer pastoor voor hen uit', over bijgeloof, van tooverij en geestenbezwering ...<sup>43</sup>

Meer dan een interessante bijkomstigheid bij deze voorstelling is, dat door de oorzaak van de achterlijkheid en bijgelovigheid in deze twee Zuidelijke provincies te leggen bij het katholieke geloof van de bewoners, ook de katholieken in het Noorden het predikaat achterlijk - want katholiek - kan worden opgedrukt. Juist deze katholieken vormen een serieuze bedreiging voor de gevestigdenpositie van de protestantse, liberale burgerij. Zij vormen 25 tot 30% van de eigen bevolking in het Noorden en zij onderscheiden zich, voorzover tot de burgerij behorend, feitelijk in niets anders dan het geloof van de protestantse Hollanders. Zij lopen ook voorop bij het, tegen het eind van de 19de eeuw in opgang komende, katholieke emancipatiestreven. Hun voormannen staan aan de basis van de katholieke zuil.<sup>44</sup>

Wie nu denkt dat de Limburgers en Brabanders in de Noordelijke katholieken bondgenoten hebben gevonden, heeft het mis. De Noordelijke katholieken proberen aan identificatie te ontkomen en stellen zich op als Hollanders: ook zij schilderen de Zuidelijke katholieken af als achterlijk. Maar daar blijft het niet bij: zij schilderen ze bovendien af als niet-goed-katholiek. Aldus geven ze te kennen dat katholiek-zijn en achterlijkheid niet tot elkaar te herleiden zijn. De Zuidelijke katholieken zijn voor hun alleen maar goed om de katholieke zuil te steunen, die tot 1917 voor de Noordelijke katholie-

<sup>42</sup> DL 9-2-1924.

<sup>43</sup> LA 19-11-1910.

<sup>44</sup> Vergelijk De Kok 1977: 246.

ken de enige mogelijkheid vormt hun politieke stem in de Kamer te laten horen.

Voor de Limburgers en Brabanders komt het er op neer dat ze van twee kanten de gebeten hond zijn. Hun buitenstaanderspositie tegenover de protestantse, liberale burgerij wordt bevestigd door de Noordelijke katholieken. Dat de streng protestantse 'kleine luyden' en de socialisten de burgerij ook bijvallen in haar kritiek op de katholieken kan hen minder deren.

Het typerende voor de periode 1890-1900 is dat de Sittardenaars berusten in de buitenstaanderspositie van de Limburgers. Ze nemen niet alleen het negatieve beeld over, maar verzetten zich ook niet tegen de verwaarlozing van de Limburgse belangen. In de volgende paragraaf zullen daar enkele voorbeelden van volgen. Daar zal geprobeerd worden aan de hand van een soort negatieve bewijsvoering - door te wijzen op het ontbreken van tekenen van het bestaan ervan - het ontbreken van een Limburgs chauvinisme in Sittard nog iets duidelijker te maken.

#### *Andere aanwijzingen voor het ontbreken van een Limburgs chauvinisme*

De bewijskracht van de aanwijzingen die hier gegeven zullen worden berust vooral op een vergelijking met latere perioden. Daarom zal af en toe een blik in de toekomst worden geworpen.

De eerste aanwijzing voor het ontbreken van een Limburgs chauvinisme is dat er bijna niets te merken is van enige belangstelling voor de Limburgse taal, cultuur en geschiedenis. Alleen 'De Katholieke Limburger' meldt in 1895, naar aanleiding van een te Sittard gehouden jaarvergadering van het 'Provinciaal Genootschap Limburg', dat deze in 1894 te Maastricht opgerichte vereniging ter beoefening van de Limburgse taal, kunst en geschiedenis, in Sittard een vijftiental leden telt.<sup>45</sup> In de andere kranten verschijnt daarvan geen enkel bericht.

De tweede aanwijzing is dat de gevoeligheid voor zaken van Limburgs belang erg klein is. Daarvan kunnen enkele voorbeelden gegeven worden. Het eerste voorbeeld is de geringe belangstelling die de Sittardse pers toont voor de uit Maastrichtse ondernemerskringen stammende brochure 'Limburgs verval'. Deze brochure stamt uit 1890. Pas in 1892 maakt 'De Katholieke Limburger',<sup>46</sup> als enige melding van het bestaan ervan. Dit gebeurt in de vorm van een uittreksel van een artikel uit het in Amsterdam uitgegeven,

<sup>45</sup> KL 1-6-1895.

<sup>46</sup> KL 23-1-1892.

katholieke dagblad 'De Tijd'. Dat artikel is geschreven naar aanleiding van de tweede uitgave van de brochure. 'De Tijd' maakt zijn lezers er op attent dat de Limburgers inderdaad reden tot klagen hebben over de gebrekkige belangstelling van de overheid voor de Limburgse landbouwbelangen en de verbetering van de Maas. Limburg krijgt maar 1% van de begroting van het Departement van Waterstaat! Ze ontkent echter dat de overheid met de vermindering van het garnizoen van Maastricht de belangen van Limburg heeft geschaad. Hier betreft het alleen een Maastrichts belang. Aan de conclusie van 'De Tijd': 'De klachten van Limburg verdienen niet de hooghartigen spot, waarmede zij weleens in Kameroverzichten van liberale bladen bejegend worden', voegt 'De Katholieke Limburger' niets toe.<sup>47</sup> Een dergelijke afstandelijke houding is in een latere periode ondenkbaar. Een tweede voorbeeld is de geringe beroering die de afschaffing van de titel hertogdom Limburg in deze jaren wekt. Limburg heeft die titel in 1839 gekregen, omdat het als zodanig onderdeel is geworden van de Duitse Bond. In 1867 is deze Bond officieel opgeheven, maar Limburg is zijn titel blijven behouden. In regeringsstukken wordt hij sinds 1887 weggelaten. In 1893 schaft de nieuwbakken commissaris der Koningin, de gouverneur Jhr. Ruys de Beerenbrouck sr., als eerste de titel op provinciaal niveau af. 'De Katholieke Limburger' is weer de enige die hiervan bericht, kort en zakelijk.<sup>48</sup> In 1896 ligt er in de Tweede Kamer een wetsontwerp voor om de titel voorgoed af te schaffen. Naar aanleiding daarvan verschijnt in het 'Venloosch Weekblad' een discussie tussen Mr. Haffmans, redacteur van dat weekblad en Kamerafgevaardigde van het district Venlo, en Mr. Victor de Stuers, Kamerafgevaardigde van het district Weert. Haffmans verdedigt het gebruik van de titel, met de woorden: 'Laat hen die kleine voldoening bij zoo veel ellende, waaraan hunne ongelukkige provincie ten prooi is'. Victor de Stuers antwoordt hem, dat de titel helemaal niets vleijends heeft voor de Limburgers. Integendeel, die titel is 'niets anders dan het kenmerk van den ruilhandel die destijds ter wille van de groothertogelijke belangen van Willem I bedacht werd'. Hij is daarom blij dat Limburg van dit brandmerk verlost wordt. 'De Limburgsche Aankondiger' drukt deze discussie af, maar onthoudt zich verder van ieder commentaar.<sup>49</sup> In 1901 schrijft de pas benoemde redacteur van 'De Limburgsche Aankondiger', Gadiot, opeens: 'Onze lezers herinneren zich zeker den fellen strijd, die gevoerd is over de vraag, of Limburg een Hertogdom is, zoals onze Provinciale Staten steeds volhielden

<sup>47</sup> KL 23-1-1892.

<sup>48</sup> KL 11-11-1893.

<sup>49</sup> LA 28-3-1896.

en of het slechts was de Provincie Limburg. (...) De naam Hertogdom Limburg is ons liever, omdat wij ons daardoor meer een gevoelen'.<sup>50</sup> Deze emotionele uitlating van Gadiot markeert een breuk met de eerdere berichtgeving. In 1921 reageert 'Het Zuiden' op zo'n zelfde emotionele wijze, wanneer zij bij de gedachte aan de definitieve afschaffing van de titel hertogdom door de Provinciale Staten in 1906, schrijft: 'Men weet hoe eenige jaren geleden in de Staten alle middelen zijn aangewend, om het gebruiken van den grondwettelijken naam 'Hertogdom Limburg' te doen ophouden om toch vooral iedere neiging tot gewestelijke zelfstandigheid te fnuiken'.<sup>51</sup>

Een derde en laatste voorbeeld is het uitblijven van enige verontwaardigde reactie op een voor de Limburgers denigrerende opmerking van het socialistisch Kamerlid Troelstra in 1897. Deze heeft in de Tweede Kamer gezegd, dat in het Zuiden, en met name in Maastricht, 'duisterlingen' (achterlijke, onwetende mensen) wonen. 'De Limburgsche Aankondiger' maakt er alleen maar melding van.<sup>52</sup> Zo'n onderkoelde reactie is in de volgende periode ondenkbaar.

In het licht van het voorgaande, mag het geen verwondering wekken, dat artikelen en berichten waarin het bestaan van een Limburgs chauvinisme geconstateerd of becommentarieerd wordt, ontbreken. Dat zou als een derde aanwijzing voor het ontbreken van een Limburgs chauvinisme onder de Sittardenaren in de periode 1890-1900 kunnen worden opgevat.

## DE PERIODE 1900-1915

In de periode 1900-1915 begint het zelfgenoegzame beeld van de Sittardse samenleving uit de jaren 1890-1900 de eerste barsten te vertonen. De mijnbouw en de verzuiling werpen hun schaduw vooruit. Tegelijkertijd ontwaakt een Limburgs chauvinisme in de Sittardse pers. Een eerste bewijs hiervoor is, dat die pers nu ineens wel oog krijgt voor de belangen van Limburg als geheel. In de buitenstaanderspositie wordt niet langer lijdzaam berust.

### *Het beginnend verzet tegen de verwaarlozing van Limburgs belangen*

De Maas is Limburgs enige grote rivier. Al vanaf het midden van de 19de

<sup>50</sup> LA 7-9-1901.

<sup>51</sup> Z 19-2-1921.

<sup>52</sup> LA 18-12-1897.

eeuw is deze grillige regenrivier onbevaarbaar. Volgens velen komt dat, doordat de Nederlandse overheid in 1863 België heeft toegestaan water af te tappen voor de Zuid-Willemsvaart en de bevoeiing van de Kempen.

Zoals al vermeld, heeft de uit 1890 daterende brochure 'Limburgs verval' uitgebreid aandacht aan de Maaskwestie besteed. Van de zijde der Sittardse pers is toen weinig of geen respons gekomen. Nu wordt dat anders.

In 1900 neemt 'De Limburgsche Aankondiger' een artikel over de Maaskwestie over uit de Roermondse 'Maas- en Roerbode'. Zij plaatst het onder het motto 'dat het hier geldt eene zaak waarmede de voor- of achteruitgang der provincie Limburg gepaard gaat'. Het is een felle aanklacht tegen de verwaarlozing van Limburgs belangen door de overheid:

Onmeedoogend worden de Limburgsche noodkreten gesmoord en de Maasbegrotingen geschrapt, om plaats te maken voor uitgaven, minder noodig doch meer kostende, aan waterwerken van de doch reeds aan vaarten en andere verkeerswegen zoo rijke noordelijke provinciën (...) Geen cent, geen duit aan de Zuiderzee, of andere Hollandsche waterwerken, vooraleer de Limburgsche kwestie tot haar recht is gekomen!<sup>53</sup>

In 1901 wordt de verbetering van de Maas opnieuw door de Limburgse afgevaardigden op de begroting van Waterstaat gezet en weer wordt het voorstel verworpen. Het is reden voor de in het vorige hoofdstuk al ter sprake gekomen Gadiot, een Limburgse geloofsbelijdenis op te stellen. Dat hij het niet altijd even nauw met de waarheid neemt, zal duidelijk zijn:

Van af Mook tot Eijsden zijn wij een. Een Noord-Brabander, een Geldersman, hoe na ook ons verwant, is toch voor ons geen landsman, gezwegen nog van al de overige Nederlanders, die wij gewoon zijn met de algemeenen naam van Hollanders te bestempelen. (...)

Treffend is de eenheid die de Limburgers ten toon spreiden, wanneer zij zich ergens buiten Limburg hebben gevestigd. Zoodra een zeker aantal van hen zich ergens bevindt, zal men zien dat zij elkaar opzoeken en vooral in grootere steden b.v.b. Amsterdam, Den Haag, Rotterdam enz. eene vereeniging oprichten die steeds en overal heet 'Limburgia'. Komen ergens twee Limburgers samen, ten spijt van het andere gezelschap, spreken zij dadelijk onder elkaar Limburgsch. Noem het krompenheid, esprit de clocher, provincialismus, alles wat gij wilt, het is een feit dat eene Limburger zich meer aangetrokken voelt tot Limburgers dan tot andere.

<sup>53</sup> LA 24-11-1900.



Als verklaring voert hij aan:

Andere (provincies - J.G.-) mogen voor dat gevoel een meer historischen grond hebben. Wij Limburgers hebben als gronden daarvoor eene eenheid van taal, eene eenheid van karakter, eene eenheid van aspiraties, een band die ons bindt, de Maas, zoodat men tevergeefs, in welke andere provincie van ons land ook, zooveel gronden voor een eenheidsgevoel zoeken zal. Opzettelijk zwegen wij tot nog toe, van den grootsten band, die ons bindt, een band, door onze niet Limburgsche landgenooten gesmeed, een band die ons sedert 1839 pijn doet, een band van achteruitstelling bij alle andere deelen van ons land. Mitters waren wij en zijn wij gebleven in de oogen van vele onzer landgenooten. (...) Wij hebben er al herhaaldelijk op gewezen, hoezeer Limburg wordt ten achtergesteld, bij werken van openbaar nut enz., hoewel onze gebrekkige beknelde ligging tusschen België en Duitschland ons toch wel recht zoude geven op eenige compensatie. Maar niet alleen de regeering ook de personen handelen niet anders. Voor het grootste deel zijn onze staatsambtenaren niet Limburgers, en hoe doen deze, enkele goede niet te na gesproken, zij scheiden zich af en vormen een apparte kaste, zich niet verwaardigende met de burgers op gelijken voet om te gaan. Is het dan wonder dat deze op hunnen beurt spreken van Hollandsche kolonie enz.<sup>54</sup>

Het is waarschijnlijk geen toeval dat juist deze kersverse redacteur van 'De Limburgsche Aankondiger' als eerste de mythe van Limburgs eenheid, op nog wel een zo fraaie wijze, verwoordt.

Gadiot is in 1846 in Maastricht geboren. Hij heeft rechten gestudeerd in Utrecht. Na daar enige tijd een advocaten-praktijk te hebben gehad, is hij afgezakt naar Sittard. In 1893, wanneer hij meedoet aan de Sittardse gemeenteraadsverkiezingen, wordt hij nog een vreemdeling genoemd.<sup>55</sup> Zijn levensgeschiedenis moet hem terdege bewust hebben gemaakt van zijn Limburgerschap. In Utrecht is het datgene wat hem apart maakt van de Hollanders, in Sittard datgene wat hem een band geeft met de Sittardnaren.

Gadiots toon slaat aan. Ook bij anderen vat de mening post dat de Limburgers zich niet zo in een hoek moeten laten duwen. In 1903 wordt de Jabeekse hereboer Jean Beckers tot Tweede Kamerlid van het district Sittard gekozen. Naar aanleiding daarvan klaagt de Katholieke, Noord Nederlandse

<sup>54</sup> LA 7-9-1901.

<sup>55</sup> KW 5-8-1893.

pers dat de Limburgers alleen 'lui van de streek' kiezen. Dat zouden geen goede behartigers van de belangen van katholiek Nederland zijn. De 'Limburg' slijkt dit niet. Ze dient fel van repliek:

Onze provincie lijdt, naar men beweert aan politieke armoede. Aan wie de schuld? Hebben wij ons gedurende bijna een eeuw tijds met de nederlandsche politiek kunnen of mogen bemoeien, met ook maar de geringste hoop op het minste slagen! Wij willen de daden en dagen van koning Willem I niet oprakelen; maar aangehaald zij, dat van onder de regering van dien koning tot aan Thorbecke het katholieke Limburg door het calvinistische Holland met scorpioenen gegeeseld werd; Limburg was een wingewest, de Limburgers werden beschouwd als oproerlingen en als dusdanig behandeld; geen plaats of betrekking was open voor een Limburger; alle posten in Limburg werden bezet door calvinistische Hollanders. Hatelijkheden en kwellingen werden ons nooit bespaard; in het oog der Hollanders waren wij zoowat als de Afrikaansche Boer in dat der Engelschen; wij verkregen hoegenaamd niets van het Hollandsche gouvernement, maar uit Limburg werd gehaald wat te halen viel. (...) Later kwam wel eenig zwenking onder de liberale regeering van Thorbecke (deze leidde drie kabinetten in de periode 1849-1872 - J.G. -); maar dat liberalisme, hoe goed misschien aanvankelijk gemeend bleek weldra niets anders te zijn dan eenzelfde verdrukking van de katholieke Limburgers, al zij het dan ook onder een ander vaandel. De katholieken werden stelselmatig achtergesteld tot in de allerlaatste dagen.<sup>56</sup>

Het is opvallend dat de schrijver de tegenstelling Limburg versus Holland vermengt met de tegenstelling katholieke versus protestant/ liberaal. Deze vermenging zal een wezenlijk kenmerk van het Limburgs chauvinisme blijken te zijn.

Het artikel in de 'Limburg' eindigt met een advies:

Niets zal baten aan het provincialisme, zoolang niet de Limburgsche bodem eens goed en overvloedig door Holland bemest, het ongelijk hersteld, het kwaad vergoed wordt.

In een tijd dat de overheidsuitgaven met sprongen stijgen, is dit geen overtrokken eis. De ontwikkeling van de mijnbouw geeft aan het streven naar meer geld en meer inspraak nog een extra impuls.

### *De opkomst van de mijnbouw*

De steenkoolexploitatie in zijn moderne groot-industriële vorm komt pas

<sup>56</sup> L 22-8-1903.

rond 1895 op gang. Centrum is de streek rond Kerkrade en Heerlen, 25 km. ten zuid-oosten van Sittard.

Bij gebrek aan belangstelling van Nederlands kapitaal en het ontbreken van voldoende Limburgs kapitaal, zijn het vooral Duitse, Belgische en Franse ondernemingen die de ontwikkeling leiden. Zodra de eerste ondernemingen uiterst winstgevend blijken, krijgt de overheid interesse. In 1900 worden de eerste wetsvoorstellen ingediend om tenminste een deel van de Limburgse kolenvelden tijds te reserveren voor staatsexploitatie. Op dat moment verwacht men nog dat onder heel Limburg exploiteerbare kolenlagen voorkomen. De indieners van de wetsvoorstellen, waaronder de Venloosche afgevaardigde dr. Nolens, wijzen op de mogelijkheid die de staat krijgt om prijsopdriving van kolen te voorkomen, op de winst die de staatkas ten goede komt, maar ook op de sociale belangen van de Limburgse bevolking. De op winst beluste particuliere ondernemingen zouden daarvoor geen oog hebben. Men verwijst daarbij naar de misstanden en het revolutiegevaar in andere Europese mijngebieden. Verder speelt in het achterhoofd van de indieners het gevaar van teveel buitenlandse invloed via ingevoerd kapitaal en arbeid een rol. Vooral de Duitse invloed wordt gevreesd.<sup>57</sup>

In de Sittardse pers leidt de ontwikkeling van de mijnbouw aanvankelijk tot groot optimisme over de toekomst. In het artikel over de Maaskwestie, dat in het begin van de vorige paragraaf is aangehaald, roept de schrijver jubelend:

Het daghet in het Oosten van Zuid-Limburg. De zwarte diamant, opgedolven uit den schoot der aarde, heeft reeds aller oogen op Limburg gevestigd, en zij, de bruid zonder bruidschat, weleer vergeeten en miskend, zal weldra aanbrengeen een der meest waardevolle paarden aan de kroon van Nederland. De stiefmoederlijk behandelde dochter zal weldra het geliefkoosde kind van hetzelfde vaderland zijn.<sup>58</sup>

De kolenrijkdom doet het Limburgs zelfbewustzijn groeien. De daadwerkelijke ontwikkeling van de mijnbouw tempert bij velen echter al snel het optimisme. Gadiot loopt weer voorop.

In de discussie over de vraag of de staat alle nog niet aan particulieren vergeven kolenvelden moet gaan exploiteren, wijst Gadiot de lezers van 'De Limburgsche Aankondiger' nog herhaaldelijk op de voordelen van staatsexploitatie: het uitblijven van een invasie van 'vreemd werkvolk van het

<sup>57</sup> Raedts 1974: 117 en Alberts 1974: 236.

<sup>58</sup> LA 24-11-1900.

slechte soort', een minder snelle stijging van het loonpeil, waardoor boeren en ondernemers de tijd hebben zich aan te passen aan de nieuwe arbeidsmarkt, en een grotere kans op overheidsinvesteringen ter verbetering van de infrastructuur in Limburg.

Maar voordat de discussie ten einde is, ziet Gadiot de hele ontwikkeling van de mijnbouw al niet meer zitten. In 1908 schetst hij somber het beeld van de mogelijke mijnbouwtoekomst van Sittard. Het is een beeld waarbij de 'welig groeiende landdouwten' en de 'vroolijke gezonde menschen' vervallen zijn tot 'grijs en zwart overdekte, kwijnende akkers' en 'zwarte, donker ziende menschen, met bleke gezichten rondtrekkende kroeg in kroeg uit'.<sup>59</sup>

Gadiot krijgt niet lang de tijd om zijn bezwaren tegen de mijnbouw te spuien. In 1910 wordt hij vervangen door een nieuwe redacteur. Die rekt snel met hem af. In zijn eerste artikel schrijft hij: 'Ons beider doel is: behoud van het Christengeloof, de rust en de goede zeden. Nu meent Gadiot met de mijnen is dat behoud onmogelijk; weg dus die mijnen. Ik oordeel de mijnen komen in ieder geval; laten we dus tijdig zorgen, dat ze, met het tijdelijk goed dat ze ons brengen, onze hoogere belangen niet benadeelen. Ziedaar het verschil tussen ons beiden'.<sup>60</sup>

De voorstanders van een snelle en liefst particuliere ontginning van de mijnvelden zijn doof voor Gadiots bezwaren. De grootgrondbezitters en die boeren, die maar schamel van hun grond kunnen leven, hopen op een goede prijs voor hun eigendom. De handel, de nijverheid en het herbergwezen hopen dat de aanwas van de bevolking hun inkomsten flink zal vergroten. Mr. Dr. Henri van Groenendael roept de tegenstanders van de mijnbouw toe dat zij 'conservatieve elementen' zijn, die 'alleen oog hebben voor het vreemde, de niet aan de eigen cultuur aangepaste werknemers, die een onafhankelijke positie ten opzichte van de baas durven in te nemen'.<sup>61</sup> Even tevoren heeft deze van Groenendael zelfs openlijk het idee geopperd, dat het 'Limburgsche menschenras' verbeterd kan worden door vermenging met de vreemden die door de ontwikkeling van de mijnbouw naar deze provincie komen!<sup>62</sup>

Bij hun strijd tegen de staatsexploitatie deinzen de voorstanders van de particuliere exploitatie er niet voor terug het wantrouwen tegenover de Nederlandse overheid aan te wakkeren. In 1908 verdedigt Jean Beckers, de al eerder genoemde Tweede Kamerafgevaardigde van het district Sittard, de

<sup>59</sup> LA 11-7-1908.

<sup>60</sup> LA 19-2-1910.

<sup>61</sup> L 7-5-1908.

<sup>62</sup> LA 4-4-1908.

particuliere exploitatie voor een publiek van Sittardse winkeliers en ondernemers. Bij deze gelegenheid wijst hij er op dat het verleden geleerd heeft dat van het geld dat uit Limburg naar de staatskas vloeit, het grootste deel toch in het Noorden besteed wordt en dat de Staatsmijnen bijna alleen protestantse, Noordelijke ambtenaren aannemen in hogere functies en nauwelijks katholieken of Limburgers.<sup>63</sup>

In 1911 maakt de overheid een einde aan de discussie. Ze besluit tot staatsexploitatie van alle kolenvelden in de westelijke mijnstreek. Hoe groot het cynisme tegenover de goede bedoelingen van de overheid ten opzichte van Limburg inmiddels is geworden, blijkt uit het volgende artikel uit 'De Limburgsche Aankondiger':

Van waar al die belangstelling? Van waar al die plotselinge ijver voor de bevaarbaarmaking van de Maas? Die zorg van het Rijk voor den aanleg van tramverbindingen in ons Zuiden? Ge meent toch niet dat men in Den Haag eindelijk zijn ongelijk heeft ingezien, onze klachten gehoord en uit pure rouwmoedigheid ons nu door verdubbelde zorg wil schadeloos stellen voor het lange wachten. Neen, niet waar? Zoo naïef zijn we niet. De heele oorzaak van die plotseling ontwaakte belangstelling is eenvoudig hieraan toe te schrijven: dat men in Holland thans algemeen het voordeel inziet dat door het wijden van meerdere zorg aan Limburg voor het Rijk te behalen is. (...) De Hollander is een veel te goed koopman, om miljoenen uit te geven alleen om anderen een plezier te doen. Maar miljoenen uitgeven, om er elk jaar meerdere tonnen gouds mee te verdienen, durft hij zonder schroom. En zoo ziet de lezer, dat we aan de ontdekking van de groote mijnvelden althans dat te danken hebben, dat we vroeg of laat een bevaarbare Maas, beter spoor en een nieuw tramwegnet zullen bekomen.<sup>64</sup>

Na dit gemor roept het artikel de Sittardenaren op zich eindelijk serieus voor te bereiden op de 'maatschappelijke en politieke strijd' tot behoud van het katholieke geloof. Want, na het besluit van de overheid is het vrijwel zeker dat in de omgeving van Sittard een mijn zal komen. Het middel tot die strijd wordt de vorming van de katholieke zuil. De ontwikkeling van het Limburgs chauvinisme wordt binnen de kortste keren daarmee verbonden.

### *De vorming van de katholieke zuil*

In theorie is de strijd om het behoud van het katholieke geloof een strijd

<sup>63</sup> L 11-4-1908.

<sup>64</sup> LA 18-2-1911.

tegen ieder andere levensbeschouwelijke en politieke stroming. In de praktijk blijkt in Sittard deze strijd vooral neer te komen op een strijd tegen het socialisme. 'De Limburgsche Aankondiger' stelt het in 1911 onomwonden: 'De vijand van het Zuiden is het socialisme, het tast het gezag van de Kerk en van de Staat aan. Het middel tegen deze oprukkende vijand is de organisatie via katholieke verenigingen'.<sup>65</sup> De 'Limburg' voegt hier aan toe: 'De socialisten hebben de onzinnige gedachte dat het kapitaal afgeschaft moet worden, terwijl enkel het kapitaal de fabrieken en mijnen kan bouwen, waar de arbeider zijn brood verdient!'<sup>66</sup> Het liberalisme is lang niet zo bedreigend. Dat wordt alleen bestreden omdat het streeft naar een staat zonder God en omdat het een verknocht tegenstander is van protectie van de nationale industrie en landbouw (de Sittardse kranten zijn allen voor protectie).

De strijd tegen het socialisme is ook om een andere reden fel. Het is een strijd om de arbeidersziel. Door de ontwikkeling van de mijnbouw wordt deze groep snel groter en door de uitbreiding van het kiesrecht politiek steeds belangrijker. De arbeiders worden veel kwetsbaarder geacht voor geloofsafval dan de weldenkende hogere standen. Al rond de eeuwwisseling beginnen de kranten er op te wijzen hoezeer de arbeiders - toentertijd nog vooral trekarbeiders - blootstaan aan moreel verval. In de 'Limburg' van 17-10-1902 wordt zelfs gesteld dat knechten en meiden niet om het geld naar het buitenland gaan, maar om te ontsnappen aan 'het bespiedende oog van ouders, oversten en kennissen' en om zich volledig te kunnen overgeven aan allerlei 'geneugten'. Van daar uit is het nog maar een kleine stap naar het socialisme. Het wantrouwen tegen de vreemde mijnwerkers is nog groter. Als men de kranten moet geloven zijn ze bijna stuk voor stuk socialist. De vrees dat de autochtone mijnwerkers besmet zullen raken, gaat aan hysterie grenzen wanneer de socialisten in 1911 een regionale partij-organisatie weten op te bouwen en actief de straat opgaan.

Tot deze tijd is het actieterrain van de socialisten vooral beperkt tot Maastricht. In deze oude industriestad is al in 1889 een snel tot bloei gekomen afdeling van de Sociaal Democratische Bond (later Sociaal Democratische Arbeiders Partij) opgericht. Roermond, Venlo en Kerkrade zijn hoogstens een beetje aangetast.<sup>67</sup> In 1911 is met name in de Mijnstreek rond Heerlen het aantal socialisten zo sterk gegroeid, dat een 'federatie der afdelingen van de S.D.A.P. in Limburg' opgericht wordt. Er is nog geen Sittardse afdeling bij. Deze wordt pas in 1917 opgericht. Toch wordt besloten de federatiever-

<sup>65</sup> LA 11-2-1911.

<sup>66</sup> L 17-2-1912.

<sup>67</sup> Colsen 1955: 119.

gaderingen in het vervolg in Sittard te houden; de centrale ligging en misschien propaganda-overwegingen spelen hierbij een rol. Nog voordat een dergelijke vergadering in Sittard wordt gehouden, vindt een belangrijk incident plaats.

De R.K. Mijnwerkersvereniging houdt in Sittard een propagandavergadering. Spreker is de katholieke aalmoezenier van de arbeid, Dr. Poels. Hij is in 1910 door de bisschop aan het hoofd van de katholieke arbeidersorganisatie gesteld om het offensief tegen de socialisten te leiden. Het spreken wordt hem echter onmogelijk gemaakt door 'het geschreeuw en rumoer van een groot aantal uit Heerlen afkomstige socialisten'.<sup>68</sup> Deze verstoring is koren op de molen van de propagandisten van het katholieke organisatiestreven. Het succes van de katholieke organisatie is tot nog toe uiterst gering. Veel katholieken houden de katholieke sociale actie voor drijverij en de mensen die eraan meewerken voor baantjesjagers.<sup>69</sup> Een ander nut wordt niet gezien om de doodeenvoudige reden dat er nauwelijks andersdenkenden zijn waartegen men zich moet organiseren. Het bovengenoemde incident geeft de propagandisten van de katholieke sociale actie eindelijk de kans hun argumenten met een praktijkvoorbeeld kracht bij te zetten. 'De Limburgsche Aankondiger' schrijft:

De rumoervergadering van Jl. Zondag heeft dit doen zien aan velen, die misschien nog niet goed beseffen, wat er in hun eigen omgeving plaatsgrijpt. Dr. Poels, de knappe arbeidsaalmoezenier, de geleerde en welsprekende, heeft dit wèl begrepen. Hij wil zijn tijd vóór zijn: de katholieke mijnwerkers van Sittard - 420 man, stadsgenooten! - in een christelijke band vereenigd hebben, vóórdat het socialisme zich van hun meester maken kan. Maar ook de socialisten begrijpen dat. Zij reizen Dr. Poels na, volgen hem op den voet, debatteeren tegen hem, vechten tegen hem tot het uiterste om hem de honderden mannen voor de kruisvaan te betwisten en hen in te lijven onder hun roode banier. Is het eigenlijk niet beschamend, stadsgenooten, voor ons, dat men van buiten hier moet komen den strijd voeren om de zielen onzer mijnarbeiders, waarnaar wij - maatschappelijk gesproken dan - nooit hebben omgekeken. Laten we 't maar niet ontkennen: wij, we hechten nog te veel aan de oude sleur. We leven niet enkel in naam, maar ook met de daad. En we meenen, dat 't altijd zoo blijft; we meenen ja, dat het tot dusver zoo gebleven is ... Van de 420 mijnwerkers in Sittard

<sup>68</sup> LA 29-4-1911.

<sup>69</sup> LA 11-2-1911.

en omgeving zijn er nog 400 oud Sittardisch. Dat wil zeggen: ze houden zich niet met organisatie op. Vrienden, helpt een handje, dat dit anders wordt. Oud Sittard ligt achter ons; in 't verschiep rijst een Nieuw Sittard, grooter, grootser, machtiger. (...) Als we slapen blijven, zal nieuw Sittard heidensch worden, een stad van modern heidendom, als ge te Luik, te Seraing, te Charleroi vinden kunt.<sup>70</sup>

Het werkt. Wanneer enkele weken later de socialisten hun eerste federatievergadering in Sittard willen houden, wordt deze op haar beurt verstoord door een aantal Sittardenaren. Onder leiding van een ambtenaar van de burgerlijke stand<sup>71</sup> en een onderkoster<sup>72</sup> en onder het zingen van de liederen 'Oranje boven' en 'Leve Wilhelmen' dringen zij de zaal binnen en beletten de vergadering. Enkele dagen later richten diezelfde Sittardenaren een R.K. Oranjebond op. Het doel is: 'katholieke en nationale feesten op te luisteren, het socialisme en haar kandidaten te bestrijden, een debatclub op te richten, de vergaderingen der socialisten tegen te werken zonder gebruik van geweld en trouw te blijven aan God en Koningin'.<sup>73</sup> Tot 1914 wordt niets meer van een socialistische vergadering in Sittard vernomen.

Toch blijkt het idee van de katholieke organisatie vooral bij de arbeiders nog steeds niet goed aan te slaan. Wanneer Poels in 1914 in Sittard spreekt op een propagandavergadering van de R.K. Werkliedenbond, blijkt de zaal vol te zitten met middenstanders. Arbeiders, voor wie de vergadering bedoeld is, zijn er nauwelijks te bekennen. Poels spoort de aanwezigen aan via huisbezoek de Sittardse arbeiders in te lijven bij de katholieke organisatie. In Heerlen en omstreken heeft dit middel zijn waarde bewezen.<sup>74</sup> Spoedig wordt ook het Limburgs chauvinisme te hulp geroepen. De eerste tekenen daarvan verschijnen al rond 1910.

In dat jaar roept de voorzitter van de katholieke kiesvereniging van Heerlen de bewoners van Geleen - met 3000 inwoners een buurdorp van Sittard - op zich aaneen te sluiten tot een lokale katholieke kiesvereniging. Op de vergadering laat hij niet na met klem er op te wijzen dat anders het gevaar bestaat dat de autochtone bevolking onder de voet zal worden gelopen door de 'vreemden':

Door de mijnindustrie krijgen we in deze streken een groot aantal arbeiders, die door hunne sociale vereenigingen hunnen kracht leeren

<sup>70</sup> LA 29-4-1911.

<sup>71</sup> Geciteerd in Colsen 1955: 488.

<sup>72</sup> LA 20-5-1911.

<sup>73</sup> LA 27-5-1911.

<sup>74</sup> NSC 6-5-1914.



kennen en die ook een woordje willen medespreken in de politiek. Zij verlangen eene rechtvaardige verdeling der zetels en die wensch wordt het best vervuld door eene Kiesvereniging. Daar wij allerlei soorten arbeiders krijgen, waaronder ook buitenlanders, die andere ideeën medebrengen, moeten wij tegen de macht der vreemde, vijandige elementen eene Kath. Kiesvereniging stellen. Hier is het nog tijd, om daar tegen te waken door de oprichting eener vereniging, die bij de kiezers ontwikkeling en belangstelling aankweekt en de leiding der verkiezingen op zich neemt. In Heerlen b.v. is de oorspronkelijke bevolking geheel verdwenen in de groote toename der vreemden; de bevolking is haar invloed kwijt, de vreemden geven er de toon aan. (...) Treedt allen toe tot de K. Kiesv., maakt u gereed voor den strijd, die in Z. Limburg in de toekomst gestreden zal worden tegen het socialisme...<sup>75</sup>

Het is niet helemaal duidelijk of de spreker alleen oproept tot organisatie tegen niet-katholieke vreemden of dat hij de politieke invloed van alle vreemden - dus ook katholieken - wil weren. Bij de verkiezingsstrijd voor de Tweede Kamer in 1913 blijken aanhangers van het zittend Kamerlid, Jean Beckers, duidelijk dit laatste in de zin te hebben.

Beckers is in 1913 in conflict gekomen met het bestuur van de in 1908 opgerichte katholieke kiesvereniging van het district Sittard. Volgens hem bemoeit het bestuur zich teveel met de verkiezingen, zonder dat het kan steunen op een groot ledental of heeft kunnen aantonen in staat te zijn kiezers te mobiliseren. Beckers wil niet naar de pijpen van het bestuur dansen en verklaart geen gebruik te willen maken van de diensten van de katholieke kiesvereniging. Het bestuur reageert daarop door Gijzels, de burgemeester van Sittard, als tegenkandidaat te kiezen. Deze Gijzels is afkomstig uit het Noord Brabantse Oud Heusden. Sinds 1904 is hij burgemeester van Sittard en van meet af aan is hij actief geweest in het ontluikende katholieke organisatieleven.

In de verkiezingsstrijd die volgt, wordt openlijk ingespeeld op de niet-Limburgse afkomst van Gijzels. Op een propagandavergadering voor Beckers wordt Gijzels' kandidatuur door pastoor Cremers uit Raath-Bingelrade en door de uit Sittard afkomstige Henri van Groenendael achtereenvolgens afgekraakt:

Wij hebben het de laatste tijd zooveel zien gebeuren, dat niet-Limburgers zich dringen in Limburgsche aangelegenheden en dat dikwijls op

<sup>75</sup> LA 23-4-1910.

een toon, alsof wij Limburgers onmondige kinderen waren en zij door God geroepen bewakers van Limburgs heil.

en:

(...) dat ons deze schande gespaard blijft, dat een uit het Noorden hierheen gezonden ambtenaar den heer Beckers verdringt.<sup>76</sup>

Gijzels boekt in Sittard een overwinning op het kantje (hij haalt 486 stemmen, tegen 463 stemmen voor Beckers), maar over het hele district genomen wint Beckers gemakkelijk. Hij haalt bijna dubbel zoveel stemmen als Gijzels. Hoeveel het beroep op het Limburgs chauvinisme aan Beckers' overwinning heeft bijgedragen, is niet duidelijk.<sup>77</sup> Het feit dat er een beroep op het Limburgs chauvinisme wordt gedaan, geeft echter aan dat het geacht wordt te bestaan.

Het laatste en misschien wel het beste bewijs dat in de periode 1900-1915 een Limburgs chauvinisme is ontwaakt, levert het positievere zelfbeeld van de Limburgers dat nu in de Sittardse pers opgang maakt.

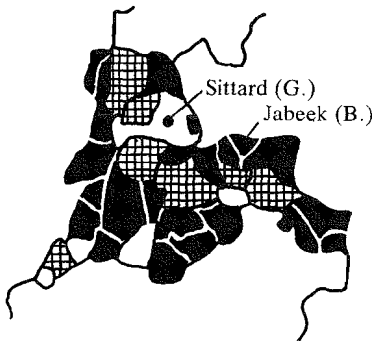
### 'Défauts de ses qualités...'

In 1908 neemt de 'Limburger' een artikel over uit het katholieke, Amsterdamse dagblad 'De Tijd'. Het is geschreven door 'een Limburger, die reeds ettelijke jaren te Amsterdam metterwoon gevestigd is'. In dit artikel haalt 'een Limburger' aan wat het te Haarlem uitgegeven, liberale 'Sociaal Weekblad' in 1905 over de Limburgers heeft geschreven:

<sup>76</sup> NSC 14-6-1913.

<sup>77</sup> Op het volgende kaartje is te zien dat het stempatroon grillig is:

Tweede Kamer-verkiezingen district Sittard 1913:



opkomst: 81%  
Beckers: 64% (= 4538)  
Gijzels: 36% (= 2557)

Aangegeven is het door Beckers behaalde percentage stemmen:

□ = 29% - 50%  
▣ = 50% - 65%  
■ = 65% - 86%

bron: NSC 18-6-1913

Goedhartigheid, gemoedelijkheid, vrolijkheid, vriendelijkheid, ongedwongenheid, goedgeefsheid en gastvrijheid, deugden het type Limburger eigen (...), de kameraadschappelijkheid, die het onderscheid in afkomst, stand, rang en bezitsinvloed verzacht en goeddeels wegdoezelt (...), de luchtigheid en lichtheid der bewuste of onbewuste levensbeschouwing of levensopvatting, den natuurlijken weldadigbesmettelijken zin voor humor, den aangeboren verheffenden smaak voor kleur, zang en dans. (...) de zenuwsterkende begeerte tot 'leven en laten leven', den benijdenswaardigen trek tot tevredenheid en berusting, de gemeennuttige neiging tot plooibaarheid en meegaandheid.

Wie nu denkt dat de mening van de Noordelijke Nederlanders over de Limburgers plotseling is omgeslagen, zit goed fout. 'Een Limburger' reageert namelijk op eerdere berichtgeving over Limburg. Het ergert hem 'grootelijks' dat:

al de hoffelijke eigenschappen van een, generaal genomen, diep godsdienstig en innig katholiek volk, dat naar geest en hart werkelijk niet beneden andere rassen misdeeld werd, zich in de verbeelding van die 'vele Hollanders' oplossen in de joligheid, de luchthartigheid en de ruwheden van onverzadigbare bierdrinkers, ontembare vechtersbazen en losbollige Vastenavondgekken.

Vooraf 'de malle praatjes en de vermakelijke phantasieën van organen als het 'Handelsblad' en 'De Telegraaf', die met de katholieke zuidelijke Provincie zoo gaarne draak steken wijl zij den katholieken Limburgers geen goed hart toedragen', zijn volgens hem schuld aan dit kwalijke beeld. Het mag 'een Limburger' vergeven worden, dat hij niet vermeldt hoe geflatteerd het beeld dat het 'Sociaal Weekblad' van de Limburgers schetst in feite is. Het 'Sociaal Weekblad' heeft de Hollanders een spiegel willen voorhouden en heeft daarom de Limburgers mooier voorgesteld dan ze in haar ogen eigenlijk zijn. Kijk maar eens hoe het 'Sociaal Weekblad' de Hollanders afschildert:

Die zwaarwichtige, zwaartellende, zwaar op de handsche, razend-degelijke, en tergend-nuchtere Hollanders, die hun eigen en anderer leven bederven met hun kleinburgerlijke verheerlijking van fatsoen, stemmigheid, deftigheid en hun grootst benepen angst voor 'aanstellerigheid', 'lawaaierigheid', 'opzichtigheid'.

Bovendien haalt 'een Limburger' niet het hele artikel aan. Zoals hij zelf schrijft, schrapte hij de 'belachelijke tiraden over de 'onbewuste huichelarij' der katholieke Limburgers, als of zich in 't godsdienstige plotseling de oprechte, ongeveinsde gemoedelijkheid der Limburgers zou verloochenen'.

Het aanhalen van deze tiraden zou het overeind houden van het beeld van een diep godsdienstig en innig katholiek volk bemoeilijkt hebben. De fundamenteën van dit beeld zijn toch al wankel. Dit mag blijken uit hetgeen de katholieke Rotterdamse 'Maasbode' in 1908 schrijft:

Het Zuid Limburgsche volk met zijn vurig temperament, gemeen met zijn zuidelijke naburen, moet meer gaan hechten aan den godsdienst en bedenken, dat de ware godsdienst niet alleen te vinden is in het lid zijn van broederschappen, het deelnemen aan processies of bedevaarten. Het moet dieper doordrongen worden van Gods geboden en de heilige geheimen van onze godsdienst.<sup>78</sup>

Bij al deze Hollandse oppositie lukt het 'een Limburger' niet zijn provinciegenoten van alle blaam te zuiveren. Hij komt niet verder dan:

(...) de geconstateerde (niet heelemaal te loochenen, hoewel, zeer, zeer overdreven) excessen dekken allerminst het Limburgsch volkseigen, maar dienen bij den Limburger op rekening gezet te worden van de défauts de ses qualités...<sup>79</sup>

Toch is de verdediging van deze 'een Limburger' veel sterker dan de verdediging van 'een Limburger' uit 1892. Ten eerste geeft hij tegengas aan de beschuldigingen aan het adres van de Limburgers: aan de Limburgers zit ook veel goeds. Ten tweede probeert hij niet de schuld van het slechte imago af te wentelen op een bepaald deel van de Limburgers. Hij staat pal voor de gehele bevolking, al wijst hij de lezer er wel op dat 'de gemiddelde Maas-trichtenaar geheel een ander mensch is dan de doorsnee Roermondenaar; weder geheel anders is de typische inwoner van Sittard. Dit een en ander valt, als men over Limburgsche volkseigenaardigheden spreekt, wel in het oog te houden'.

Het positiever worden van het Limburgse zelfbeeld kan tenslotte nog eens onderstreept worden door te wijzen op het verschijnen van twee series die over de Limburgse taal, cultuur en geschiedenis gaan. In 1912 verschijnt in de 'Limburg' een splinternieuwe serie onder de titel 'Limburgsche geschiedenis, sagen en legenden'. De 'Nieuwe Sittardsche Courant', die de 'Limburg' opvolgt, voegt in 1914 een Limburgsche Portretten Galerij aan die serie toe. Ze doet dit 'om aan het nageslacht te laten kijken, hoe het met recht trotsch mag en moet zijn op sommige voorzaten'.<sup>80</sup> Een Limburgs cultureel bewustzijn begint te gloren...

<sup>78</sup> Geciteerd in LA 7-11-1908.

<sup>79</sup> L 10-6-1908.

<sup>80</sup> NSC 25-4-1914.

## DE PERIODE 1915-1923

Het jaar 1915 markeert een keerpunt in de ontwikkeling van de Sittardse samenleving. Sittard moderniseert. Het bericht, dat er definitief een nieuwe Staatsmijn, de Maurits, te Geleen wordt gevestigd, leidt tot een ongebreidelde expansiedrang. De gemeente Sittard steekt zich in forse schulden door met geleend geld allerlei voorzieningen aan te leggen, zoals nieuwe wegen, een park en een nieuwe begraafplaats. Zij koopt bouwpercelen en geeft forse subsidies voor de bouw van nieuwe schoolvoorzieningen, kerken en patronaten, een ziekenhuis en de aanleg van een tramlijn naar Heerlen. Het aantal ambtenaren wordt drastisch uitgebreid van 13 man in 1915 naar 66 in 1920.

Sittardse middenstanders investeren in grotere winkelpanden en bredere winkelpuien. Grondspectulanten proberen hun slag te slaan. Zelfs de deken laat zich niet onbetuigd. Volgens Schreurs<sup>81</sup> 'op stang gejaagd door de bisschop en Poels', koopt hij een oud klooster om dit te laten verbouwen tot een gezellenhuis - een kosthuis voor ongetrouwde arbeiders.

De stormachtige groei van het aantal inwoners in de eerste jaren lijkt het optimisme te staven. In 1915 is het aantal inwoners nog 8.500, in 1920 is het al 11.000. In de grafiek op pag. 38 is de plotselinge verhoging van 1917/18 goed te zien.

Naar schatting is het aantal nieuwkomers tussen 1915 en 1920 ongeveer 2.400, dat is bijna 25% van de totale bevolking in 1920!<sup>82</sup> Veel van de nieuwe bewoners blijken katholiek te zijn, want het katholieke karakter van Sittard wordt nauwelijks aangetast. In 1920 is nog steeds 94% van de bevolking katholiek.

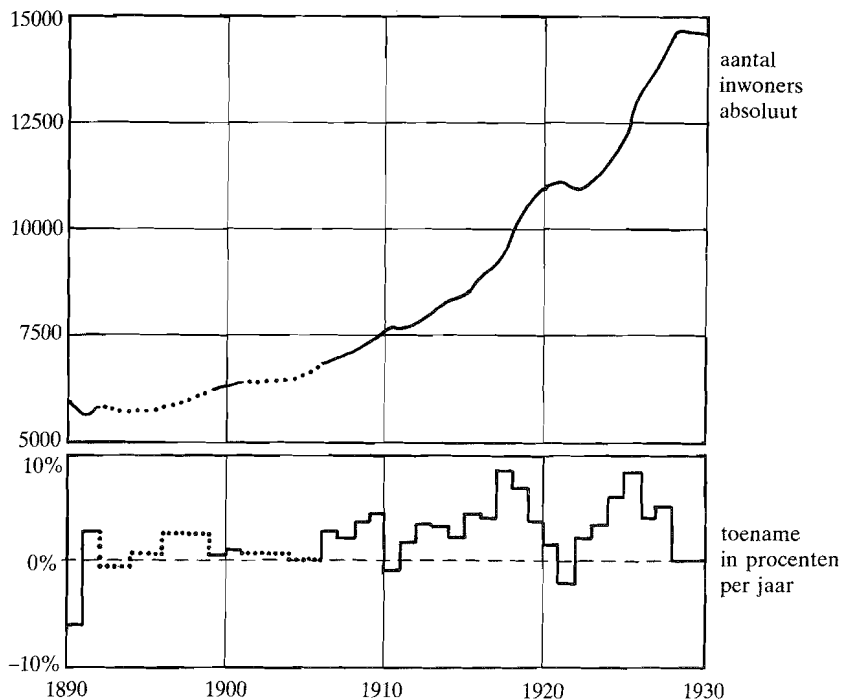
In 1921 wordt de investeringsdrift even onderbroken. Oorzaak is een korte economische inzinking ten gevolge van een algehele daling van de kolentrizen in Europa en een forse prijsval in Duitsland. De oude zelfgenoegzaamheid van de Sittardse samenleving is dan echter definitief verleden tijd. Op het chauvinistische front vindt in de periode 1915-1923 eveneens een belangrijke verandering plaats. Het aantal artikelen en berichten waaruit een chauvinisme spreekt, neemt plotseling flink toe. Er is echter sprake van een scheiding der geesten in de Sittardse pers. De forse toename komt namelijk geheel voor rekening van één krant: 'Het Zuiden', tot 4 september 1915 nog de 'Nieuwe Sittardsche Courant' genaamd.

Uit de weinige bewaard gebleven exemplaren van de 'Nieuwe Limburgsche

<sup>81</sup> Schreurs 1957: 183/184.

<sup>82</sup> Vergelijk Sittard, 1925: 238.

*Bevolkingsverloop gemeente Sittard 1890-1930:*



Aankondiger' en diens vermoedelijke opvolger (sinds 1921) 'De Limburger' blijkt, dat die het helemaal niet eens zijn met de chauvinistische koers die 'Het Zuiden' gaat varen. In die kritiek worden zij ondersteund door het in Maastricht uitgegeven, katholieke dagblad 'Limburger Koerier' en door het al ter sprake gekomen hoofd van de katholieke arbeidersorganisatie, Dr. Poels.

'Het Zuiden' is ook het blad dat de grootste bijdrage tot de ontwikkeling van een Limburgs cultureel bewustzijn levert. In 1915 treft men er de volgende passage in aan:

Wij talrijke Limburgers hebben gisteren, in dit gezelschap heel 'n lange namiddag, ter eere van den éénen geboren Amsterdamer, braafjes Hollandsch geklapt. (...) We gaven de voorkeur aan 'n Hollandsch brabbeltaaltje, omdat we 't Hollandsch zeer gebrekkig spreken - boven 't mooi, sappig, snedig, welluidend Limburgsch taaleigen. (...) Als we op die manier voortgaande binnenkort zullen zien en hooren, dat 't Limburgsche volk z'n eigen taal niet meer kent, moet ons dat niet verwonderen. En tòch - met die Limburgsche taal is 't Limburgsche volksbewustzijn onafscheidelijk verbonden. (...)

Dat men beginne, ook op Taalkundig gebied, 'n eind te maken aan al 't gekwansel, dat ten slotte moet neerkomen op 't uitleveren en lamleggen van ons Limburgsch karakter.<sup>83</sup>

Na af en toe een Limburgs gedicht te hebben geplaatst, wordt in 1920 de daad bij het woord gevoegd en verschijnt in 'Het Zuiden' een in het dialect geschreven serie, 'Oet awt Zittert' (Uit oud Sittard) geheten. In 1922 wordt daar een 'Zittesche Rubriek' aan toegevoegd.

Ondanks haar kritiek op 'Het Zuiden', doet 'De Limburger' mee aan de trend van meer belangstelling voor het Limburgse. In 1921 drukt zij de serie 'Uit het oude Limburg' af. Zoals de titel aangeeft, is deze serie niet in het dialect geschreven. Het verschijnen ervan is wel een bewijs dat ook 'De Limburger' vatbaar is voor het chauvinistische gevoel. Dit kan echter in de verste verte niet tippen aan hetgeen bij 'Het Zuiden' aan de hand is.

### *'Het Zuiden' en het fenomeen André Sanderbout*

De start van de chauvinistische koers van 'Het Zuiden'/'Nieuwe Sittardsche Courant' wordt ingeleid door een nieuwe beginselverklaring, die in januari 1915 gepubliceerd wordt:

Er zijn, naast de ongereptheid onzer beginselen, tegelijk met de belangen van ons Limburgsch katholiek geloof, zoovele, zoo diep ingrijpende speciaal Limburgsche interessen te bepleiten, er vallen zooveel sociale, economische en politieke ontginningen tot wasdom en bloei te brengen, er ligt, in één woord, in ons mooi, dierbaar Zuid- en Midden Limburg, zooveel moois en goeds, zooveel echt Limburgs, dat een dagblad met ochtend- en avondeditie werk in overvloed zou hebben. (...) Limburgsche mannen, Limburgsche industrie, Limburg's natuur, en Limburg's sociaal en politiek leven zullen ons steeds op de bres vinden, waar hun belangen moeten worden verdedigd.

<sup>83</sup> NSC 1-7-1915.

Naar Limburgsche trant. In harmonie met ons zuidelijk volkskarakter.<sup>84</sup>  
en in een vervolg hierop:

Er staan hier mannen op, die ernstig verandering, verbetering willen. (...) Zij willen 't Limburgsche volk zijn zelfvertrouwen doen herwinnen. Lang genoeg zijn de Limburgers beschouwd als onmondigen en véél te lang heeft men er geen rekening mee gehouden of die Limburgers al dan niet waarde hechtten aan 't oordeel, 't welk hier over personen en zaken werd geveld. Men is er beu van geworden, dat de journalistiek door sommigen werd beschouwd niet als 'n roeping, maar veeleer als een aangenomen taak, bij welke vervulling geen of weinig rekening werd gehouden met Limburgsche belangen. Limburgsch belangen moeten - ook in de Pers - behartigd gaan worden: conscientieus, met ijver en nauwgezetheid.<sup>85</sup>

Bij dit verwijt aan de Limburgse pers duidt 'Het Zuiden'/'Nieuwe Sittardsche Courant' vooral op de Maastrichtse 'Limburger Koerier'. De aanvallen op dit blad zijn fel: 'Vraag aan de Maastrichtse dagpers waarom of men de Limburgers steeds gekleineerd heeft, hunne fouten breed heeft uitgemeten, en zóó de minachting hier en in andere provincies voor de Limburgers des te groter maakte',<sup>86</sup> en: 'De Limburger Koerier' is een Koerier in Limburg, maar niet Limburger Koerier. Waardoor zou dit blad ook Limburgsch wezen? Er is géén Limburger in de Redactie'.<sup>87</sup>

De 'Nieuwe Sittardsche Courant', neemt, getrouw aan haar nieuwe programma, op 4 september 1915 de minder plaatsgebonden naam 'Het Zuiden' aan. Onder die naam begint het blad steeds feller van leer te trekken tegen iedere bestaande of vermeende verwaarlozing van de materiële belangen van de autochtone Limburgers tegen de aantasting van het katholieke geloof en de inbreuk op de bestaande zeden.

De voormannen van de Katholieke Sociale Actie in Limburg en de eigen bestuurders in de provincie of Den Haag worden daarbij niet ontzien. Zo wordt Poels in zijn ijver voor goedkope woningen voor alle, autochtone én vreemde mijnwerkers, een te grote preoccupatie met de vreemde arbeiders verweten:

De Limburger streeft wel degelijk naar 't bezit van 'n eigen huis. En moet, zoo zouden we willen vragen, daarméé in Limburg geen reke-

<sup>84</sup> NSC 5-1-1915.

<sup>85</sup> NSC 9-1-1915.

<sup>86</sup> Z 4-9-1915.

<sup>87</sup> Z 8-9-1915.



ning gehouden worden?..... Men heeft zich op 't vreemde element in Limburg nu zachtjes aan, lang genoeg blind gestaard. Laten we zorgen dat de inheemse Limburgsche bevolking aan Limburgsche zeden en goede eigenschappen trouw blijve.<sup>88</sup>

De Limburgse afgevaardigden en de gemeentebesturen worden van laksheid beschuldigd:

't Is Gods geklaagd, als men de Staatscourant of ook maar een provinciaal blad inziet. 't Is dan altijd: Hollander die is in Limburg benoemd tot bureelambtenaar, Hollander deze tot secretaris Armenraad, Hollander zus tot Directeur gemeentewerken, Hollander zoo tot schoolopziener, Hollander hier tot Directeur tram Locht-Heerlen, Hollander daar tot gemeentearchitect. Wie, zouden we willen vragen, lapt ons dat? Limburgsche afgevaardigden, Limburgsche gemeentebesturen roept een halt! Hier. Begint toch eens te begrijpen, dat de Mijnstreek, eer Sarolea, Honigman en Charles Dehesselle, het electrisch licht over de Limburgsche gouwen hebben aangeknipt (= de mijnindustrie brachten - J.G.), arm en karig bedeed was. De Limburgsche landskinderen moesten toen in Duitsland 'naar de brikken', om van het daar zuur verdiend geld, 's winters een bestaan te kunnen vinden. Bedenkt, dat het diezelfde Limburgers zijn, die thans, nu de ruif niet meer zoo hoog hangt en de krib beter gevuld is, ook graag een rechtmatig deel zouden willen hebben.<sup>89</sup>

De nieuwkomers, de Staatsmijnen en de Rijksoverheid krijgen er het felst van langs. Ene André Sanderbout maakt zich hierbij in zijn rubriek 'Varia voor het Zuiden' bijzonder verdienstelijk. De volgende fraaie stukjes zijn van hem afkomstig.

In het eerste voorbeeld hekelt hij de bemoeizucht van de Hollandse nieuwkomers:

Nu Limburg's kolengoud blinkt tot ver over den Moerdijk, nu is een troepgieren (de goeden niets te na gezegd) over Limburg heen gestreken. Niet tevreden zich te voeden en te goed te doen aan onze - de Limburgsche - ruif, azen ze op Limburgs lijk. D.w.z. Limburg moet om, Limburg moet 'verhollandiseerd', 'versocialist' worden! Met een hooghartigen blik, getuigend van minachting voor ons, zijn er onder hen, die durven schrijven en zeggen: Gij Limburgers zijt albedillers, sloopers, slippedragers. Klaploopers op het goede, dat wij u brengen, tegenwerkers van 't zalige, wat wij, vreemden, u leeren, drinkebroers

<sup>88</sup> NSC 2-3-1915.

<sup>89</sup> NSC 13-7-1915.

bij verkiezingen, verkwanselaars van uw stem voor een pot bier, kasteleinsaanbidders, een ongeordende troep, een kudde koppige boeren!.... Limburgers, laat Limburg, Limburg blijven! Geen klas-sensstrijd, geen boerenhaat! Neen, wilt u niet verdrinken in het vreemde element, maar vecht en sluit aanéén, opdat dit element zich in ù oplosse en plooië en buige naar úwen aard en úw karakter. Laat u liever verpletteren, lijdt eerder armoede, dan uw gemoed te laten knechten, dan uw vrijheidsaard te laten vernietigen, dan uw levenslust te laten plaatsmaken voor gezichts-eerlijkheid, dan der vrijheid van uw gesproken en geschreven woord de keel dicht te laten knijpen, dan een livreipakje aan te trekken. Zeggen we 't onzen Limburgschen dichter Felix Rutten na: 'O Limburg, mijn geboorteland, waar vind ik Uws gelijke'?<sup>90</sup>

Zijn mening over de zegeningen van de mijnbouw komt in het tweede voorbeeld aan bod:

En nu vraag ik iedereen in gemoede af, wat heeft eigen land en eigen bloed van dit alles van de mijnen ontvangen?

- a. Treinen?... Ja, voor eigen gebruik der mijnen
- b. Wegen?... Zeker! De dorpswegen stuk gereden, waarvoor geen vergoeding. Eigen mijnwegen met ketting en bordjes als Privé-wegen
- c. Kerken en scholen?... 'n Overbevolking zonder kerken en zonder scholen
- d. Winstdeeling?... Vraagt dit aan de gemeentebelastingbriefjes
- e. Geld voor sociale instellingen?... Ril niet bij 't inzien der gemeentebegrotingen
- f. Postjes?... Lees de namen der benoemden en oordeel of ze Limburgsch klinken
- g. Flinke loonen?... Vraag den stokers waarom ze ontevreden zijn! Gekregen hebben we, dat onze huizen bij de mijnen verzakten, dat onze beemden en graslanden staag in waarde verminderden door het mijnen-water, de korenvelden, waar Limburg trotsch op was, geheel onvrij zijn, en och ja, hier of daar een subsidieke, dat aandoet als een aalmoes.<sup>91</sup>

André Sanderbout heeft ook een uitgesproken mening over de oorzaak van het geringe aantal Limburgers in hogere functies. Wanneer 'De Christelijke Mijnwerker' in 1916 durft te schrijven, dat diegenen die klagen dat de beste

<sup>90</sup> Z 1-4-1916.

<sup>91</sup> Z 11-8-1917.

baantjes voor vreemden zijn, hierbij een ding vergeten, namelijk dat de betere baantjes ook een hogere opleiding vereisen en dat het de Limburgers daar vaak aan ontbreekt, antwoordt hij gepikeerd:

Het 'ding' nu wat wij Limburgers vergeten volgens schrijver is in koeterwaalsch gezegd dit: De Limburger, voor gewone baantjes is hij te bot, of liever hij heeft tekort aan geestelijke ontwikkeling, voor de vettere doorgaans mist hij de vereischte hogere graad van ontwikkeling. (...) Maar nu de feiten. Bij de part. mijnen onder meer fungeert Dir. Haex en Dir. Gadiot... Twee Limburgers. In de zee van hogere ambtenaren bij de Staatsmijnen geen enkele Limburger. Ing. Wintgens, een Limburger, werd bedrijfsvoerder niet dan na vinnigen vóór en heftigen nà-strijd. De heeren Stuit, Bartels, Hendriks, Van Lier, Van Rooy enzoo... enzoo... enzovoort... Toegegeven, dat over die Heeren een overdaad aan geestelijke- en een supergraad van hogere ontwikkeling gevaren is, dan spare schrijver den Limburgers het verwijt van dit gemis, evenals men hen ontzegt heeft de kans om naar de betrekkingen te solliciteeren. Men trappe ons Limburgers... goed.

Maar men gunne ons ten minste het recht om 'aei' te schreeuwen.<sup>92</sup>

De kritiek die André Sanderbout hier op de mijnbouw en de Staatsmijnen in het bijzonder spuit, betekent niet dat hij of 'Het Zuiden' het verdwijnen ervan verlangen. Zij verlangen alleen dat de autochtone bevolking meer profijt heeft van de kolen uit eigen bodem, of, zoals André Sanderbout het zelf uitdrukt: 'Niet, dat we iets hebben tegen de menschen uit andere provincies! Dat is 'ausgeschlossen'. Maar het hemd is nader dan de rok'.<sup>93</sup>

### *Reacties op 'Het Zuiden'*

De chauvinistische artikelen van 'Het Zuiden' en speciaal van André Sanderbout blijken aan te slaan. Iemand uit Heerlen schrijft: 'De Oer-Limburger snapt er naar om bij voorkeur de gepeperde artikeltes van Sanderbout, met een genoeglijk snoetje te smaken'.<sup>94</sup> Zij wekken echter ook wrevel. De 'Limburger Koerier' bijvoorbeeld beschuldigt 'Het Zuiden' ervan te proberen 'met zijn speculatie op een sinds 1813 uit-den-tijd-zijnde provincialisme populariteit te winnen'.<sup>95</sup> De belangrijkste opponent van 'Het Zuiden' wordt al snel Dr. Poels.

<sup>92</sup> Z 19-12-1916.

<sup>93</sup> NSC 13-7-1915.

<sup>94</sup> Z 3-6-1916.

<sup>95</sup> Geciteerd in Z 17-2-1918.

Poels heeft toch al veel moeite zijn beleid, dat in het teken staat van het samengaan van zielzorg met zorg voor het materiële welzijn van de arbeiders, te verkopen. Bij de middenstanders valt zijn plan voor het stichten van verbruikerscoöperaties slecht, bij de huizenbezitters zijn streven via een eigen bouworganisatie voldoende goedkope woningen voor de arbeiders te creëren. Veel boeren voelen zich bekocht door de activiteiten van de in 1912 door Poels opgerichte bouwgrondmaatschappij 'Tijdig'. Die heeft al voordat de definitieve vestigingsplaats van de nieuwe Staatsmijn Maurits officieel bekend is, veel grond opgekocht.<sup>96</sup> Zelfs binnen de eigen kerkelijke kring ondervindt Poels weerstand. Een deel van de hogere geestelijkheid en veel van de oudere pastoors willen de zielzorg liever apart houden van de zorg voor het materiële welzijn. Zij zijn bang dat de conflicten die door de vermenging ontstaan, de katholieke Kerk meer kwaad dan goed doen.<sup>97</sup> Bovendien schiet het velen in het verkeerde keelgat dat Poels de Mijnstreek tot missiegebied heeft verklaard en enkele kloosterorden heeft ingeschakeld bij zijn werk. De paters van die orden zijn dikwijls uit andere provincies afkomstig, zoals Poels' naaste medewerkers Jac Jacobs M.S.C. en Jos Colsen C.M. Door de oude pastoors worden deze nieuwkomers nogal eens als bemoeials gezien.<sup>98</sup>

Het ergert Poels dat deze ontevreden groepen een spreekbuis hebben gevonden. Wanneer 'Het Zuiden' in 1918 ook nog de ultra-chauvinistische leuze 'Limburg voor de Limburgers' in het vaandel gaat dragen, is voor hem de maat vol.<sup>99</sup> Poels, die een geboren en getogen Limburger uit Venray is, kent zelf ook problemen met Hollanders. Zijn zogenaamde modernistische opvattingen over de taak van de Kerk hebben hem in conflict gebracht met de conservatieve Leidse Integralen. In 1912 heeft hij dezen zelfs toegeroepen: 'Wij Limburgers bemoeien ons niet met U, bemoeit gij U dan niet met ons!'<sup>100</sup> Het chauvinisme van 'Het Zuiden' bedreigt echter de samenwerking van Limburgse met Hollandse of andere nieuwgekomen katholieken binnen Limburg zelf. Deze samenwerking acht Poels onmisbaar om de socialisten en liberalen buiten de deur te houden.

Voor zover bekend, laat Poels voor het eerst in 1916 in bedekte termen weten het niet eens te zijn met de koers van 'Het Zuiden'. Het antwoord van 'Het Zuiden' luidt: 'De steun door 'Het Zuiden' alom in de Mijnstreek

<sup>96</sup> Vergelijk Dieteren 1951: 65/66 en Vellenga 1975: 88.

<sup>97</sup> Vergelijk Colsen 1955: 157 en 288.

<sup>98</sup> Vergelijk Alberts 1974: 256 en Schreurs 1948: 334/340.

<sup>99</sup> Vergelijk Colsen 1955: 504/514.

<sup>100</sup> Geciteerd in Colsen 1955: 355.

ondervonden van de kant der Geestelijkheid, bewijst, dat 'Het Zuiden' vooralsnog op den goeden weg is, hoe of Dr. Poels dan ook over 'Het Zuiden' denkt'.<sup>101</sup>

Twee jaar later, in 1918, valt Poels 'Het Zuiden' openlijk aan op de algemene bondsdag van 'Jong Limburg'. Hij noemt de leuze 'Limburg voor de Limburgers' allerverderfelijkt. Toch blijkt hij oog te hebben voor de propagandistische waarde van het chauvinisme. Hij spoort zijn toehoorders namelijk aan het goede uit Oud Limburg te bewaren. Daarmee bedoelt hij het vrome katholiek-zijn. Het verkeerde uit Oud Limburg moet echter aan de kant worden gezet. Poels noemt de drinkgewoonte, de geest van wrevel, de geringe belangstelling voor wetenschappelijke ontwikkeling, de geringe durf, het gebrek aan ondernemingsgeest en het teveel aan liberale geest.<sup>102</sup>

### *Het chauvinisme en het Nederlander-zijn*

André Sanderbout reageert heftig op Poels' kritiek. Naar aanleiding van diens rede op de bondsdag van 'Jong Limburg' schrijft hij:

Over eenige dagen moest men hooren 'De leuzen Limburg voor de Limburgers is verderfelijk'. Nu knarsetandt men over dien vernietigingskreet en vraagt zich angstig af: Zou men waarlijk overtuigd zijn, dat, nu Limburgsch vruchtbare grond een handvol kolengeld biedt, ditzelfde Limburg zijn Limburgsche eer, zijn Limburgsche aard, zijn Limburgsche gebruiken, zijn Limburgsche naam moet verkwanselen aan het vreemd element, dat hier goedgeluk komt zoeken???... Zou datzelfde Limburg moeten ondergaan, moeten verzuipen in den stroom van vreemde gebruiken, van een ander savoir vivre, van eene bij ons niet gekende hoog-aanstellerij met 'dies irae-gezichten', van bij ons gehate zoetelijk deftige, stijfdoenerig met huichelkop en rugbewegingen, die, en Duitsche deserteurs, en Belgische bannelingen en Friesche socialisten, en Boven-Moerdijksche wereldrondtrekkers over onze landdouwen dagelijks uitstorten??? ... Zou de inwisseling zaliger zijn voor datzelfde Limburg als het zijne gekende rondborstigheid, zijn geëerde gemoedelijkheid en zijne weinig geëvenaarde levenslustigheid, moet afgeven tegen Lutherse manieren, puriteinse gedragingen en koudbloedige levensaad??? Is het zeker dat het vreemde element alvorens onze goudruif op te zoeken, zich eerst belast en beladen heeft met de goede hoedanigheden, zijn land of

<sup>101</sup> Z 18-3-1916.

<sup>102</sup> Zie Z 8-1-1918.

provincie eigen, om die op de Limburgsche markt voor niemandal te komen uitschudden als beschavingsvoer voor de Limburgsche Dajakers - koppensnellers - Peel en heiboeren - Patzers - smokkelaars - Bierzuipers - Muiters - Vreigeleers enz. enz.???

Welnu als dāt is: dat men dān zonder douanerechten vrij aanvoere en verwelkome het vreemde materiaal, om dāt verderfelijk Limburg te vervormen in één protestantsch gewest, dat men daar ongestoord de goed betaalde posten aan die vreemde welkome gasten uitdeelen en onze eigen kinderen, die wrevelige, die laffe, die stomme, kortzichtige Zuid-Limburgers als bergman de donkere mijnen injage, dat men dān, evenals de basterd zijn vader haat, den Limburgers leere zijn eigen Limburg te haten en te verraden en de reliquiën van zijn voorvaderen te verbranden hem inprentende dat, 'de leuze Limburg voor de Limburgers verderfelijk is' en hem dwinge met de knie op den hals, evenals de bezetter van vreemd gebied doet, zijn eigen haard, zijn eigen land, zijn eigen priesters af te zweren en boven zijn hut te spijkeren een bordje met het opschrift: 'Hier woont een Limburger die zijn land verpatste aan vreemde bezetters'.<sup>103</sup>

Al is hier sprake van satire, de boodschap is duidelijk: Limburger-zijn is veel meer dan alleen katholiek-zijn. Wanneer Poels denkt dat het katholiek-zijn van Limburg bewaard kan blijven zonder het Limburger-zijn, heeft hij het bij het verkeerde eind. 'Het Zuiden' constateert dan ook verheugd, dat steeds grotere delen van de bevolking 'zoo zachtjes aan begonnen zijn te kleuren voor eigen taal, eigen aard, eigen gebruiken, eigen ras en eigen levenswijze'.<sup>104</sup>

Dat voor 'Het Zuiden' het katholiek-zijn een belangrijk onderdeel van het Limburger-zijn is, lijdt geen twijfel. Ter gelegenheid van de Tweede Kamerverkiezingen van 1918, die belangrijk zijn omdat voor het eerst niet meer per district wordt gestemd en alle mannen stemrecht hebben, doet 'Het Zuiden' zelfs openlijk een appèl aan het Limburger-zijn om stemmen te winnen voor de katholieke partij. Zij schrijft onder andere:

De tegenstanders: Socialisten en liberalen, 't zijn allen of bijna allen vreemdelingen. Niet Limburgers, niet Katholieken.<sup>105</sup>

en:

Door een dikke zwarte punt op het stembiljet geve ieder katholiek kiezer morgen een echt katholiek Limburgsch antwoord op al de

<sup>103</sup> Z 15-1-1918.

<sup>104</sup> Z 9-2-1918.

<sup>105</sup> Z 27-6-1918.

Economisterij, vrijzinnige snoeverij, liberale schimppamfletten en socialistisch volksbedrog, waarmede katholiek Limburg de laatste weken overstroomd is.<sup>106</sup>

Het paradoxale van de situatie, dat er gezinspeeld wordt op de algemene tegenstelling Limburgers-Hollanders om steun te winnen voor een politiek samenwerkingsverband van Limburgse en Hollandse katholieken, blijkt 'Het Zuiden' totaal niet te deren.

De katholieke partij vaart er wel bij. Zij krijgt in Limburg 82,2% van de stemmen, in Sittard zelfs 83%.<sup>107</sup>

In het land lopen de verkiezingen uit op een gelijkspel van links (liberalen en socialisten) en rechts (confessionelen). In september 1918 komt er een minderheidskabinet tot stand. Voor het eerst in de historie wordt een Limburger minister-president: Jhr. Ruys de Beerenbrouck jr. Hij is een verknochte vriend van Poels.<sup>108</sup> Naast hem zitten nog twee Limburgers in het kabinet. Dit kabinet is nog maar nauwelijks geïnstalleerd of het krijgt te maken met twee crisissituaties die de Limburgse bevolking de gelegenheid geven trouw aan Nederland te betuigen.

De eerste crisissituatie wordt gevormd door de revolutiedreiging die uit Duitsland komt overwaaien. Daar is net de Eerste Wereldoorlog afgelopen. De keizer is gevlucht. De socialisten hebben de republiek uitgeroepen. De leider van de socialisten in Nederland, Troelstra, eist nu ook radicale hervormingen in Nederland.

Voordat Troelstra zijn eisen openbaart, hebben de gezamenlijke katholieke standsorganisaties in Limburg, met Poels aan het hoofd, al gereageerd. In een manifest, getiteld 'Mannen van Limburg' roepen zij de Limburgers op, burgerwachten op te richten om het revolutiegevaar te bezweren.<sup>109</sup> Men gaat ook daadwerkelijk tot actie over. In Sittard wordt niet alleen een burgerwacht opgericht, maar wordt zelfs een Nationale Betoging gehouden als blijk van hulde en trouw aan Koningin en Vaderland.<sup>110</sup>

Troelstra's revolutiedreiging is binnen een paar dagen volledig van de baan.

<sup>106</sup> Z 2-7-1918.

<sup>107</sup> Z 4-7-1918. Beckers, die in 1913 mogelijk mede op grond van een appèl aan het Limburgs chauvinisme is gekozen, wordt dit keer niet gekozen. Hij is nu wel officieel kandidaat van de katholieke partij, maar wordt het slachtoffer van het nieuwe kiesstelsel. Op lijsttrekker Nolens na haalt hij de meeste stemmen (1.497 stemmen: meer dan alle andere kandidaten samen !). Dat zijn er echter niet genoeg om zijn lage plaats op de kandidatenlijst goed te maken.

<sup>108</sup> Colsen 1955: 114.

<sup>109</sup> Z 13-11-1918.

<sup>110</sup> Z 27-11-1918.

Toch besluiten de gezamenlijke katholieke verenigingen van Limburg nog tot een grote Nationale Betoging te Maastricht.

Voordat die gehouden wordt, dient de tweede crisissituatie zich aan.

België, dat meegevochten heeft in de oorlog aan de kant van de Entente, dringt er in december 1918 bij de andere overwinnaars Engeland en Frankrijk op aan Nederland te dwingen Limburg en Zeeuws-Vlaanderen af te staan. Aldus zouden de Belgische grenzen afgerond worden en wordt Nederland bestraft voor het - zo wordt beweerd - oogluikend toelaten van handel met Duitsland. Ook nu vaardigen de gezamenlijke katholieke standsorganisaties een manifest uit. Dit keer heet het: 'Aan de Limburgsche bevolking'. Er wordt onder andere in verkondigd: 'Wij, Limburgers, zijn Nederlanders, wij willen Nederlanders blijven. Onafscheidelijk willen wij met Nederland verbonden zijn'.<sup>111</sup> De geplande betoging te Maastricht loopt uit op een pro-Nederlandse manifestatie, waaraan ongeveer 10.000 mensen deelnemen.<sup>112</sup>

Temidden van alle aanhankelijkheidsbetuigingen aan Koningin en kabinet, zorgt Henri van Groenendael - we zijn hem al eerder tegengekomen (zie pag. 28 en 34) - voor een dissonant. Hij zou gezegd hebben, dat hij het niet zo'n ramp vindt als Limburg Belgisch wordt, en dat, terwijl hij net tot Tweede Kamerlid voor de katholieke partij is gekozen. Toen men hem gevraagd zou hebben hoe dit te rijmen is met zijn Kamerlidmaatschap, zou hij geantwoord hebben dat hij zich alleen een afgevaardigde van Limburg voelt en niet van het Nederlandse volk!<sup>113</sup>

Van Groenendaels vermeende uitspraken wekken grote verontwaardiging in de Limburgse pers. Zelfs 'Het Zuiden' (waarvan Van Groenendael tot 1921 waarschijnlijk mede-eigenaar is),<sup>114</sup> schrijft dat wanneer Van Groenendaels uitspraken gemeend zijn, 'geen enkele Limburger zich nog aan de zijde van Mr. Dr. Van Groenendael zal blijven scharen'.<sup>115</sup> Toch verdedigt 'Het Zuiden' hem ook. Het drukt zijn versie van het verhaal af, die luidt, dat dergelijke uitspraken wel door hem gedaan zijn, maar alleen als grap tegen twee niet-Limburgse zakencompagnons. Deze uit Deventer afkomstige heren zouden zijn badinage opzettelijk naar buiten hebben gebracht om hem een hak te zetten. Van Groenendael zou namelijk al langere tijd met hen in conflict zijn, omdat zij 'stelselmatig de Limburgers weerden uit het perso-

<sup>111</sup> Z 10-12-1918.

<sup>112</sup> Z 10-12-1918.

<sup>113</sup> Z 10-12-1918.

<sup>114</sup> NLA 6-8-1921.

<sup>115</sup> Z 12-12-1918.



neel van hun gemeenschappelijke bruinkolengroeve, terwijl zij deden werken op Kath. feestdagen en ook soms op Zondagen'.<sup>116</sup>

Voor Van Groenendael draait de hele affaire er op uit, dat hij bij de volgende verkiezingen in 1922 geen plaats meer krijgt op de katholieke lijst. Hij geeft dan zijn eigen verkiezingsblad uit. In deze 'Limburger Courant' schrijft hij, dat Limburg 'ethnologisch, historisch, geografisch en economisch tot de Zuidelijke, niet tot de Noordelijke Nederlanden behoort'. Nolens en zijn satellieten - waarmee hij de voormannen van de katholieke organisatie in Limburg bedoelt - zouden de Limburgers geen kans geven hun voorkeur voor België kenbaar te maken. Daarom stelt hij zich onafhankelijk kandidaat.<sup>117</sup>

Of Van Groenendael hier zijn ware gezicht laat zien, of alleen maar een verkiezingsstunt wil uithalen door te speculeren op de afkeer van de Hollanders, is onzeker. De verkiezingsuitslag wordt in elk geval een grote teleurstelling voor hem. Hij haalt 1.636 stemmen in Limburg. Dat is iets meer dan 1%. De katholieke partij behaalt 82% van de stemmen. Voor 'De Limburger' is dit aanleiding om uit te roepen dat dit 'een vonnis is dat met eene veroordeling van Van Groenendaels annexionistische politiek gelijk staat'.<sup>118</sup>

Toch blijkt Van Groenendael het in Sittard redelijk goed gedaan te hebben. Hij haalt daar 292 stemmen. Dat is 7,6%. Die stemmen moeten afkomstig zijn van de katholieke partij (die zakt van 83,3% in 1918 naar 79%) en van de liberalen (die zakken van 6,4% naar 1,9%).<sup>119</sup> Hoeveel invloed Van Groenendaels verkiezingsprogramma heeft gehad, is moeilijk te beoordelen. De reden van zijn succes ligt waarschijnlijk meer in enerzijds zijn Sittardse herkomst en het ontbreken van een bekende katholieke kandidaat uit de streek - waarvoor 'Het Zuiden' tevergeefs geijverd heeft - ,<sup>120</sup> anderzijds in de ontevredenheid over het sociale beleid van de Kerk onder leiding van Poels en de slechte economische situatie in het algemeen.

Dat de katholieke partij niet méér stemmen verliest bij deze verkiezingen, kan voor een groot deel worden toegeschreven aan de massieve steun van de Kerk. De bisschoppen hebben de gelovigen het nadrukkelijke advies gegeven niet op katholieke dissidenten als Van Groenendael te stemmen.<sup>121</sup> Als we 'Het Zuiden' mogen geloven - en deze staat ondanks alle kritiek toch

<sup>116</sup> Z 14-12-1918.

<sup>117</sup> Zie DL 3-6-1922.

<sup>118</sup> DL 8-7-1922.

<sup>119</sup> Cijfers uit Z 6-6-1922 en Z 4-7-1918.

<sup>120</sup> Zie Z 24-5-1922.

<sup>121</sup> DL en Z 10-6-1922.

achter de katholieke partij -<sup>122</sup> heeft de partij deze steun broodnodig. Ondanks dat ze geleid wordt door twee Limburgers, Nolens en Ruys, zou de populariteit van de partij niet erg groot zijn. De belangrijkste oorzaak hiervan ligt volgens 'Het Zuiden' in de bemoeienis van uit Noord Nederland afkomstige katholieken met het partijgebeuren in Limburg. Het optreden van ene Blokker zou hier een goed voorbeeld van zijn. Deze uit Groningen afkomstige onderwijzer aan de Mulo-school te Sittard (hij komt eigenlijk uit de Haarlemmermeer) vormt in 1922 met twee andere boven-Moerdijkers de 'fameuze Zuidelijke K.K. Commissie tot onderzoek en berechting der groslijststemmingspraktijken'. Wanneer hij uit hoofde van die functie zegt, dat al de Limburgers die niet Nolens, maar een lokale kandidaat nummer één op de katholieke groslijst hebben gezet - volgens 'Het Zuiden' zijn dit er zeer velen - onfatsoenlijk gehandeld hebben, is dit voor 'Het Zuiden' aanleiding weer eens alle registers open te trekken:

Het is ook voor den heer Blokker te betreuren, dat hij, hoogstfatsoenlijke niet-Limburger, zijn levensbestaan in deze 'onfatsoenlijke' streek is komen zoeken en nu gedwongen is te midden dezer onfatsoenlijkheden, ook nog op politiek terrein te moeten gaan zwoegen en werken. Terwijl - en dit is bittere ernst - het allerjammerlijkste is, dat de Kath. Kiesvereniging die zich, helaas, toch nog slechts in een slinkende waardeering der bevolking mag verheugen, door de 'fatsoenlijke' oprechtheid van dezen niet-Limburger ook nog een groot stuk van deze restantelijke sympathie dreigt te verliezen. Want, ten slotte, is het voor de massa onzer Limburgsche bevolking niet precies een prettige ervaring door sommige dier van boven den Moerdijk naar Limburg 'ausgewanderten' te worden uitgescholden nu eens voor achterlijk en stom, dan weer voor ondeugdelijke 'vreigeleerd' en ten slotte nog voor onfatsoenlijk op den koop toe.<sup>123</sup>

'Het Zuiden' trapt hier ongetwijfeld voor de zoveelste keer tegen het zere been van Poels.

## DE PERIODE 1923-1930

In 1923 komt eindelijk het bericht, dat de bouw van de Maurits, die door de inzinking van de kolenprijzen in 1921 zo goed als tot stilstand is gekomen,

<sup>122</sup> In tegenstelling tot wat 'De Limburger' (DL 27-5-1922) beweert, staat 'Het Zuiden' niet achter Van Groenendael, maar achter de vrij onbekende Cremers uit Nuth. Deze is kandidaat voor de katholieke partij (Z 24-5-1922).

<sup>123</sup> Z. 27-5-1922.

voltooid wordt. In Sittard zijn de verwachtingen hoog gespannen. Het volgende artikel uit 'De Limburger' geeft dit goed aan:

Het provincie-stedeke Sittard staat aan den vooravond van zijn opbloei. (...) Beter dan Heerlen is het er op voorbereid. (...) Sittard biedt een stevig gegroeide kern, te danken aan de vroegere omwallingen; is meer vatbaar voor stad-heden, al lijkt het bij het eerste gezicht te zijn samengesteld uit maar ééne, zij het ook zeer lange straat. (...) Sinds enkele jaren al zijn diverse bouwverenigingen en particulieren aan het bouwen geslagen, ongelukkig genoeg juist in den duursten tijd, hetgeen reeds aanleiding heeft gegeven tot locale schandaaltjes. (...) Wanneer de Maurits, die de grootste mijn van Europa wordt, eenmaal op volle toeren zal draaien, dan zal het materiele gewin ongetwijfeld komen.<sup>124</sup>

Het gemeentebestuur en de Sittardse ondernemers doen er alles aan om Sittard zo aantrekkelijk mogelijk te maken voor de verwachte stroom immigranten. In 1925 wordt met gemeentesubsidies zelfs een compleet boekwerk uitgegeven, met de fraaie titel 'Sittard: De ingangspoort van Neerlands mijngebied in het schoone Limburg'. Sittards aanlokkelijkheden voor toerist en woningzoekende worden er breed in uitgemeten.

Dan volgt de grote desillusie. De Maurits, die een der modernste mijnen van Europa wordt, heeft minder arbeiders nodig dan verwacht. Bovendien blijkt een groot gedeelte van de immigranten Sittard te mijden. De directie van de Staatsmijnen zou hierbij een kwalijke rol hebben gespeeld. Omdat het gemeentebestuur van Sittard het initiatief heeft genomen tot een actie van de gezamenlijke gemeenten in de Westelijke Mijnstreek om de Staatsmijnen te dwingen de Maurits af te bouwen ondanks de inzinking van de kolenprijzen, zou de directie van de Staatsmijnen kwaad zijn op dat gemeentebestuur. Daarom zou de directie van de Maurits haar beambten de goede raad geven, niet in Sittard te gaan wonen en zouden de Staatsmijnen alleen in Geleen de bouw van arbeiderswoningen subsidiëren.<sup>125</sup>

De Sittardenaren krijgen nu de rekening gepresenteerd voor de ongebreidelde expansiezucht van de gemeente uit eerdere jaren. De volgende bloemlezing uit twee artikelen uit 1927 geeft de ontreddering goed weer:

Zijn er dan andere oorzaken, die Sittard aan den rand van den afgrond gebracht hebben? Vóór 1916 was op financieel gebied voor Sittard geen vuiltje aan de lucht. Máár, Sittard moest zich voorbereiden op de dingen, die onvermijdelijk komen moesten, tengevolge van de bouw

<sup>124</sup> DL 12-9-1923.

<sup>125</sup> DL 17-12-1927.

der Staatsmijn Maurits. Dat heeft het gedaan, ook op aandringen, tenminste onder goedkeuring der hogere autoriteiten, provinciaal en van het Rijk. Sittard stichtte kerken, scholen en patronaten van gemeentewege gesubsidieerd; de Gemeente legde wegen en straten aan; ze fourneerde haar kapitaal voor tramwegen; ze stichtte een grondbedrijf afzonderlijk en in combinatie met Tijdig; ze deed voor de volkshuisvesting wat maar weinig harer zustersen presteerden. De opzet voor de inrichting van Sittard's gemeentelijk huishouden was berekend op eene bevolking van 30 à 35000 zielen. Sittard zou immers een 'groot mijncentrum' worden, 'een tweede Heerlen'. Maar de bevolkingsaanwas bleef uit en het gevolg was dat eene bevolking van 10 tot 15000 zielen dubbele lasten kreeg opgelegd. Heel handig hebben naburige gemeenten de troef uitgespeeld dat men daar goedkoper en gemakkelijker kan rondkomen dan hier. Sittard, dat eens het centrum van den handel der geheele streek was, biedt nu een miserabele indruk. Er is geen leven geen vertier meer; de straten bieden, behoudens uitzonderingen van korten duur, een verlaten aanblik. De winkeliers staan in hun propvolle winkels te hunkeren naar klanten. (...) Het vroeger drukke gedoe heeft plaats gemaakt voor eene angstwekkende, haast doodelijke stilte, alleen eenige uren der week onderbroken door marktventers en door de schrikrijgende toonen van Jaszband en andere negermuziek.<sup>126</sup>

Sittard mist de boot. De bevolking stijgt tussen 1920 en 1930 weliswaar met 50%, van 10.454 naar 14.566 personen, maar deze groei is te verwaarlozen in vergelijking met de groei van Geleen. Daar stijgt de bevolking in dezelfde periode met 300%, van 4.478 naar 12.411.<sup>127</sup> Sittard krijgt hierdoor in het nauwelijks 5 km. verder gelegen Geleen een concurrent als stad en streekcentrum in de Westelijke Mijnstreek. Door deze ontwikkeling blijft Sittard wel de meest autochtone stad van de gehele Mijnstreek én een bolwerk van katholicisme. In 1930 is nog altijd 91,5% van de bevolking katholiek.

Wat de ontwikkeling van het chauvinisme betreft, moet in de periode 1923-1930 het verdwijnen van 'Het Zuiden' worden geconstateerd. In 1927 wordt deze krant opgekocht door haar concurrent 'De Limburger'. De chauvinistische gedachte, die 'Het Zuiden' zo kwistig rondgestrooid heeft, blijkt echter goed wortel te hebben geschoten. Niet alleen 'De Limburger' wordt chauvinistisch, zelfs Poels en zijn medestanders ontkomen er niet aan. Ze geven

<sup>126</sup> DL 18-10 en 15-12-1927.

<sup>127</sup> Dieteren 1959: 11.

hun strijd voor het behoud van het katholieke karakter van Limburg een duidelijk chauvinistisch jasje. Op het gebied van de beeldvorming is al een eerste bewijs daarvan te vinden. In 1924 wordt in 'De Limburger' de verdeelding van de Limburgers tegen de negatieve beeldvorming in de Nederlandse pers gevoerd door Poels' adjudant, de uit Zeeland (!) afkomstige pater J. Colsen.

*Vuige laster!*

Traditiegetrouw geeft Colsen eerst aan hoe andere Nederlanders over Limburgers denken. Hij schrijft dat 'zelfs goedgezinde, Roomschen en andere niet Limburgers, die niet oppervlakkig zijn' van mening zijn dat:

- Limburg 1. drinkt;
2. vecht;
3. niet degelijk is;
4. mijnwerkers, veel mijnwerkers heeft.

In de Nederlandse pers wordt uit Limburg alleen maar verslag gedaan van: braspertijen en barbaarsche, onmenselijke gevechten; van verraderlijke messteken en keiwerpen, van onbetrouwbaar, bedrieglijk, lamlendig volk, van ruwe, baldadige, vloekende mijnwerkers ...

Bovendien doen in het Noorden allerlei verzinsels de ronde over: onzindelijkheid en mesthoopen voor de deur, over zoogenaamde restanten van bijgeloof en overdreven heiligenvereering, over boerenmanieren en kafferpraktijken en zoveel andere onbenulligheden meer.<sup>128</sup>

In tegenstelling tot de vorige artikelen vermeldt het artikel van Colsen niet of de Limburgers ook nog enkele positieve eigenschappen worden toegedicht. De mijnwerkers, die het enige nieuwe element vormen, maken het bestaande beeld alleen maar zwarter. Mijnwerkers worden in het Noorden namelijk beschouwd als 'minderwaardige mensen, een soort tweederangs wezens, ruwe, baldadige vloekers'.<sup>129</sup>

Na dit overzicht pakt Colsen flink uit tegen het, volgens hem totaal ongefundeerde, negatieve oordeel over de Limburgers. Hij roept de andere Nederlanders toe: 'Het sensationeele, Bokkenrijders, grensincidenten, sterk gepeperde krantenberichten, verdichtsels van mislukte gelukszoekers; het sensationeele in één woord is de voornaamste bron uwer kennis'. Sommige denkbeelden noemt hij te onnozel om op in te gaan. Bij de opgesomde vier punten staat hij wel stil:

<sup>128</sup> DL 22-11-1924.

<sup>129</sup> Idem.

Drinken doen .... ja de Limburgers ook. Maar 't gloriëtijdperk der drinkeboeren was 1918, '19 en '20, ten tijde der polderwerkers in de bruinkoolindustrie. (...) Vechten, 't Gaat met drinken samen. Maar heusch, dat loopt nu toch werkelijk niet zoo'n vaart, om het specifiek Limburgsch te heeten. Niet-degelyk zijn. Wat is degelykheid? Rechtvaardig zijn? (...) Of bedoelt ge er mee: 'een man een man, een woord een woord'? Dan antwoord ik U: Hollandsche degelykheid, waar zijt gij gebleven? Dan proef ik tot in zekere mate, het gemoedelijke, ter goeder trouw van den Limburger nog liever dan die brooze degelykheid! De mijnwerkers. Dit wanbegrip, als zouden onze dertig duizend mijnwerkers, die in grauwe drommen, uren ver naar hun vermoeiend, ondergrondse werk worden gehaald; en suf en moe terug komen, minderwaardige menschen zijn, een soort tweede-rangs-wezen (...) Het is gewoonweg vuile laster. Mijnwerker-zijn is een eerbaar beroep als ieder ander.

Colsen vergoelijkt niet alleen het gedrag van de Limburgers, hij probeert zelfs een deel van de slechte reputatie af te schuiven naar niet-Limburgers: de polderwerkers (die vooral afkomstig waren uit Brabant, Zeeland, Drente en Overijssel). Hij schrijft ook:

Limburg is op het oogenblik al betrekkelijk gemengd van bevolking - aangespoeld slib uit vele oorden - goed en kwaad, braaf en minder braaf. In 't algemeen nog al ongewenschte elementen.<sup>130</sup>

Met deze 'ongewenschte elementen' bedoelt Colsen ongetwijfeld een groot deel der allochtone mijnwerkers. Hij kan dit echter niet openlijk zeggen, omdat zijn verdediging van de mijnwerkers dan ongeloofwaardig zou worden.

De boodschap van Colsen aan de Limburgers is duidelijk. Zij hoeven zich in geen enkel opzicht te schamen voor hun Limburger-zijn. Laat de Hollanders maar eens naar zichzelf kijken! Daarmee is de schuchterheid, die de schrijver uit 1908 nog kende, volledig verdwenen. (zie pag. 36)

Het chauvinistischer worden van 'De Limburger' wordt behalve door het plaatsen van dit artikel van Colsen, bewezen door de grotere aandacht die het blad in navolging van 'Het Zuiden' schenkt aan de Limburgse taal, cultuur en geschiedenis. Een goed voorbeeld hiervan is de volgende oproep aan de diverse Limburgse jongerenorganisaties, die 'De Limburger' in 1924 doet:

'Jonge Werkman', 'Jonge Boeren' en 'Jong Limburg' doet toch ook aan Limburgsche geschiedenis! Vraagt daarover lezingen, zelfs cur-

<sup>130</sup> DL 22-11-1924.

sussen! Spreekt ook uw eigen Limburgsche taal! Dit zij uw stelregel: Met Limburgers altijd Limburgsch! 't Is zo pedant als Limburgers onder elkander 'hoog Hollandsch' praten! En dan in een gezelschap, om een of twee aanwezige Hollanders geen Hollandsch praten, maar aan 't Limburgsch blijven!<sup>131</sup>

Tevens wordt de lezer opgeroepen zich aan te sluiten bij Limburgse historische genootschappen: 'Hoe meer of hij zijne streek leert kennen, des te meer heeft hij ze lief'. Tot nu toe heeft de Sittardse pers alleen bericht over het bestaan van het Provinciaal Genootschap Limburg. Dat was helemaal in het begin, toen deze vereniging ter beoefening van de Limburgse geschiedenis, taal en kunst in 1894 net was opgericht. Nu, dertig jaar later, komt er weer leven in de brouwerij. In 1925 wordt er bericht over de oprichting van de Limburgsche Liga en in 1926 over de oprichting van de vereniging Veldeke. De laatste stelt zich het bewaren en bevorderen van de Limburgse dialecten ten doel.<sup>132</sup> Op de doelstelling van de eerste wordt nog uitgebreid teruggekomen. Eerst wordt de draad van de ontwikkeling van het Limburgs chauvinisme in 1923 opgepakt.

#### *Onvrede, de voedingsbodem van het Limburgs chauvinisme*

In 1923 drukt 'De Limburger' een artikel uit de katholieke, Rotterdamse 'Maasbode' af, waarin geconstateerd wordt dat er in Limburg iets broeit:

N.a.v. de steeds meer in katholiek Limburg gehoorde eis 'Minstens één katholiek in de directie der Staatsmijnen' (tot nog toe heeft geen enkele katholiek zitting in die directie) schrijft 'X': 'Men make zich van deze alleszins billijken eisch niet af door uit de hoogte neer te zien op het bekrompen Limburgsch provincialisme en sectarisme. Er staan belangen op het spel, waarover wij nog verder zullen uitweiden. Indien wij zoo vrijmoedig over al deze dingen spreken, is het omdat zij openlijk uitgesproken worden in de kringen der meest intellectuele leiders van het Limburgsche volk en bezig zijn gemeengoed van dat volk te worden. Het idee, dat Limburg via de Staatsmijnen in Protestantschen of beter anti-Katholieken zin gekoloniseerd wordt, wint voortdurend veld en doet weezin en verzet met den dag toenemen. (...) De Limburger voelt voor zijn gewest en voor zijn Katholiek gewest. Wie daaraan raakt, is uit de gratie. Een totaal Protestantsche directie der Staatsmijnen met een grooten staf invloedrijke Protes-

<sup>131</sup> DL 13-2-1924.

<sup>132</sup> DL 13-3-1926.

tantsche ambtenaren is nu juist niet het middel om het 'nationaal karakter van den Limburger te versterken'. Miskenning en achterstelling, welke hij ondervindt in staatsbedrijven op zijn eigen Limburgschen grond gevestigd, roepen in zijn hart oude en ingedommelde antipathieën wakker. Men moet hiermee uiterst voorzichtig zijn, wil men in de toekomst niet blijven sukkelen met annexionistische drijfverijen van buiten, die aanknopingspunten zoeken bij de Limburgers. Ontevredenheid over gesties van den Nederlandschen staat. En dat zijn op 't oogenblik juist veel intellectuelen, die op één wenk het volk achter zich krijgen. Men vergete hierbij niet, dat de buitenlandse industrieën in Limburg gevestigd bij de staatsmijnindustrie gunstig afsteken, wat aangaat het te werk stellen van Katholieke en Limburgsche hoofdbeamten en aanpassingsvermogen aan den Limburgschen volksaard.<sup>133</sup>

Zijn de Limburgers al tevreden als er meer katholieken in hogere ambten komen of moeten het beslist Limburgers zijn? De 'Maasbode' laat er zich niet duidelijk over uit. 'De Limburger' doet dat wel:

Alles pleit er voor, dat de goede, rustige Limburgsche bevolking ook van de mijnen en de mijnindustrie profiteert. Zij moet niet alleen de last er van dragen en de moeilijkheid er van ondergaan. (...) De Limburger werkt niet lui en traag. Hij biedt, vooral met zijn groot aanpassingsvermogen, met zijn soepelheid, die zich voor alles schikt en voegt, voor iedere industrie aantrekkelijke voordeelen. (...) Alles is er voor, dat de Limburgers vóór gaan. Twee dingen moeten bij mijn-directie en beamten en opzichters vaststaan. 1sten. De vreemden van over de grens worden hier niet meer aangenomen, zoolang hier nog werklozen zijn en er geen bijzondere reden bestaat om die krachten binnen te halen. En dan: ook vóór anderen, uit den lande, hebben de Limburgers een streepje voor. Zoo gaat 't toch overal!<sup>134</sup>

Het is weer het oude liedje: onvrede met het beleid van de overheid in het algemeen en met het beleid van de Staatsmijnen in het bijzonder. Deze onvrede lijkt algemeen verbreid.

De Staatsmijnen krijgen de meest uiteenlopende beschuldigingen naar hun hoofd geslingerd. Dat de Staatsmijnen Limburgers en katholieken zouden discrimineren is al gezegd. Ze zouden echter ook inefficiënter en daardoor duurder werken dan de particuliere mijnen. Ze zouden te bureaucratisch zijn en vooral in hogere functies teveel ambtenaren hebben. De loonsverla-

<sup>133</sup> DL 25-8-1923.

<sup>134</sup> DL 12-12-1923.



gingen, die vanaf 1921 in de Nederlandse mijnindustrie zijn doorgevoerd om de concurrentiepositie ten opzichte van het buitenland te handhaven, zouden daarom op rekening van de Staatsmijnen moeten worden gezet. De particuliere mijnen zouden slechts profiteren van het loonsverlagende voorbeeld van de Staatsmijnen.<sup>135</sup> De maatschappelijke invloed van de Staatsmijnen zou veel te groot zijn. Via hun nauwe betrekkingen met de overheid zouden zij bepalen waar water-, land- en spoorwegen worden aangelegd en waar met Rijkssubsidies mijnwerkerswoningen mogen worden gebouwd. Wijzigingen van gemeentegrenzen zouden door de Staatsmijnen gepousseerd worden, zonder dat er maar een greintje rekening wordt gehouden met de wensen van de bevolking.<sup>136</sup>

De goede verhouding met de overheid onder het eerste kabinet Ruys (1918-1922) verdwijnt als sneeuw voor de zon. Ten dele is de economische inzinking die Nederland in het begin van de twintiger jaren treft - en die later zal overgaan in de crisis van de dertiger jaren - hieraan schuld. Zij doet niet alleen de werkloosheid stijgen, maar zet de overheid ook aan tot bezuinigingsmaatregelen. Limburg wordt flink getroffen. Allerlei subsidiemaatregelen die nog maar net door het eerste kabinet Ruys zijn genomen, worden teruggedraaid. Voorbeelden zijn de subsidies voor de aanleg van tramwegen, voor de oprichting van katholieke sociale instellingen en voor de bouw van arbeiderswoningen. Vooral het extra-parlementaire kabinet De Geer (1926-1929) wordt berucht. Het weigert onder andere een steunaanvraag van de Maastrichtse aardewerkindustrie: 'Het zoveelste voorbeeld van achterstelling bij de Hollandsche handel'<sup>137</sup> en het halveert het bedrag dat de overheid in het kader van het mijnrecht uitkeert aan de provincie en de gemeenten in de Mijnstreek.

Een ander belangrijk deel van de schuld aan de verslechterde verstandhouding met de overheid ligt in de groei van het anti-papisme in kabinet en parlement. Ook hier maakt het kabinet De Geer naam. Onder leiding van deze starre C.H.U.-er wordt de uit 1925 daterende afschaffing van het in de Eerste Wereldoorlog ingestelde gezantschap bij de Paus bekrachtigd, wordt de afschaffing van het processieverbod verworpen en wordt het toezicht op de toelating van katholieke missionarissen in Nederlands Indië verscherpt.<sup>138</sup>

<sup>135</sup> DL 25-8-1923.

<sup>136</sup> DL 9-12-1926.

<sup>137</sup> DL 19-11-1927.

<sup>138</sup> Bosmans 1977: 214.

Bij dit alles komt de groeiende angst voor ontkerkelijking en socialisme. Bij de gewone verkiezingen hebben de katholieken de socialisten er steeds goed onder kunnen houden. Zelfs in hun topjaar 1925 komen de socialisten in Limburg niet verder dan 13,4% van de stemmen. De katholieken behalen in dat jaar 79%, een dieptepunt.<sup>139</sup> Bij de verkiezingen van de fondscommissieleden van het Algemeen Mijnwerkersfonds behaalt de socialistisch georiënteerde Mijnwerkersbond echter zowel in 1922 als in 1925 ongeveer 60% van de stemmen. Omdat meer dan de helft van de mijnwerkers - zo'n 20% van het totale mannelijke electoraat in Limburg - aan deze verkiezingen mag meedoen, lijken ook bij de gewone verkiezingen socialistische overwinningen in het verschiep te liggen. De vrees hiervoor wordt vergroot doordat in dezelfde periode de anti-socialistische R.K. Werkliedenbond enorm veel leden verliest. In 1920 telt de bond nog 14.289 leden, in 1925 is dit aantal met maar liefst 40% gedaald tot 8.763.<sup>140</sup> De druppel die voor de katholieke Limburgers de emmer doet overlopen, zijn de activiteiten van de Hollandse vrijdenkersvereniging De Dageraad.

In 1923 start deze beweging, waarin de socialisten een belangrijke stem hebben, een grootscheepse campagne om Limburg 'te bevrijden van het juk van de Kerk en het katholieke geloof'.<sup>141</sup> Overal worden strooibiljetten uitgedeeld en muurpamfletten opgehangen, vaak heimelijk en liefst tegen de kerkmuur. Veel Limburgers voelen zich bedreigd door deze acties. De Kerk en de notabelen zien hun mede door God gegeven positie aangevallen. De gewone mensen voelen zich in hun geloofszekerheden aangetast. Wanneer de acties van De Dageraad in juni 1925 een hoogtepunt vinden in een demonstratieve optocht door de gehele provincie, reageert de gevestigde orde furieus. Overal worden burgerwachten geformeerd om de gemotoriseerde vrijdenkers-colonne de toegang tot de bebouwde kom te ontzeggen. Nog in dezelfde maand wordt te Heerlen een grote anti-Dageraad demonstratie gehouden. Minstens 15.000 mensen nemen deel aan deze betoging, waarbij onder andere door de deken van Sittard ongelooflijk fel wordt uitgehaald naar socialisten en vrijdenkers.

In deze roerige tijden wordt op 12 maart 1926 een Limburgsche Liga opgericht, een wel heel bijzondere loot aan de stam van het chauvinisme.

### *De Limburgsche Liga*

Het idee voor een Limburgsche Liga wordt in februari 1925 voor het eerst

<sup>139</sup> DL 2-7-1925.

<sup>140</sup> Vergelijk Vellenga 1975: 92.

<sup>141</sup> Schreurs 1957: 204/206.

geopperd door J. Schaepkens van Riepmpst in de Maastrichtse 'Limburger Koerier' (!). 'De Limburger' meldt, dat Schaepkens van Riepmpst aldaar gezegd heeft, dat 'de Limburgers worden verdrongen uit hun eigen land en met hun de katholieke religie, traditie, zeden, gewoonten, spraak'. De op te richten Limburgsche Liga zou moeten werken 'tot behoud van al het goede, dat Limburg had en heeft en tot verdediging der nieuwe toekomst voor de kinderen van eigen land'.<sup>142</sup>

In hetzelfde artikel geeft 'De Limburger' nog de raad niet overhaastig te werk te gaan en eerst een ernstig onderzoek in te stellen, om na te gaan 'of de feiten juist zijn en zoo ja, welke de oorzaken zijn van de achterstelling van de Limburgers in hun eigen provincie'. Desondanks is de oprichting van de Limburgsche Liga al op 12 maart 1925 een feit.

Op 6 juni verschijnt in de Limburgse pers een artikel, waarin het programma van de Limburgsche Liga uitvoerig wordt gepresenteerd:

Onze Liga wil geen eenmaal hier gevestigde andersdenkenden schaden, doch vergt alleen voor de toekomst - in het belang van Nederland zelf tevens - een minder irriteerend en meer rechtvaardig systeem van benoemingen. Wat onze eigen menschen bij onder commercieel zoveel zwaarder eischen stellende buitenlandse maatschappijen bereiken, moet ook mogelijk wezen bij de Staatsdiensten. Tegen de overtuiging van andersdenkenden zullen wij nooit of nimmer aageeren; wij eerbiedigen die. Doch tegen iedere heimelijke of openlijke aantasting van geloof, volksaard, taal en zeden zullen wij stelling nemen. Dat is ons goed recht; de Friezen deden dit ook en waarlijk niet zonder gevolg. Provincialisme is ons vreemd. Doch zoo goed als een Kamerlid zonder zich te blameeren kan opkomen voor een benadeelden arbeider in 's Rijksdienst, meenen wij te mogen opkomen voor een heel in religieus, cultureel en economisch opzicht geschade bevolking. Dat heeft met provincialisme niets te maken. Integendeel, tegen zeker provincialisme uit het Noorden, dat spreken durft over 'het donkere Zuiden', nemen wij stelling, het goed recht van ons eigen wezen stellende naast dat van door ons nimmer geminachte of aanvochten andere gewesten. (...) Het beschermen der rechten van eigen volk, bedreigd door het al of niet systematisch importeeren van duizenden andersdenkenden, moge al een urgent werk voor de Liga wezen, het eenige is dit zeker allerminst. Ook tegen de vergiftiging van den volksgeest door Dageraad-lectuur dient front te worden gemaakt. Verder heeft de Liga o.m. nog in haar voorloopig pro-

<sup>142</sup> DL 14-2-1925.

gramma opgenomen, actie tot opheffing van de belemmering der processievrijheid, het voorbereiden van studiefondsen voor katholieke Limburgers, het instellen eener enquête naar het te sterk gecentraliseerde hooger- en middelbaar onderwijs in Nederland, idem naar gelijkwaardigheid van buitenlandse diploma's, het verzamelen van oud-Limburgsche platen, geschriften en volksliederen, het voorbereiden van geschiedkundige prijsvragen omtrent Limburg, actie voor instelling eener gewestelijke schoonheidscommissie, die te waken heeft tegen de vernieling van ons natuurschoon, medewerking aan alles wat helpen kan om de economische ontwikkeling van het gewest te bevorderen, onderzoek naar toepassing der belastingwetten in Limburg en elders, enz.<sup>143</sup>

De Liga verklaart zich trouw katholiek, maar het accent ligt onbetwist op het Limburger-zijn. Volgens de Grondwet der Limburgsche Liga<sup>144</sup> kunnen alleen 'Limburgers uit Limburgsche ouders geboren' lid zijn.

Het bestuur bestaat geheel uit Maastrichtenaren. Behalve de genoemde Jules Schaepkens van Riepst zijn het: D. Sassen (voorzitter), René Schoonbrood (secretaris), Mathias Kemp, Jos Postmes en ene Verwilt. Van de meesten zijn de beroepen bekend. Sassen is uitgever, Schoonbrood directeur van een Mulo-school te Maastricht, Kemp schrijver, Postmes kunstschilder. Jules Schaepkens van Riepst is de enige notabele in de groep. Hij is mede-directeur van een door zijn vader opgericht handels- en transportbedrijf, lid van Provinciale Staten en voorzitter van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Maastricht.

Het secretariaat van de Liga wordt gevestigd op het privé-adres van Schoonbrood te Maastricht. Volgens de Grondwet zou iedere grotere plaats in Limburg - Maastricht, Heerlen, Kerkrade, Sittard, Roermond, Venlo en Weert - een afdeling moeten kennen. Uit een brief van 17 mei 1926 blijkt echter dat alleen Maastricht, Brunssum, Sittard en Heerlen afdelingen hebben, terwijl de afdelingen Kerkrade en Roermond nog in oprichting zijn. De omvang van de Liga blijkt dus bijna geheel beperkt te blijven tot Zuid Limburg.

Toch lijkt de start van de Limburgsche Liga veelbelovend. In april 1925 geeft de Liga een manifest uit, waarin te lezen staat: 'De Limburgsche Liga heeft

<sup>143</sup> DL en Z 6-6-1925.

<sup>144</sup> Deze grondwet is te vinden in het archief van de Limburgsche Liga. Dit bevindt zich in het Gemeentearchief te Maastricht. Het archief is niet geïnventariseerd. Het bevat vooral kranteknipsels en propagandamateriaal. Verwijzingen naar dit archief zullen bestaan uit de vermelding G.A.M.

ten doel Limburg naar zijn historische traditie cultureel en economisch te ontwikkelen (...) Onder traditie verstaat de Liga onder meer de handhaving van 't aloude Katholieke Geloof, steeds een eenheid vormend met het gewest en, zoals reeds gezegd, ook 't behoud der Limburgsche taal, zeden en gewoonten'. 'De Limburger' schrijft hierop als reactie:

Waarachtig, dat is een schoon doel. Ieder Limburger zal dat graag onderschrijven. En de ouderen onder de Limburgers weten dat het hoog tijd is dat er iets gedaan wordt. Ik denk nu niet eens aan ons heerlijk katholieke geloof in vroeger eeuwen (...) Ik denk niet aan maatschappelijke verhoudingen, zooals die eens waren (...) Ik erken dat zijn en dat moeten zijn de voornaamste punten van het programma. Maar toch ook dat andere, dat schijnbaar van weinig beduidenis is, is van belang; ik bedoel: onze taal, onze zeden, onze gewoonten. Want die houden ons bij mekaar. Want die maken van onze menschen Limburgers.<sup>145</sup>

Jac. Schreurs, die in 1925 kapelaan te Ophoven is, schat op 6 juli 1925 de kansen voor de Liga in Sittard nog hoog in.<sup>146</sup> Na de oprichtingsvergadering, die tumultueus verloopt, stelt hij zich echter niet verder beschikbaar voor de Liga.<sup>147</sup> Deze plotselinge ommezwaai is vermoedelijk te verklaren uit de houding die zijn superieur Poels inneemt tegenover de Liga. Deze houding is dezelfde als die tegenover 'Het Zuiden': het ultra-chauvinisme van de Liga wakkert de tegenstelling tussen de Limburgse katholieken en 'zij die er later zijn bijgekomen' aan en Poels kan dit niet tolereren.<sup>148</sup>

Dat een groot deel van de geestelijkheid zich achter Poels heeft geschaard, valt al enigszins op te maken uit het feit dat er geen enkele priester of andere geestelijke in het bestuur van de Liga zitting heeft. In het overige organisatieleven in Limburg spelen zij wel een belangrijke rol. Uit een brief die de secretaris van de Liga, Schoonbrood, op 17 mei 1926<sup>149</sup> aan de bisschop van Roermond schrijft, blijkt het onbegrip van de Liga voor het standpunt van de geestelijkheid:

De houding der geestelijkheid is ons niet meegevallen. Wij hadden gedacht, dat wij, die voor haar zaak vechten, bij haar meer sympathie zouden gevonden hebben. Wij begrijpen, dat de Bisschop van Roermond niet lid is. (...) Maar de overige geestelijkheid? Is het niet

<sup>145</sup> DL 4-4-1925.

<sup>146</sup> Briefkaart G.A.M.

<sup>147</sup> Briefkaart 8-7-1925 G.A.M.

<sup>148</sup> Kranteknipstel 9-9-1925 G.A.M.; zie ook Colsen 1955: 507/508.

<sup>149</sup> G.A.M.

vreemd, dat de betuigingen van instemming en de reeks verkregen inlichtingen enz., juist kwamen van de oudsten? B.v. van de Dekens van Maastricht, Roermond, en anderen? En dat juist zij, die aan het hoofd der werken en vereenigingen staan, afzijdig bleven, juist die, welke de eersten hadden moeten zijn? Wij hadden niet verwacht, dat wellicht persoonlijke gevoeligheden hier een rol zouden spelen. Ik weet wel, dat het voor sommigen niet plezierig is, dat nieuwe menschen komen opdagen en mee willen werken, zonder daarom blinde werktuigen te willen zijn, - wanneer die 'sommigen' niet zelf het idee hebben gegeven. Dat is menselijk. Maar daar is de zaak niet mee gebaat. Het is klein, wanneer men iets niet steunt, omdat men er zelf niet oogenblikkelijk in gekend werd.

Poels' standpunt, dat de Limburgse katholieken de hulp nodig hebben van de Hollandse katholieken vindt Schoonbrood lariekoek:

Het zijn juist die katholieke Hollanders, die hier komen aanwaaien, niets goed vinden en den boel eens zullen gaan hervormen, want wij zijn niet zoo goed katholiek als in het Noorden. Ik ken er zo eentje te Sittard, een onderwijzer ..dat is zoo iemand van de soort, die in onze vereenigingen den toon aangeeft, alles bedisselt en op spits drijft. Dat is niet de aard van ons volk.

In dezelfde brief klaagt hij ook over de houding van de 'hoogere stand':

In den hoogereren stand zijn te veel menschen, die het als een eer beschouwen met andersdenkende Hollanders te mogen omgaan. Dat staat zoo deftig. Ook onder onze afgevaardigden, welke dan ook, Jhr Ruys uitgezonderd, vinden we geen belangstelling. Ja, ook de heer Hermans uitgezonderd. U kent de heeren; ze zijn zoo bang om zich aan koud water te branden. Wij kunnen het niet openlijk zeggen, maar ik zou willen, dat dien heeren en b.v. ook menschen als Dr. Poels en anderen, aan het verstand werd gebracht, wat de Liga voor hen kan zijn. Ik vrees dat bij sommigen een beetje angst bestaat, dat wij hun de macht niet gunnen, die zij op dit moment hebben. Dit is ongegrond. Wij zijn om te dienen, niet om te regeeren. (...) Als de heeren leiders gaarne iets zouden opgeknapt zien, waarom komen ze niet bij ons? We zijn niet bang uitgevallen.

Teleurgesteld constateert Schoonbrood dat het ledental van de Liga zich alleen uitbreidt onder de middenstand van boeren en burgers. In het jaarverslag van 1926 wordt gesproken over honderden leden.<sup>150</sup> Voor zover valt

<sup>150</sup> G.A.M.

na te gaan, zijn het er nooit meer geworden. Van een massabeweging is daarom in de verste verte geen sprake. De tegenstand van Poels en consorten en mogelijk ook het feit dat de top uit vrij onbekende Maastrichtenaren bestaat, moeten daarbij een belangrijke rol hebben gespeeld.

### *Poels' lijn wint op alle fronten*

Uit de schaarse exemplaren van 'Het Zuiden' kan worden opgemaakt dat deze krant tot haar einde in 1927 de Limburgse Liga blijft steunen. De houding van 'De Limburger' is van meet af aan veel kritischer en slaat spoedig om in afkeuring. Dat blijkt al eind juli 1925. De Liga dringt in een open brief aan op het ontslag van een pasbenoemde, protestantse belasting-inspecteur, omdat die het kruisbeeld uit het ontvangstkantoor te Geleen heeft laten verwijderen. 'De Limburger' noemt de actie van de Liga echter ontactisch en mosterd na de maaltijd.<sup>151</sup> 'De Limburger' is het wel eens met de achterliggende gedachte, dat protestantse ambtenaren beter niet in Limburg moeten worden benoemd en dat, wanneer dit wel gebeurt, zij rekening moeten houden met de katholieke gevoelens van de Limburgers. Na dit incident bericht 'De Limburger' nog maar zeer sporadisch over de acties van de Limburgsche Liga. In feite wordt ze doodgezwegen.

De lijn van Poels krijgt het monopolie in 'De Limburger' en, wanneer 'De Limburger' in 1927 'Het Zuiden' opkoopt, in de hele Sittardse pers. In maart 1928 verschijnt er een artikel in drie afleveringen, waarin Poels' houding ten opzichte van het Limburgs chauvinisme nog eens duidelijk naar voren wordt gebracht. Het is geschreven door ene P.C. en begint als volgt:

Sinds de omwerking van Limburg en vooral van Zuid-Limburg door de mijnindustrie, verneemt men daar wel eens de leuze: 'Limburg voor de Limburgers'. Eene leuze, die zeer zeker prijzenswaardig is, wanneer ze door de zonen van het eigen land wordt aangeheven om, bij de kentering van het Limburgsche volksleven door den druk der nieuwere industrie, in hunne eigen gelederen kracht, energie en arbeidslust op te wekken, ten einde Limburg niet te laten veranderen onder en zonder de Limburgers. Maar eene leuze ook, die noodlottig is voor de volkscultuur in echt-Limburgschen geest en tot machteloosheid leidt, wanneer ze de uiting is van eng provincialisme, van kleinzieligheid, van egoïsme, dat de voorrechten en voordelen door enkele Limburgers in het oude Limburg genoten, ook in het nieuwe Limburg wil doorvoeren, met uitsluiting van allen en alles - ook wat goed en edel is - enkel en alleen omdat het vreemd, omdat het niet-Lim-

<sup>151</sup> DL 28-7-1925.

burgsch is. (...) Verruimen wij daarentegen onzen geest en ons streven en weten wij al wat goed, edel en godsdienstig is, ook al is het vreemd, dienstbaar te maken aan de plotseling ontstane nieuwe noden van Limburg en weet zich daarbij ons eigen volk te bewaren in den echt Limburgschen geest van godsdienstigheid en vroomheid, dan zal onze Limburgsche ondercultuur krachtig genoeg blijken, om de nieuwere andere ontwikkeling aan zich te assimileren; dan zal nieuw Limburg, bij al de veranderingen, welke een nieuw hoofdbedrijf noodzakelijk in de volksontwikkeling aanbrengt, toch in de richting gaan van oud-Limburg; dan zal Limburg, ook het nieuwe, zijn voor de Limburgers.<sup>152</sup>

Het is duidelijk dat de schrijver het Limburgs chauvinisme volledig ondergeschikt maakt aan het behoud van het katholieke geloof. Voor de ultra-chauvinisten, voor wie de godsdienst maar één aspect van het Limburger-zijn is, heeft hij geen goed woord over. Ten eerste noemt hij het uit de tijd. Het past alleen in het landbouwverleden van Limburg:

Op het volkskarakter en den volksaard, werken als twee hoofdfactoren economische en religieuze invloeden in. Handel en nijverheid b.v. geven het volkskarakter een scherpe plooi; het zeemanswezen noopt zoo niet tot doortastendheid, dan toch tot degelijkheid en energie, terwijl de landbouw - lokaalbedrijf bij uitstek - conservatisme kweekt tegelijk met gehechtheid aan oude gewoonten, zeden en overlevering. De nederzetting in afzonderlijke hoeven zoals in ons Limburg op zeer vele plaatsen het geval is, kweekt niet alleen aanhankelijkheid aan eigen bodem, maar leidt in tegenstelling met het krachtig uitbottend gemeenschapsgevoel der akkerdorpen, tot verregaand particularisme. Het moet ons dus niet al te zeer verwonderen, dat er van zulke zijde in Limburg een geest van conservatisme uitgaat, van egoïsme, provincialisme, en evenmin, dat de wieg van de leuze 'Limburg voor de Limburgers' allicht op zulke alleenstaande hoeve opgespoord moet worden.<sup>153</sup>

De schrijver vergeet voor het gemak dat alle bestuurders van de Limburgsche Liga uit Maastricht komen, en dat kan toch geen alleenstaande hoeve genoemd worden. Ook stelt hij het ultra-chauvinisme gelijk met conservatisme. De geschriften van 'Het Zuiden' en de Limburgsche Liga maken echter duidelijk dat het conservatisme alleen maar geldt voor de oude culturele waarden. De economische en politieke vernieuwingen worden niet

<sup>152</sup> DL 3-3-1928.

<sup>153</sup> DL 10-3-1928.



afgewezen, als de autochtone bevolking er tenminste profijt van kan trekken.

Ten tweede werpt de schrijver de ultra-chauvinisten voor de voeten dat zij niets opbouwends verrichten met hun gemor. Het werk van Poels en zijn medestanders, dat is pas zegenrijk voor Limburg, want:

Waren of zijn de Limburgers en zij alleen en uitsluitend in staat de eerste plaats in te nemen op economisch, sociaal en politiek gebied bij deze plotselinge wisseling door de mijnindustrie veroorzaakt? En dan antwoord ik volmondig: neen! (...) Op economisch gebied: (...) Waartoe werden de zoons van beteren huize tot voor een 10-tal jaren meestal opgeleid? We behoeven geen statistieken te raadplegen, we weten het uit ervaring. De meesten werden dokter, apotheker, advocaat, notaris of studeerden voor hereboer of burgemeester. Limburg met zijn weinig groote plaatsen en met zijn landbouwende bevolking liet voor hen, die hier wilden blijven, al weinig andere keus over. Voor ingenieur studeerden onze Limburgsche jongens slechts bij hooge uitzondering en dan nog liefst in het buitenland. Onvoorbereid stonden ze dus tegenover de nieuwe industrie (...) Hoe was en is het op godsdienstig gebied? De Limburger heeft wel geleerd een goed katholiek, een degelijk christen-huisvader te zijn; van andersdenkenden kende hij vooral de Protestanten en in de laatste jaren de Socialisten. Maar zoo van nabij was hij nog nooit met hen omgegaan als nu, nu de mijnindustrie van alles aanbracht. Hij kende wel de hoofdwaarheden van zijn godsdienst maar ze verdedigen tegen anderen, die ze o! zoo spottend aanvielen, die zich van pastoor, van God noch gebod wat aantrokken, dat had hij niet geleerd. Voegen wij daarbij den materialistischen geest, die, zooals wij reeds opmerkten, van de industrie uitgaat en gepropageerd wordt door het socialisme en het is duidelijk, dat hier hulp, veelzijdige hulp, spoedige hulp en op talrijke plaatsen tegelijk hulp moest geboden worden. Hetzelfde moet gezegd worden op sociaal-zedelijk en sociaal-economisch gebied. Ik hoef dat niet verder uit te pluizen. Het verderfelijke van het kostgangerssysteem, een gevolg van de nieuwe industrie; de gevaren van alleenstaande personen, het vreemd zijn aan iedere, zoowel stands- als vakorganisatie; dat alles bracht ontzaggelijk veel werk; werk, dat niet onder of door de leuze Limburg voor de Limburgers tot stand kwam, maar door het oprichten van Woningverenigingen, Groenekruis-afdeelingen, Tehuizen, door oprichting van Ons Limburg en Tijdig, door het propaganda maken voor R.K. Werkliedenvereniging en Mijnwerkersbond. Hoe staat het met de politieke ontwikkeling? Heeft de

Limburger wel een politieke opvoeding gehad? Men behoeft slechts de Gemeenteraadsverslagen van menige plaats te lezen om te beseffen dat de politieke ontwikkeling in Limburg beneden peil staat. Beginselstrijd is (althans was) in Limburg onbekend. Personenvoorkeur, bier- en jeneverkwesties gaven bij verkiezingen de beslissing.<sup>154</sup>

De schrijver eindigt zijn artikel met een vlammend appèl aan de ware Limburger, waarbij hij de ultra-chauvinist stilzwijgend verwijt geen ware Limburger te zijn:

(...) hebben wij Limburg waarlijk lief, willen wij Limburg behouden voor de Limburgers, d.i. in het Nieuwe Limburg de Oud-Limburgsche volks-cultuur bewaren, dan moeten wij met alle krachten, vreemde zoowel als Limburgsche, samenwerken, om den godsdienst in Limburg te bewaren, om Limburg te houden aan Christus.<sup>155</sup>

Het Limburgs chauvinisme wordt volledig in dienst gesteld van het behoud van het katholieke geloof. Inmiddels heeft dit in dienst stellen ook zijn vaste plaats veroverd in de politieke strijd. Ter gelegenheid van de Tweede Kamerverkiezingen in 1929 schrijft de officiële politieke commentator Roeland het volgende tot steun van de R.K.S.P.:

De eerste politieke visite, die we van boven den Moerdijk in dezen verkiezingstijd kregen, was die van de liberalen. Het was hun vrijheidsbond, dien we een avondje hier hadden, de deftigsten uit het schoon gezelschap onzer tegenstanders. (...) De vrijheidsbond - het Hollandsche liberalisme - 't is de partij van de duiten, die er altijd voor heeft gezorgd, dat het Katholieke Limburg geen duiten krijgt. (...) Dat Hollandsche geldliberalisme is het dat met vaste hand de scheidslijn getrokken heeft tusschen noord en zuid, het handeldrijvende Holland en het industriële Zuiden. Wat deden de Kamerleden van den Vrijheidsbond toen Limburg eenige hulp vroeg voor zijn Maas-trichtse keramische industrie? (...) Wat hebt ge hier gedaan? (...) De vroegere Limburgsche industrie hebt ge vernietigd. Voor u bleven we generaliteitsland. En we zouden het nog zijn, als we ons zelf niet hadden geholpen, met onze ministers, onze katholieke Kamerleden. (...) die welvaart verlangt en geen stiefmoederlijke behandeling van zijn provincie; die het geluk van Limburg wil, trapt naar het liberalisme, dat Limburg in armoede liet leven. (...) Geen Limburgsche stem voor een liberaal!<sup>156</sup>

<sup>154</sup> DL 17-3-1928.

<sup>155</sup> DL 17-3-1928.

<sup>156</sup> DL 8-6-1929.

Dan komen de socialisten aan de beurt:

Aan het socialisme heeft Limburg niets dan ergernis beleefd: Limburg werd gekrenkt in zijn geloof, gelasterd jaar in jaar uit, bespot in zijn geloof, gescholden als een achterlijke provincie. En toch komt de roode partij hier in haar brutaliteit om de vier jaar trouw, alsof er niets gebeurd was, haar handen ophouden om onze stem. (...) Aan den Limburgschen katholiek zit weinig socialistisch hout. Het tierend ontevreden socialisme ligt niet in zijn karakter. Let maar eens op, wie hier voor de roode partij als propagandisten of stembusredenaars optreden. Deze worden bijna altijd van over den Moerdijk gehaald. Men hoort er alle tongvallen van het Amsterdamsch Jordaansch en het Rotterdamsch tot het afgebeten Achterhoesch toe, maar zoo goed als nooit het Limburgsch. (...) wat in Limburg rood stemt, is voornamelijk het geïmporteerde roode element. Wat heeft het socialisme ook aan Limburg gegeven en wat zou het kunnen geven?<sup>157</sup>

De toon en de strekking zijn precies hetzelfde als in de propaganda-artikelen van 'Het Zuiden' in 1918. Over een mogelijke verscherping van de tegenstelling tussen Limburgse en overige katholieken wordt niet gerept. Het doel - zoveel mogelijk stemmen voor de R.K.S.P. - heiligt blijkbaar de middelen. Met een principiële strijd heeft deze propaganda weinig van doen, maar het middel werkt. De stembusuitslag wordt een groot succes voor de R.K.S.P.. Zij haalt in Limburg 82,4% van de stemmen (en in Sittard 83,3%). Dit is het hoogste percentage sinds 1917. De socialisten halen ditmaal maar 10,9% (Sittard 9,6%) en verliezen daarmee bijna één/vijfde van hun aanhang.<sup>158</sup> Ook op andere terreinen behalen de katholieken overwinningen. Bij de verkiezingen van de fondscommissieleden van het Algemeen Mijnwerkersfonds verslaan de katholieke en christelijke bonden in 1928 voor het eerst de socialisten. Zij krijgen 52% van de stemmen.<sup>159</sup>

De R.K. Werkliedenbond herstelt zich miraculeus van het grote ledenverlies in de eerste helft van de twintiger jaren (zie pag. 59). In 1930 is zij met 19.051 leden anderhalf keer groter dan in 1920.<sup>160</sup>

De socialisten hebben een heel eigen kijk op hun dalende populariteit in Limburg:

De Mijnstreek is tot missiegebied gemaakt - de missionarissen halen de arbeiders niet in de kerk terug, want daar zijn en blijven zij, maar

<sup>157</sup> DL 15-6-1929.

<sup>158</sup> Cijfers: DL 4-7-1929.

<sup>159</sup> DL 5-5-1928.

<sup>160</sup> Vellenga 1975: 92.

zij beletten de arbeiders in de moderne organisaties te komen: Werkgevers en geestelijkheid werken eendrachtig samen, miljoenen gulden gemeenschapsgeld worden aangewend om clericale doeleinden te dienen. (...) Tel daarbij de terreur, die 'De Tijd' wel ontkent, maar die aan Limburgsche arbeiders welbekend is, en de katholieke hitsbladen in Limburg, dan begrijpt gij hoe zwaar het is om in Limburg het licht der moderne vakbeweging te brengen.<sup>161</sup>

De katholieke propagandisten hebben duidelijk een andere mening:

Het katholiek offensief is geslaagd. Niet alleen de zuiver godsdienstige actie heeft succes: de retraites, godsdienstige verenigingen, E.K. etc.; ook de sociale ontwikkeling: praatavonden, sociale cursussen, Volksuniversiteit, Rolducse Studieweek, R.K. Pers etc. etc. Tenslotte blijken ook de standsorganisaties eindelijk voldoende kracht te hebben gekregen. De toekomst is dus rooskleurig voor het katholicisme.<sup>162</sup>

Geen van de partijen maakt melding van de rol die het Limburgs chauvinisme speelt in de katholieke zege. Het chauvinisme gaat volledig schuil achter het katholicisme. Poels en zijn medestanders kunnen tevreden zijn.

## NAAR EEN MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPELIJKE VERKLARING

In de periode 1890-1930 kan aan de hand van artikelen en berichten in de Sittardse pers het ontstaan van een Limburgs chauvinisme worden geconstateerd. Vanaf 1900 en met name vanaf 1915 wordt het zelfbeeld positiever, ontwikkelt zich een gevoeligheid voor zaken van Limburgs belang en verschijnen er artikelen waarin het bestaan van een Limburgs chauvinisme wordt geconstateerd. Hoe is deze ontwikkeling te verklaren?

### *De buitenstaanderspositie van de Limburgers*

Bij het ontstaan van het Limburgs chauvinisme in Sittard lijkt er sprake te zijn van wat Groenman<sup>163</sup> omschrijft als 'de groei van de verbondenheid bij gratie van de tegenstelling'. Oog in oog met enerzijds Hollanders en anderzijds vreemden vallen in de periode 1890-1930 de verschillen tussen Sittarderen, Maastrichtenaars en Roermondenaars, voor- en tegenstanders van

<sup>161</sup> DL 11-9-1929.

<sup>162</sup> DL 13-7-1929.

<sup>163</sup> Groenman 1973: 133.

de mijnbouw, arbeiders, boeren en burgers geleidelijk weg. Ze worden één als Limburgers.

Met de Hollanders worden globaal genomen alle andere Nederlanders bedoeld, hoogstens de Noord Brabanders uitgezonderd. Termen als 'van boven den Moerdijk' en 'uit het Noorden' wijzen ook in deze richting. Bij nadere beschouwing blijken de Sittardenaren toch vooral de Hollandse en verhollandste burgerij uit het Noorden van het land te bedoelen - in het begin alleen de protestantse, liberale burgerij, maar in de twintiger jaren ook de katholieke burgerij.

Het zich onderscheiden van deze Hollanders dateert al vanaf het begin van de periode 1890-1930. Alleen is er dan nog geen sprake van een Limburgs chauvinisme. Integendeel, de Sittardenaren nemen het negatieve beeld dat de Hollanders van de Limburgers hebben, bijna geheel over. Ze kunnen er alleen maar op wijzen dat niet alle Limburgers hetzelfde zijn. Daarmee aanvaarden zij gelaten de buitenstaanderspositie die de Hollanders hen in de Nederlandse samenleving toebedelen. Rond 1900 beginnen de Sittardenaren zich te weer te stellen. Er wordt geklaagd over de achterstelling en de verwaarlozing van Limburgse belangen. Het zelfbeeld van de Limburgers wordt opgepoetst. Hollanders worden koudbloedig en stijfdoenerig genoemd. Rond 1915 begint men ook termen te gebruiken als pedant, hooghartig, huichelachtig, zoetelijk-deftig en bemoeizuchtig. Er is duidelijk sprake van tegenstigmatisering. Toch blijft die tamelijk zwak. De Hollanders worden niet echt als minderwaardig beschouwd. Het probleem is, dat de Sittardenaren het gedrag van de Hollanders nauwelijks kunnen aanvalen, omdat zij dan kritiek zouden leveren op datgene wat ook zichzelf als algemeen beschaafd zien. Vandaar dat ze de aan de Limburgers toegemeten eigenschappen, als te veel drinken en vechten, onordelijkheid en ondegelijkheid, niet tot iets positiefs maken ('Wij zijn trots op ons drinken') maar slechts ontkennen. Verder blijft hen in eerste instantie weinig anders over dan te hameren op het gezellige van de Limburgers en in de meest algemene bewoordingen tegen te sputteren:

Wij zijn zoo goede Nederlanders als wie ook in ons land, al verloochenen wij evenmin als de Friezen enz. onze Volksaard; maar Hollanders zijn wij niet en willen wij ook niet worden.<sup>164</sup>

en:

tot Holland behooren we trouwens ook niet, we zijn Limburgers en Nederlanders.<sup>165</sup>

<sup>164</sup> LA 10-1-1903.

<sup>165</sup> Z 12-10-1916.

### *De invloed van het integratieproces*

De reden dat de Sittardenaren zich pas vanaf 1900 te weer stellen tegen de buitenstaanderspositie van de Limburgers is, dat ze door een stroomversnelling in het integratieproces in de Nederlandse samenleving nu eigenlijk voor het eerst ermee worden geconfronteerd. Tot deze tijd zijn de contacten met Hollanders nog beperkt (denk aan het zelfgenoegzame beeld van de Sittardse samenleving). Alleen Sittardenaren die naar het Noorden verhuizen, zullen last hebben gehad van de buitenstaanderspositie van de Limburgers (denk aan Gadiot, die in Utrecht heeft gestudeerd en gewerkt).

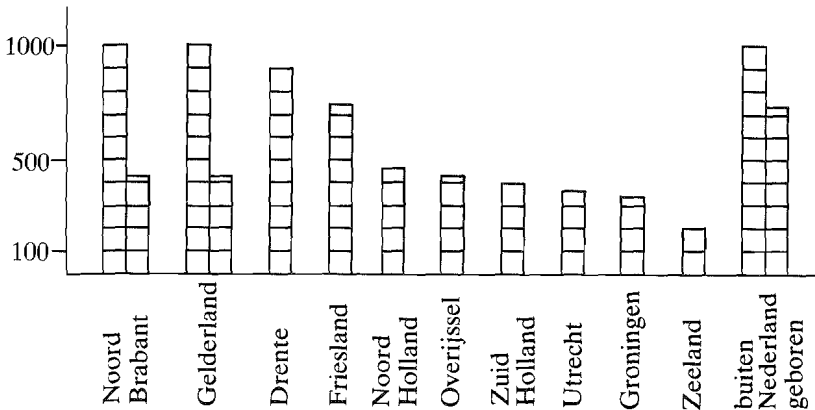
Bij deze stroomversnelling speelt de ontwikkeling van de mijnbouw, en met name de Staatsmijnen, een grote rol, maar niet de enige. De oprichting van de Staatsmijnen is in feite slechts onderdeel van een ware stortvloed van wetten en regelingen, die sinds de eeuwwisseling vanuit Den Haag het land overstroomt. Deze groei van de overheidsbemoeiing met de samenleving gaat gepaard met een snelle groei van het aantal ambtenaren. In 1892 heeft de overheid 12.000 ambtenaren in dienst, in 1910 al 30.000 en in 1923 50.000.<sup>166</sup> Ook zonder Staatsmijnen zou Limburg wellicht zijn deel van de Hollandse ambtenaren hebben gekregen. Maar de Staat bemoeit zich niet alleen meer met de burgers; de burgers bemoeien zich ook meer met de Staat. De democratisering neemt toe. In 1917 bereikt dit proces een hoogtepunt met de invoering van het algemeen kiesrecht voor mannen, dat in 1922 wordt uitgebreid met dat voor vrouwen. Alle Sittardenaren zijn nu in principe actief betrokken bij het openbaar bestuur. De verzuiling zorgt er voor dat die actieve betrokkenheid deel gaat uitmaken van het emancipatiestreven van het hele katholieke volksdeel in Nederland: katholieken stemmen katholiek. De band met de katholieke Hollanders wordt daardoor extra stevig.

Zonder mijnbouw en Staatsmijnen zou de stroomversnelling echter lang niet zo sterk zijn geweest. Het aantal Hollandse ambtenaren zou veel kleiner zijn geweest, het aantal besluiten uit Den Haag richting Limburg - direct via de overheidsbegroting en indirect via de Staatsmijnen - veel minder. De ergernis over verkeerde besluiten zou niet zo groot zijn geweest en het zelfvertrouwen van de Sittardenaren tegenover de Hollanders kleiner, want: 'Wij Limburgers hebben de kolen' zou dan niet opgaan. Maar bovenal zou het aantal vreemden veel kleiner zijn geweest of zou er zelfs helemaal geen sprake van vreemden zijn geweest.

<sup>166</sup> De Jonge 1978: 252 en DL 25-8-1923.

### *Het zich onderscheiden van de vreemden*

Met de vreemden worden de allochtone mijnwerkers bedoeld, die na 1900, en met name na 1915, in grote getale de Mijnstreek binnenkomen. De helft van deze mijnwerkers is buitenlander, vooral Duitser. De andere helft komt uit de rest van Nederland. Het verslag van het Algemeen Mijnwerkersfonds meldt dat in 1925 8.419 niet-Limburgse Nederlanders staan ingeschreven bij de verplichte ziekenkassen. De herkomst daarvan is in de volgende grafiek uitgetekend (één blokje = 100):



Louter door hun aantal, lijken deze vreemden al als een bedreiging voor de oude autochtone samenleving te worden gezien. De politieke activiteiten die de socialisten onder hen ontplooiën, de angst voor besmetting van de autochtone arbeiders en de invoering van het algemeen kiesrecht in 1917 verdubbelen de bedreiging. De mogelijkheid van een vreemd en misschien zelfs socialistisch bestuur wordt in de Mijnstreek reëel.

Het wapen van de Sittardenaren tegen de vreemden is stigmatisering. Zij bombarderen hen tot buitenstaanders. Door hun heterogene samenstelling en hun lage sociale positie kunnen de vreemden zich daar niet tegen verdedigen. Al in het prille begin, in 1901, omschrijft 'De Limburgsche Aankondiger' hen als werkvolk van het slechtste soort, die de autochtone arbeiders 'noodzakelijkerwijze bederven, evenals de gehele omgeving en eene eeuw

en langer zal het duren, voor dat de schadelijke invloed verdwenen is'.<sup>167</sup> Zij krijgen het aura toegemeten van socialisme, goddeloosheid, alcoholmisbruik en zedeloosheid. Gedurende de rest van de periode 1890-1930 raken ze dat niet meer kwijt.

De autochtone bevolking, inclusief de mijnwerkers, wordt in contrast met de vreemden afgeschilderd als geloofs- en gezagstrouw. Aldus wordt het stigma dat de Limburgers door de Hollanders wordt opgedrukt, afgewenteld naar de vreemden. Zij zijn schuld aan het slechte beeld. In hun eigen ogen zijn de Sittardenaren gevestigden. In de ogen van de Hollanders zijn de vreemde mijnwerkers reden te meer de Limburgers te stigmatiseren en als buitenstaanders te blijven zien.

Het vrijpleiten van schuld heeft zijn prijs.<sup>168</sup> De Sittardenaren moeten zich daadwerkelijk beter gaan gedragen. Dat betekent vooral beter katholiek. Het is daarom niet toevallig, dat in 1911 voor het eerst een opmerking wordt gemaakt over het storende naaktzwemmen van jongens en meisjes in de plaatselijke Geleenbeek,<sup>169</sup> of dat in 1912 de deken er in slaagt een meerderheid van de gemeenteraad te winnen voor zijn idee met carnaval de sluitings-tijd van de café's te vervroegen tot half een 's nachts en het maskeren na dinsdagavond twaalf uur te verbieden.<sup>170</sup> De Sittardenaren bewijzen hun goed-katholiek-zijn ook door veel massaler dan voorheen de katholieke zuil te steunen. Zo wint de Kerk niet alleen aan culturele betekenis, maar ook aan politieke en maatschappelijke kracht.

Rond 1915 werpen de Sittardenaren ook de cultivering van de Limburgse taal, cultuur en geschiedenis in de strijd tegen de vreemden en Hollanders. Het versterkt de interne cohesie, waardoor de stigmatisering van de vreemden en de tegenstigmatisering van de Hollanders effectiever wordt en waardoor de Sittardenaren politiek een vuist kunnen maken. Het doet het gevoel van eigenwaarde groeien, vooral tegenover de Hollanders.<sup>171</sup> En, last but not least, het verschaft een rechtvaardiging aan de eis van bevoorrechtiging van de Limburgers bij benoemingen in met name hogere functies in Limburg. Het hoge goed van de Limburgse cultuur kan volgens de chauvinisten immers alleen bewaard blijven wanneer Limburgers - en niet, zoals zo vaak het geval is, Hollanders en dan ook nog meestal protestantse Hollanders - de sleutelposities bekleden.

<sup>167</sup> LA 1-6-1901.

<sup>168</sup> Vergelijk Elias 1976: 15.

<sup>169</sup> LA 29-6-1911.

<sup>170</sup> L 19-3-1912.

<sup>171</sup> Vergelijk DL 13-3-1926: 'Onze beschaving is de oudste van Nederland en zij heeft zich gehandhaafd naast die van de andere gewesten van ons land'.



### *De dragers van het Limburgs chauvinisme*

De top en waarschijnlijk ook een deel van de subtop van de notabelen hebben zich afzijdig gehouden van de ontwikkeling van het Limburgs chauvinisme in Sittard. De secretaris van de Limburgse Liga, Schoonbrood, heeft aangegeven waarom (zie pag. 63). In 'den hooger stand' zouden er te veel mensen zijn, 'die het als een eer beschouwen met andersdenkende Hollanders te mogen omgaan (...) dat staat zoo deftig'. Die houding dateert al van vóór 1926. In 1903 schrijft 'De Limburgsche Aankondiger':

Hoort men vele Limburgers, vooral officieele personen, dan voelen zij zich volle Hollanders. Wij gebruiken bij voorkeur dit woord, omdat het de zaak juist weergeeft. De Hollander beschouwt zich als de Nederlander bij uitnemendheid.<sup>172</sup>

Deze houding van de hogere notabelen komt voort uit het feit dat zij weinig binding hebben met de locale samenleving. Zij bewegen zich doorgaans op een hoger integratieniveau. Daar vervullen zij (ere)ambten, vermaken zij zich en trouwen ze. Omdat op dit niveau het Hollandse cultuurpatroon toonaangevend is, passen zij zich daaraan aan - net zoals zij zich voorheen lange tijd hebben aangepast aan het bij de hogere standen in West Europa in zwang zijnde Franse cultuurpatroon. Voor hen is dit het zoveelste middel om zich te onderscheiden van het gewone volk.

De kleinere notabelen moeten daarentegen juist voorop hebben gelopen bij de ontwikkeling van het Limburgs chauvinisme. De samenstelling van het bestuur van de Limburgsche Liga - waarin grote namen ontbreken - en de schaarse gegevens over de achtergrond van enkele notoire chauvinisten wijzen in die richting. Gadiot is advocaat en redacteur, André Sanderbout zou behalve columnist dokter zijn,<sup>173</sup> Jean Beckers is hereboer, zijn vriend Cremers pastoor.

In tegenstelling tot de hogere notabelen hebben de kleinere notabelen goede redenen om chauvinistisch te zijn. Zij hebben veel meer binding met de locale samenleving. Zij zijn autochtoner en hebben een Limburgser cultuurpatroon. Hun eigenwaarde moet door het arrogante optreden van de Hollanders en hun bemoeienis met Limburgse aangelegenheden het zwaarst geschokt zijn. Zij zullen de betere banen die de Hollanders wegkapen, het meest geambieerd hebben. De Hollanders vormen, met andere woorden, een grote bedreiging voor hun oude status. Dat is ook het geval met de vreemden. Hun massale komst tast de oude maatschappijverhoudingen op lokaal niveau grondig aan. Met deze verhoudingen is de status van de

<sup>172</sup> LA 10-1-1903.

<sup>173</sup> Z 3-6-1916.

kleinere notabelen nu juist zo nauw verbonden. De kleine notabelen zullen zich ook goed hebben kunnen vinden in de kritiek, die de gewone, brave burgers, boeren en mogelijk ook een deel van de arbeiders hebben op het godde- en zedeloze gedrag en het vermeende socialisme van de vreemden. Bovendien hebben zij de vaardigheid hun ideeën op papier te zetten. Dat alles maakt de kleine notabelen bijna als vanzelfsprekend de spreekbuis van het Limburgs chauvinisme. Hun gehoor vinden ze vooral onder de middenstand van boeren en burgers. Net als de nauw aan hen gelieerde kleine notabelen heeft deze grootste groep onder de Limburgse bevolking eigenlijk alleen maar last van de nieuwe ontwikkelingen. In Sittard komt dat scherp naar voren in een aantal faillissementen van sommige, te voortvarende middenstanders.

De arbeiders vinden tenminste nog enige troost in de goed betaalde, hoewel zware arbeid dicht bij huis. Wanneer in de twintiger jaren de werkgelegenheid in de mijnbouw afneemt, zullen ook zij oog hebben gekregen voor de chauvinistische leuze 'Limburg voor de Limburgers'.

#### *Waarom geen Limburgs nationalisme?*

Volgt men Gellner,<sup>174</sup> dan zijn alle ingrediënten aanwezig voor het ontstaan van een krachtig Limburgs nationalisme. De Sittardenaren staan als groep met een afwijkende cultuur en weinig macht en als ongeschoolden tegenover de Hollanders. Toch heeft zich niet meer dan een sluimerend nationalisme ontwikkeld. De oorzaak daarvan is de innige band die van meet af aan tussen het Limburgs chauvinisme en het katholicisme heeft bestaan. Zonder dat katholiek geloof zou het Limburger-zijn ook tamelijk hol zijn, al begint rond 1915 de cultivering van de Limburgse taal, cultuur en geschiedenis het gebrek aan exclusieve cultuurelementen wel enigszins op te vullen. De nationaal georiënteerde katholieke Kerk blijkt niet gebaat bij een té sterk Limburgs chauvinisme. Het is een bedreiging voor haar streven de eenheid onder de Nederlandse katholieken - lokaal en nationaal - te bewaren. Deze eenheid is niet alleen noodzakelijk voor het behoud van het éne, katholieke geloof, maar ook voor de emancipatie van de katholieken. Die is gebaat bij een sterke zuil en dus (door de democratisering en de invoering van het evenredig kiesstelsel in 1917) bij zoveel mogelijk stemmen op de katholieke partij. Dat moet allemaal een rol hebben gespeeld bij de verkettering door Poels en zijn medestanders van het ultra-chauvinisme van de Limburgsche Liga en figuren als André Sanderbout. Een gematigd chauvinisme blijkt de

<sup>174</sup> Gellner 1980: 79.

Kerk echter wel goed van pas te komen. Zo lang het katholiek-zijn maar de hoofdzaak blijft van het Limburger-zijn, kan het prima gebruikt worden in de strijd tegen het Hollandse liberalisme en protestantisme en het vreemde socialisme. Aldus gaat een beteugeld chauvinisme deel uitmaken van de verzuiling in Limburg. Dit heeft het verrassende resultaat dat, in tegenstelling tot die gewesten waar een levensbeschouwelijk gemengde, autochtone bevolking trouw aan het gewest waarschijnlijk heeft moeten inruilen tegen trouw aan de eigen zuil, de verzuiling in Limburg een bekrachtiging van het regionaal bewustzijn heeft gebracht. Daardoor zijn de Sittardenaren ondanks alles, zoals Nolens het uitdrukt, Limburgers én Nederlanders gebleven.

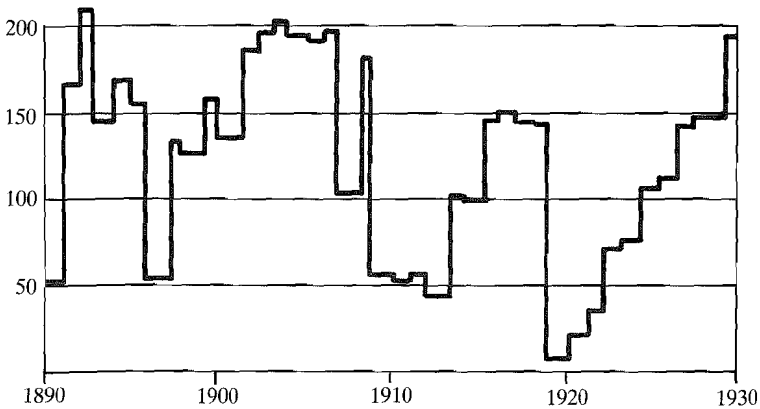
## LITERATUURLIJST

- Alberts, W. Jappe, *Geschiedenis van de beide Limburgen*, deel II, Assen 1974.  
*Oorsprong en Geschiedenis van de Limburgers*, Amsterdam/ Brussel 1981.
- Bosmans, J., Het maatschappelijk-politiek leven in Nederland 1918- 1940, in: D.P. Blok e.a., *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 14, pag. 200-254, 1977.
- Brunt, L., *De rafelrand van Amsterdam*, Meppel 1977.
- Claessens, Th.J.A.H., Een nieuwe landbouwstructuur in wording 1875- 1914, in: J.F.R. Philips e.a., *Geschiedenis van de landbouw in Limburg*, Assen 1965.
- Colsen C.M., J., *Poels*, Roermond/Maaseik 1955.
- Dieteren O.F.M., Remigius P., *Veertig jaren arbeiderswoningen in Limburg. 'Ons Limburg' 1911-1951*, Heerlen 1951.  
*De migratie in de Mijnstreek 1900-1935*, Maastricht 1959.
- Elias, Norbert, Een theoretisch essay over gevestigden en buitenstaanders, in: Norbert Elias en J.L. Scotson, *De gevestigden en buitenstaanders*, Utrecht/Antwerpen 1976.
- Gellner, Ernest, Nationalisme, in: *Symposium II/1/1980*, themanummer Nationale integratie en sociale differentiatie, pag. 58-83, 1980.
- Goudsblom, Johan, *Dutch Society*, New York 1967.
- Groenman, S.J., *Sociaal gedrag en omgeving. Een inleiding tot de sociologie*, Assen 1973.
- Jacobs M.S.C., Jac, *Het Gouden Boek der K.A.B. Limburg 1900-1950*, Heerlen 1951.
- Jonge, J.A. de, Het economische leven in Nederland 1895-1914, in: D.P. Blok e.a., *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 13, pag. 249-285, 1978.
- Kok, J.A. de, Kerken en godsdienst: het uiteengaan van Kerk en school, in: D.P. Blok e.a., *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 12, pag. 232-251, 1977.
- Limburg Express*, 1ste jaargang, nr 2, april 1977, (bevat: Er bestaat geen Limburgse volkscultuur, van Fons Ehrens).
- Linszen, G.C.P., *Verandering en verschuiving*, Tilburg 1969.
- Marijnissen, H., Raben, A., *De weg over de grens*, doctoraalscriptie literatuursociologie, interne publicatie, Nijmegen 1977.
- Raedts, C.E.P.M., *De opkomst, de ontwikkeling en de neergang van de steenkolenmijnbouw in Limburg*, Assen 1974.
- Roukens, Win., Limburgs-Rijnlandse culturele contacten in Europees kader (II), in: *Maasland*, Algemeen Maandblad, jrg.13, nr.8, pag. 269-286, (Roermond) 1966.
- Schreurs, Jac., *Krooniek eener Parochie*, deel 1: De Kraai op den Kruisbalk, Utrecht 1942.  
*Krooniek eener Parochie*, deel 3: De Weg zijner Zonen, Utrecht 1948.  
*Pastoor Deken Thijssen van Sittard, de man met de rozenkrans*, Roermond/ Maaseik 1957.
- Sittard. De ingangspoort van Neerlands mijngebied in het schoone Limburg*, Vereniging 'De Kollenberg', Sittard 1925.
- Vellenga, S.Y.A., *Katholiek Zuid-Limburg en het Fascisme. Een onderzoek naar het kiesgedrag van de Limburgers in de jaren dertig*, Assen 1975.
- Wichers, A.J., *De oude plattelandsbeschaving. Een sociologische bewustwording van 'overherigheid'*, Wageningen 1965.
- Wijsen, Frans, *Kent u Limburg ook zó?* Zeist 1963.

*Sittardse kranten (afkorting, volledige naam en jaren van uitgave)*

KL	:	'De Katholieke Limburger'	(tot 1896)
L	:	'Limburg'	(tot 1913)
LA	:	'De Limburgsche Aankondiger'	(tot 1913)
KW	:	'De Katholieke Waarheidsvriend'	(1891-1894)
NSC	:	'Nieuwe Sittardsche Courant'	(1913-1915)
Z	:	'Het Zuiden'	(1915-1927)
NLA	:	'Nieuwe Limburgsche Aankondiger'	(1913-1921)
DL	:	'De Limburger'	(vanaf 1921)

*Grafiek van het aantal bewaard gebleven krantennummers (van alle kranten samen) per jaar:*



STRAFRECHTSPRAAK EN JODEN IN LIMBURG IN DE 18E EN  
VROEGE 19E EEUW

I

In studies die de laatste jaren verschenen zijn over de geschiedenis van de misdadigheid en haar bestrijding tussen 1700 en 1850 worden heel verschillende verklaringen gegeven voor de veranderingen in de criminaliteit en de reactie van de overheid daarop. Zulke meningsverschillen omtrent achtergronden en oorzaken van maatschappelijke fenomenen komen overigens niet alleen voor in de geschiedschrijving van de criminaliteit, maar zijn tevens kenmerkend voor de sociale geschiedenis van het einde van het Ancien Régime. Sommige auteurs leggen bij de verklaring van sociale veranderingen vooral de nadruk op de economische ontwikkelingen die zich sedert 1750 in West-Europa hebben voltrokken, anderen leggen het accent op wijzigingen in leefomstandigheden, terwijl een derde groep wetenschappers haar verklaringen overwegend in de ideeëngeschiedenis zoekt.

Elk van die verklaringsmodellen volgt in de geschiedschrijving van de misdaadbestrijding een lange traditie. In sommige gevallen kan worden aangetoond dat zij in hoofdlijnen al door contemporaine auteurs zijn geformuleerd. Dit geldt in het bijzonder voor de gewoonte economische omstandigheden te zien als oorzaak van misdadigheid. Zo is in Frankrijk sedert de publicatie van de oudste landelijke misdaadstatistiek betoogd dat de misdaad in de ontwikkelde stedelijke regio's van het noorden voornamelijk tegen het bezit was gericht, terwijl uit hartstocht gepleegde geweldsmisdrijven in het zuiden overwoogen. Deze generalisatie werd later opgenomen in moderne handboeken over de geschiedenis van het Ancien Régime; tegelijkertijd wordt in deze werken de mate waarin een streek gevoelig is geworden voor moderne productiemethoden genoemd als grond voor veranderingen in de aard van de criminaliteit.<sup>1</sup> In de Engelse historiografie, een land waar de geschiedschrijvers sterk worden gehinderd door de uitermate summiere schriftelijke neerslag van processen,<sup>2</sup> is de aandacht vooral gevallen op de enorme toename van het aantal met de dood bestrafbare delicten tegen bezit na 1689. Als oorzaak van dit verschijnsel wordt ook hier het

<sup>1</sup> Cfr. S.G. Reinhardt, *Crime and Royal Justice in Ancien Régime France*, *Journal of Interdisciplinary History*, XIII, 1983, p.438.

<sup>2</sup> D. Hay, *War, death and theft in the 18th century*, *Past and Present*, 95, 1982, p.118.

opkomend kapitalisme vermeld dat de vergoddelijkte eigendom tot maat van alle dingen had gemaakt.<sup>3</sup> Edward Thompson verontschuldigt zich zelfs, als het optreden van rechters niet door kapitalistische overwegingen blijkt ingegeven.<sup>4</sup> Een heel ander beeld heeft Louis Chevalier getekend.<sup>5</sup> Hij heeft de criminaliteit gezien als een mogelijkheid de maatschappij te bestuderen en er - wat hij noemt - de biologische grondslagen van de sociale geschiedenis gevonden. De bevolkingsgroei had volgens hem een zo grote ongelijkheid ten opzichte van leven en dood geschapen, dat sociale pressie alleen nog door middel van misdadigheid kon worden uitgeoefend.<sup>6</sup> Deze verklaring van criminaliteit in de grote stad heeft bij Bercé zijn pendant op het platteland gekregen. Dat verloordoor de uittocht van het groeiend bevolkingsoverschot naar de stedenalle dynamiek en op den duur ook zijn culturele vormenpracht, autarkie en solidariteit.<sup>7</sup> Omdat nieuwe socialisatievormen uitkristalliseren, moest het formeel, collectief, ritueel gedrag dat kenmerkend was voor de sociale orde, voortaan met geweld worden gehandhaafd, wat aan de misdadiger de woeste grootsheid van de zwarte held verleende.<sup>8</sup> Dergelijke opgeschroefde spanningen koneen samenleving niet lang verdragen. Door zich misdragende migrantenniet langer terug te sturen naar hun geboorteplaats, maar op te sluiten in 'depots de mendicité'<sup>9</sup> en marginale criminaliteit te vervolgen, kon de delinquentie worden ontdaan van haar karakter van politiek en sociaal protest. De sociale revanche en het symbolisch geweld der rechtbanken werden vervangen door klassejustitie van burgerlijke allure.<sup>10</sup> De veranderde mentaliteit der rechters bracht auteurs die nadruk legden op de veranderingen in de wereld van de ideeën ertoe te steunen op het rationalisme van Malebranche en Voltaire. Dit brengt ons op de vermeende invloed der Verlichting, een tijd waarin vooral Beccaria op

<sup>3</sup> D. Hay, Authority and the criminal law, *Albions Fatal Tree. Crime and Society in 18th century England*, Harmondsworth 1977, p.18.

<sup>4</sup> E.P. Thompson, *Whigs and Hunters, The Origine of the Black Act*, Harmondsworth 1977, p.222-223.

<sup>5</sup> L. Chevalier, *Classes labourieuses et classes dangereuses à Paris pendant la première moitié du XIXe siècle*, Paris 1958.

<sup>6</sup> A. Abbiatecci, Arsonists in 18th century France, *Deviants and the abandoned in French Society*, ed. by R. Foster and O. Ranum, Baltimore 1978, p.157.

<sup>7</sup> Y.M. Bercé, *Croquants et Nu-pieds*, Paris 1974, p.224.

<sup>8</sup> Y. Castan, Mentalité rurale et urbaine à la fin de l'Ancien Régime dans le ressort de Parlement de Toulouse, *Crime et Criminalité en France*, Paris 1971, p.178; M. Bée, Le spectacle de l'exécution dans la France d'Ancien Régime, *Annales ESC*, 38, 1983, p.848.

<sup>9</sup> J.M. Kaplow, *Les Noms des Rois*, Paris 1974, p.220.

<sup>10</sup> E. Le Roy Ladurie, De la crise ultime à la vrai croissance, *Histoire de la France rurale*, III, Paris 1975, p.549-551.

zeer eloquente wijze pleitte voor humanisering van het barbaarse strafrecht.<sup>11</sup> De invloed van de ideeën der Verlichting op de strafrechtspleging van de 18e eeuw is zeer omstrede,<sup>12</sup> maar haar cultuurhistorische betekenis is onmiskenbaar.<sup>13</sup> Door Foucault werden de veranderingen in de 18e eeuwse gedachtenwereld met meer gezag dan gebruikelijk aangegrepen voor eenuiteenzetting over een verandering in de aard van de bestraffing, waarin hij een overgang zag van wrekende straf naar bescherming van de samenleving door het treffen van disciplinaire maatregelen.<sup>14</sup> Zijn bijdrage aan de discussie maakt het mogelijk een belangrijk deel van de 18e eeuwse literatuur over misdaad en rechtspleging te verstaan, maar levert nogal wat problemen op bij involutie van feitelijke rechtshandelingen.<sup>15</sup>

De samenhang tussen de verschillende verklaringsmodellen is evident. De drie verklaringen vloeien onderling in elkaar over en zouden op eenvoudige wijze tot een samenhangende theorie zijn om te bouwen. Toch is het niet zo merkwaardig dat dit nergens is gebeurd. Het beschikbare bronnenmateriaal laat overal een veel gecompliceerder situatie zien. De theoretische beschouwingen lijken ons steeds verder af te brengen van de werkelijkheid naar de aard en het wezen van de mens en naar de meest verborgen oorzaken van zijn handelen, of - om het met Derrida te zeggen - naar metaphysica, naar een vluchtige gedachte. De weg terug naar een beschrijving van verschijnselen, naar de poging de dingen te zien, zoals zij werkelijk zijn, is helaas niet altijd begaanbaar.<sup>16</sup> Het blijkt niet mogelijk een cultuurpatroon te schetsen waarin alle regionaal zeer verschillende gegevens passen. Waaraan ligt dit? Aan de gebruikte bronnen wellicht, of aan de wijze waarop het proces werd gevoerd?

## II

De meeste auteurs onderkennen dat zij ernstige problemen hebben met het bronnenmateriaal. In Engeland zijn de zogenaamde 'indictments' erg beknopt. In Frankrijk blijkt het vanwege de omvang van de documentatie daarentegen niet mogelijk meer te onderzoeken dan de akten van één enkel

<sup>11</sup> C.B. Beccaria, *Dei delitti e delle pene*, 1764.

<sup>12</sup> S. Faber, *Strafrechtspleging en criminaliteit te Amsterdam*, Arnhem 1983, p.293.

<sup>13</sup> P. Gay, *The Enlightenment. An Interpretation*, Vol 2: The Science of Freedom, London 1973, p.439-447.

<sup>14</sup> M. Foucault, *Surveiller et punir. Naissance de la prison*, Paris 1975; dez., *Moi, Pierre Rivière, ayant égorgé ma mère, ma soeur et mon frère*, ed. par M. Foucault, Paris 1973.

<sup>15</sup> Cfr. C. Ginzburg, *De kaas en de Wormen*, Baarn 1982, p.17-18.

<sup>16</sup> J. Derrida, *The Archeology of the frivolous. Reading Condillac*, Pittsburg 1980, p.33.



type rechtbank, hoewel gelijksoortige kwesties door meerdere gerechtelijke instanties konden worden behandeld en er wegens de hoge proceskosten relatief weinig zaken werden voorgebracht. Ook in Nederland zijn er wel wat moeilijkheden, al was het maar omdat nogal eens ter vereenvoudiging van de gerechtelijke procedure alleen het eenvoudigst bewijsbare feit ten laste werd gelegd.<sup>17</sup> Veel ernstiger is hier te lande het probleem dat door de wijze van procesvoering bijna altijd eenzijdige informatie wordt verkregen. Meestal leverde de bekentenis het bewijs en was de procesvoering summier om kosten te vermijden. Dit impliceert dat er in de procesakten vaak niet al te veel gegevens worden teruggevonden over de oorzaken van de misdrijven en de omstandigheden waaronder zij werdengepleegd. Dit manco is te ernstiger, omdat tot in de 19e eeuw justitie en politie niet alleen een antwoord gaven op criminele, maar ook op sociale problemen.<sup>18</sup>

Het kan daarom de moeite lonen de berechting en de bestraffing van al dan niet vermeend crimineel gedrag te onderzoeken bij een bijzondere groep, waarvan de sociale omstandigheden uit tal van andere bronnen tamelijk nauwkeurig bekend zijn. Hier is gekozen voor de groep Joden, die tussen 1750 en 1820 in Limburg woonde of er tijdelijk verbleef. In de loop van de jaren werden uit administratieve bronnen, uit notariële akten en uit de bescheiden der diverse gerechten nagenoeg alle gegevens die betrekking hadden op deze groep, voorzover woonachtig op het grondgebied van de huidige provincie Limburg, verzameld voor het tijdvak 1680 tot 1820. Het woord nagenoeg is hier op zijn plaats, omdat in de tientallen ongeordende en moeilijk toegankelijke archieven die werden geconsulteerd, allicht hier en daar een fragment over het hoofd werd gezien. Ook de identificatie van in de akten genoemde personen met leden van de Joodse bevolkingsgroep kon wel eens problemen opleveren, hoewel de Jiddische namen die zij tot 1808 bijna allemaal gebruikten en de ondertekening van documenten met Hebraïsche karaktertekens doorgaans weinige raden overliet. Alleen bij Sefhardische Joden - zij lieten zich overigens zelden in Limburg zien - was men afhankelijk van de aanduiding 'Jood' in het document zelf en meestal was die wel opgenomen.

Er rijzen echter andere problemen bij de verwerking van deze bronnen. Joden werden om meerdere redenen als vreemdelingen beschouwd en werden dadelijk als zodanig herkend, al was het maar vanwege hun taal. De

<sup>17</sup> N. Castan, *Justice et repression en Languedoc à l'époque des Lumières*, Paris 1980, p.300; Faber, o.c., p.291; D. Hay, *War, death and theft*, o.c., p.118.

<sup>18</sup> E.H. Monkkonen, *The organised response to crime in 19th and 20th century America*, *Journal of Interdisciplinary History*, XIV, 1983, p.128.

meesten waren pas kort in Limburg woonachtig en spraken eenmengelmoes van Jiddisch, Duits en Nederlands. De toenmalige samenleving zag in hen buitenstaanders vanwege hun leefwijze, gewoonten en religieuze gebruiken, zaken waartegen al in een lang vervlogen verleden door allerlei overheden bezwaar was gemaakt en traditionele wettelijke voorschriften zich verzetten. Deze religieus getinte tegenstelling had bovendien ertoe geleid dat Joden voor de meeste stadsbesturen zelfs minder waren dan vreemdelingen, outcasts wier verblijf in de stad niet kon worden getolereerd. Nog kort voor het einde van het Ancien Régime werden steden als Venlo, Roermond, Akenen Luik Joden stelselmatig. Maastricht stond bij uitzondering aan een drietal Joodse families een duurzaam verblijf toe, bij oogluiking overigens aan heel wat meer. Op het platteland was vestiging formeel alleen mogelijk, wanneer aan een aantal voorwaarden was voldaan, waaronder een borgstelling die lastig te verkrijgen was zolangin een gemeenschap niet meerdere Joden woonden.<sup>19</sup> Het niet aanvaardbaar zijn van Joden als inwoners van een stad of dorp had nogal eens consequenties voor de procesvoering: alleen al op grond van hun Jood-zijn kon onmiddellijk verbanning worden uitgesproken. Tenslotte waren de Joden vreemden door hun handelsgebruiken. In plaats van kopers in hun winkel af te wachten, zoals de gildereglementen voorschreven, gingen zij langs de deuren colportereren. Ook droegen zij door het op de markt brengen van allerlei nieuwe goederen bij tot een wijziging in het consumptiepatroon, wat door de gevestigde handel met argusogen werd gezien. Voorts maakten zij door intensief gebruik van wissels het in zwang komen van goedkopere vormen van financiering mogelijk, daarmee de concurrentiepositie van zittende kooplieden opnieuw verslechterend.<sup>20</sup> De gilden hebben zich herhaaldelijk tegen dit optreden van Joden verzet, meestal middels uitvoerige civiele procedures, die veel aanvullende informatie verschaffen.

Daarmee komen wij aan de positieve aspecten van onze bronnenverzameling. Niet alleen zijn ons nagenoeg alle strafprocessen bekend, maar ook aanzienlijke aantallen civiele procedures, alsmede via talloze notariële akten een massa gegevens over volontaire jurisdictie. Soms wordt langs die weg onze kennis van door hen begane kleine vermogensdelicten aangevuld.

<sup>19</sup> J.C.G.M. Jansen, Overheid en Joden in het huidige Limburg in de 18e en vroege 19e eeuw, *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg (S.S.E.G.L.)*, XXIII, 1978, p.6, 27-28.

<sup>20</sup> Cfr. J.C.G.M. Jansen, De relaties tussen stad en platteland rond Maastricht in de 18e en het begin van de 19e eeuw. Een terreinverkenning, *Stad en Platteland in de Nederlanden van de Middeleeuwen tot Heden*, 's-Gravenhage 1976, p.76-79.

De terughoudendheid van rechtbanken in Limburg bij de strafrechtelijke behandeling van sommige delicten die Joden nogal eens werden aangewreven, heeft ertoe geleid dat nogal wat vermogensdelicten, zoals gevallen van wisselruiterij of bedrog, langs civiele weg werden afgehandeld. Nog wel vaker deed men echter bij kleinere conflicten een beroep op de notaris. In de 17e en 18e eeuw ontplooiden de Maastrichtse notarissen een grote activiteit in semi-litigieuze kwesties door het opstellen van attestaties (getuigenissen) en interrogaties (ondervragingen), alsmede door insinuaties (aanzeggingen) en protestaties (bezwaren tegen weigerachtige of onvoldoende antwoorden).<sup>21</sup> Deze vormen van rechtbedeling, die bijzonder goedkoop waren, werden in verband met Joden frequent gebruikt. Niet alleen bij kleine vermogensdelicten, zoals betalingskwesties, maar ook bij lichte geweldsmisdrijven (mishandelingen en zelfs vechtpartijen in de synagoge) en bij conflicten omtrent moraliteit (onverhoede zwangerschappen, verbroken verlovingen e.d.). Het is van belang het beslechten van conflicten door middel van civiele en volontaire justitie bij ons onderzoek te betrekken om een volledig beeld van de spanningen tussen de Joodse groep en de in cultureel opzicht anders geaarde omgeving te krijgen. Het was ook niet zo opmerkelijk dat in kwesties waarbij Joden waren betrokken in Limburg naar deze rechtsmiddelen werd gegrepen. In grote delen van Europa<sup>22</sup> ontstond in de 18e eeuw de gewoonte meer gebruik te maken van vormen van rechtspleging die goedkoper en efficiënter waren dan de strafzaak die door de officieren van justitie steeds minder frequent werd aangespannen omdat de schouten en drossaarden destijds zelf aanzienlijke financiële risico's liepen bij de behandeling van criminele kwesties door de strafrechter. Merkwaardig is slechts dat ook de Joden zelf vaak een beroep deden op de volontaire rechtspraak van de notaris of grepen naar het middel van het civiele proces om rabbinale beslissingen te ontlopen. De rabbijn werd uitermate zelden om een uitspraak gevraagd, zelfs niet in zuiver religieus-hygiënische kwesties. Bijna altijd deed de Joodse gemeenschap, ook wanneer er uitsluitend Joden bij de kwestie waren betrokken, een beroep op niet-Joodse scheidsrechters. Het aantal procedures is opmerkelijk hoog. In Engeland werd vastgesteld dat het aantal strafzaken per 100.000 inwoners per jaar zelden boven 50 uitkwam. Ook in Amsterdam kwam het aantal arrestanten in de 18e eeuw niet ver boven dat aantal uit, evenmin als in Parijs. In Languedoc lag het

<sup>21</sup> A.F. Gehlen, *Het notariaat in het Tweeherig Maastricht*, Assen 1981, p.254-259.

<sup>22</sup> Vergelijk de hiervoor geciteerde studies van Y. en N. Castan, *passim*.

aantal nog wezenlijk lager.<sup>23</sup> De Limburgse Joden, die gemiddeld een populatie van nog geen 300 personen vormden, waren echter tussen 1755 en 1795 bij tenminste 120 strafprocessen betrokken, wat een gemiddeld aantal zaken per jaar oplevert dat het twintigvoudige was van de hierboven genoemde aantallen. Het aantal civiele zaken vormde een veelvoud daarvan, waarbij nog een minstens zo groot aantal via de notaris geschikte kwesties moet worden gevoegd. Dit grote aantal zaken houdt ongetwijfeld zowel verband met de zwakke sociale positie van de Joden in Limburg als met de toenemende spanningen binnen de Joodse groep zelf tengevolge van de alom om zich heen grijpende assimilatiebeweging.<sup>24</sup> Daar zal ook in de meeste gevallen de oorzaak voor de terughoudendheid ten opzichte van de rabbinale rechtspraak hebben gelegen, eerder dan in het gering aantal in de omgeving aanwezige rabbijnen.

Een krachtige toename in de 18e eeuw van acties van particulieren om de maatschappelijke orde met rechtsmiddelen te herstellen, is ook elders vastgesteld.<sup>25</sup> Ook in Maastricht werd zo'n handelwijze al eerder aangetroffen, met name bij een studie over krankzinnigenzorg: talrijke burgers van de stad lieten verwanten, die een bedreiging vormden voor hun eigen sociale positie, door de rechter in het zinnelozenhuis opsluiten.<sup>26</sup> Men dient er zich van bewust te zijn, dat dit soort sociaal geweld van gerechtelijke instanties in deze tijd lang niet altijd een actie is geweest, geïnitieerd door de overheid; vaak werd zij door belanghebbenden uitgelokt.

### III

Het is niet mogelijk in het bestek van een artikel alle tegen Joden gevoerde strafprocessen in de beschouwingen te betrekken. Zoiets zou tot een veel omvangrijker studie leiden. In plaats daarvan zullen we enkele typische processen bekijken, aan de hand waarvan voorlopige conclusies kunnen worden getrokken. In de ochtend van 24 januari 1754 ontstond rond negen uur rumoer in een van de winkelstraten van Tongeren. Een jongeman rende

<sup>23</sup> J.M. Beattie, *The pattern of crime in England, Past and Present*, 62, 1974, p.61-74; Faber, o.c., p.318; P. Petrovitch, *Rechercher sur la criminalité à Paris, Crimes et Criminalité en France sous l'Ancien Régime (17e-18e siècles)*, Paris 1971, p.257; N. Castan, o.c., p.299.

<sup>24</sup> Cfr. J. Katz, *Emancipation and Assimilation*, Farnborough 1972; R. Rürup, *Emancipation und Antisemitismus*, Göttingen 1975; D. Feuerwerker, *L'émancipation des Juifs en France de l'Ancien Régime à la fin du second Empire*, Paris 1976.

<sup>25</sup> Reinhardt, o.c., p.451-455.

<sup>26</sup> J.C.G.M. Jansen, *Waanzin en repressie, De zinnelozen en hun behandeling in Maastricht in de 18e eeuw, S.S.E.G.L., XXIII*, 1978, p.63-97.

weg, gevolgd door een winkelierster, die 'houdt de dief' riep. Enkele burens volgden haar haastig. Een paar straten verder trof men een kleine man aan, rustig wandelend. De winkelierster herkende in hem de dief. Hij werd ter plekke door de omstanders gefouilleerd. Het bleek dat hij alleen een stuk Tongerse tule en een paar handschoenen bij zich had. Na enige tijd werden de gestolen goederen teruggevonden. Zij waren een paar huizen verderop in een paardestal onder het hooi verborgen. De aangehoudene werd vervolgens naar het stadhuis gebracht, waar hij onmiddellijk werd verhoord. Hij deelde mede Moises Levy te heten, 18 jaar oud te zijn en geboren te zijn te Langstadt in de omgeving van Bamberg. Volgens zijn zeggen had hij de voorbije nacht samen met twee andere Joden doorgebracht in een herberg tussen Maastricht en Tongeren en was hij op weg naar Brussel, waar hij zich als knecht wilde verhuren. Eigenlijk zwierf hij al enkele weken door Zuid-Limburg. Hij had in de laatste zes weken immers ook een paar keer geloogd bij Joden in Beek ten noorden van Maastricht. In Tongeren was hij die ochtend in enkele huizen geweest. Hij had geen textiel gestolen, maar wel wat goederen in bewaring gekregen van een andere Jood om mee naar Brussel te nemen.

Deze verklaring volstond. Er werd geen verder onderzoek ingesteld. De zaak werd op de eerstvolgende zittingsdag, 4 februari 1754, voor de schepensbank gebracht, die dadelijk vonnis wees. Moises Levy zou op 7 februari op een schavot worden geselsd en daarna voor honderd jaar en een dag uit Tongeren gebannen.<sup>27</sup>

De procesvoering was hier, evenals in talrijke andere processen die voor stedelijke gerechten werden gevoerd, uitermate summier. Zelden treft men in de akten meer dan vier stukken: een verklaring van het slachtoffer, een lijst met gestelde vragen, de antwoorden van de beschuldigde en het vonnis. Aan de procesvoering werd weinig tijd besteed. Verklaringen van verdachten of getuigen werden bijna nooit gecontroleerd. In het onderhavige geval was niet eens de moeite genomen na te gaan in welke andere huizen in Tongeren Moises was geweest en waar het stuk Tongerse tule vandaan kwam, dat hij bij zich had. Misschien was deze zaak te duidelijk. Maar ook in moeilijker gevallen gaven de rechters de voorkeur aan een heel summier procesvoering.

Voor al de rechtsgrond, waarop een vonnis stoelde, werd zelden geëxpliciteerd. Als er al ingegaan werd op juridische aspecten, dan beperkte het Openbaar Ministerie zich tot de mededeling, dat Joden nu eenmaal alleen

<sup>27</sup> Rijksarchief (R.A.) Hasselt, Archief van de Schepensbank Tongeren, no 3212, Proces tegen Moises Levy, 1754.

werden getolereerd, mits zij van onbesproken gedrag waren en voldoende borgen hadden gesteld. Op de keper beschouwd, zo heette het, werden Joden alleen bij oogluiking toegestaan.<sup>28</sup> Het was niet zo verwonderlijk, dat bij zulk een haastige procesvorming bijna steeds werd volstaan met verbanning van de beschuldigde. Omdat de beschuldigde toch op doortocht was, had het vonnis voor hem slechts weinig gevolgen. Door de haast waarmee werd gewerkt, verloor de veroordeelde reiziger zelfs slechts weinig tijd. Slechts uitzonderlijk werden bijkomende straffen, zoals geseling, brandmerking of confiscatie van bezittingen opgelegd. Eigenlijk werden dergelijke additionele straffen alleen in de jaren 1787-1793 opgelegd, een periode waarin rechters meenden streng op te moeten treden tegen insluipers, omdat dit fenomeen zich destijds in de steden zo vaak voordeed.<sup>29</sup> Zo blijkt dat gestrengheid bij dit opleggen van straffen niet altijd een indicatie hoeft te zijn van veranderingen in de houding ten opzichte van criminaliteit, maar eenvoudig kan worden uitgelokt door toevallige maatschappelijke omstandigheden, die zich slechts gedurende enkele jaren voordeden. In dergelijke omstandigheden waren de rechters alleen heel streng voor bepaalde overtreders van de wetten en normen. Delicten die op zich genomen minstens zo ernstig waren, werden terzelfder tijd zelfs verwaarloosd, zoals wordt bevestigd door een paar zaken, die rond 1790 speelden, waarbij geruchten omtrent infanticide door het Openbaar Ministerie naast zich neer werden gelegd en een zedendelict tot een civiele zaak werd verklaard. Het vervolgingsbeleid op het platteland verschilde van dat in de steden. Op het eerste gezicht lijkt het er chaotischer toe te gaan. De afloop van strafzaken was veel minder voorspelbaar. Daarbij moet echter in het oog worden gehouden, dat het platteland in minstens drie opzichten in het nadeel was bij de steden.

- Vooreerst konden de rechters op het platteland zich veel moeilijker beroepen op een vestigingsverbod voor Joden. Indien Joden een bewijs van goed gedrag konden overleggen en een borg stelden om het risico af te dekken dat zij de gemeenschap geld kostten, wanneer zij een beroep moesten doen op de lokale armenzorg, konden zij zich vrijelijk in Staatse dorpen vestigen. Zelfs wanneer maar ten dele aan deze voorwaarden was voldaan, bleek het bijzonder moeilijk hen uit een dorp te verwijderen

<sup>28</sup> Voorheen Rijksarchief Limburg (R.A.L), Brabants Hooggerecht, Depot 3, 6180, De Schout contra de dochter van Simon Stein, 1787. (Signatuur onzeker, zie noot 29).

<sup>29</sup> Voorheen RAL, Brabants Hooggerecht, Depot 3, 6180, De Schout contra Samuel Judas, 1793. De archiefsignatuur is onzeker, omdat het archief inmiddels is overgedragen aan het Gemeentearchief Maastricht en daar wordt geordend.

tenzij de schout er vlug bij was, zoals bleek uit een zeven jaar durende procedure in Eijsden.<sup>30</sup>

- De aanwezigheid van Joden was tenminste in een aantal dorpen in de Staatse dorpen rond Maastricht, die zich aan het einde van de 18e eeuw tot regionale verzorgingscentra hadden ontwikkeld, een economische noodzaak. Het Zuidlimburgse platteland kende in de 18e eeuw een structurele onderbezetting in de dienstverlenende sector. Vooral voor de distributie van goederen en voor transacties met verder weg gelegen handelscentra die nodig waren voor de aanvoer van goederen, waarnaar grote vraag bestond vanwege het snel veranderende consumptiepatroon, waren de dorpen aangewezen op de handelsgeest en de contacten van de Joden.<sup>31</sup> In dit opzicht vertoonde de toestand in Limburg grote overeenstemming met die in de Pruisische gebieden langs de Rijn, een halve eeuw verder.<sup>32</sup> Daar had de overheid maatregelen genomen om de Joden in de gelegenheid te stellen hun bijdrage aan de modernisering van de economie te kunnen leveren. Nu Zuid-Limburg in dezelfde omstandigheden verkeerde was ook hier een zekere mate van tolerantie noodzakelijk.
- De financiële positie van de meeste dorpen was deplorabel. Veel dorpsbesturen moesten nog altijd schulden afbetalen, ontstaan in oorlogen, die vaak al twee of drie generaties eerder waren gevoerd.<sup>33</sup> De publieke schuld was zo hoog opgelopen dat er geen geld was voor sociale zorg of voor publieke werken. In veel gevallen waren de lokale schepenbanken zelfs niet in staat regelmatig strafprocessen te voeren, omdat de dorpskas de kosten niet kon dragen. Dit heeft ertoe geleid, dat het vervolgingsbeleid nogal terughoudend was.

De gevolgen van deze gecompliceerde situatie zijn duidelijk te merken. Doordat het plaatselijk economisch leven niet kon functioneren zonder de Joden, werd voor allerlei kleine handelstransacties een beroep op hen gedaan. Ook gestolen goederen werden hen veelvuldig aangeboden. De Joden, die veelal pas sedert kort in het dorp woonden en met de lokale situatie slecht vertrouwd waren, wisten niet altijd onderscheid te maken tussen betrouwbare en onbetrouwbare handelspartners. Uit onwetendheid

<sup>30</sup> J.C.G.M. Jansen, *Overheid en Joden*, o.c., p.35-41.

<sup>31</sup> J.C.G.M. Jansen, *Stad en platteland*, o.c., p.76-79; J.C.G.M. Jansen, *Landbouw en economische golfbeweging in Zuid-Limburg*, Assen 1979, p.114-127.

<sup>32</sup> S. Stern, *Die Preussische Staat und die Juden*, 1. Teil: Die Zeit des grossen Kurfürsten und Friederich I, Tübingen 1962, p.33-51.

<sup>33</sup> M.P. Gutmann, *War and Rural life in the early modern low countries*, Assen 1980, p.62-66.

of onachtzaamheid gingen zij soms in op bedenkelijke aanbiedingen en deden zich nogal wat gevallen van heling voor. Zulke zaken werden dan wèl, dan niet vervolgd. Het is moeilijk daarin enige lijn te onderkennen. Soms werd zelfs tot vervolging overgegaan nadat de Jood vooraf bij plaatselijke bestuurders was gaan vragen of hij bepaalde goederen wel kon kopen.<sup>34</sup> Of een schout werkelijk tot vervolging overging, was ook afhankelijk van de mogelijkheden die hij zag om de proceskosten te verhalen. Een enigszins welgestelde Jood liep daarom meer kans betrokken te raken in een procedure wegens heling. De schouten waren dan weinig kieskeurig. Soms was een aanklacht niet meer dan een poging tot afpersing. Veelbetekenend zijn in dit verband de woorden in een brief aan Moyses Israël Polack uit 1731, gevonden in de akten van een tegen hem gevoerd proces wegens heling: '...doch Godt sij gelooft daer is geen gevaer meer; 't is alles gedaen; maer 't cost gelt; in een dagh of twee sal iemandt bij U weesen, die sal met U verder mondeling spreekken...'.<sup>35</sup> Ook later kwamen zulke gevallen vaak voor. Het regent klachten over pogingen van magistraten om de Joden geld uit de zak te kloppen door het aanspannen van processen.<sup>36</sup> In Valkenburg is het voorgekomen dat een burgemeester als herbergspelletje een helingzaak ensceneerde, die voor de bejaarde Levy Benedict ernstige gevolgen had.<sup>37</sup> Verklaringen van dieven, dat zij de gestolen goederen hadden verkocht aan een of andere Jood konden gemakkelijk tot willekeurige aanklachten of afpersingen leiden. Een Maastrichtse officier van justitie, vice-hoogschout Olivier, ontdekte dat zijn collega uit het Staats gebied van Valkenburg het had bestaan de Meerssense Jood Bernard Levi een aanzienlijk bedrag uit de zak te kloppen, nadat hem ter ore was gekomen dat leden van een dievenbende gestolen goed aan een van de zonen van Bernard hadden verkocht. Olivier dacht ook een graantje mee te kunnen pikken en arresteerde de beschuldigde alsnog. Na een paar dagen liet hij de jongeman weer gaan. De reden voor dit seponeringsbesluit is niet bekend, maar het lijkt naïef te geloven dat dit alleen maar kwam omdat vader Bernard een beroep had gedaan op de rechtsregel 'Non bis in idem'. Soms liepen zulke min of meer geënsceneerde processen volledig uit de

<sup>34</sup> R.A. Hasselt, Archief Petersheim, bundel III, Strafzaak tegen Abraham Aaron, 1722.

<sup>35</sup> Voorheen RAL, Brabants Hooggerecht Maastricht, Depot 3, 5782, Brief van Joseph Bernard te Meerssen aan Moyses den Polacq te Valkenburg, d.d. 8 mei 1731. (Signatuur onzeker, zie noot 29).

<sup>36</sup> RAL, Archief Landen van Overmaze, Eijsden 5181, Eliasar Cohen contra de Schout, november 1773.

<sup>37</sup> RAL, Archief Landen van Overmaze, Valkenburg 8163, Proces tegen Levy Benedict en zijn zoon, 1756.



hand. In de hectische dagen van de Bokkerijdersprocessen werd een heling-zaak door de schout van Beek uitgebreid tot de beschuldiging van medeplichtigheid aan diefstallen, hetgeen een Jood het leven kostte: hij werd gehangen.<sup>38</sup> Een poging van de drost van het destijds Staatse dorpje Leuth, nu behorend tot de Belgische gemeente Maasmechelen, om een sedert lang in die plaats gevestigde Jood te vervolgen op grond van verklaringen die enkele in Luik gehangen misdadigers tegen hem hadden afgelegd, liep voor deze magistraat niet bevredigend af. Verwanten van de beschuldigde gingen in beroep in Aken, waar het gerecht zich bevoegd verklaarde van de aangelegenheid kennis te nemen vanwege twijfels aan de rechtmatigheid van de procedure, hoewel het om een halszaak ging, waarin eigenlijk geen beroep openstond. De daarop volgende juridische strijd tussen het dorpsgerecht en de magistraat van Aken werd opgelost door de gevangenisdeuren open te zetten en de Jood te laten ontsnappen. Zo konden zijn goederen toch worden geconfisceerd. Uit de opbrengst vereffende de schout onder meer onbetaalde rekeningen wegens door de beschuldigde aan hem geleverd vlees!<sup>39</sup>

#### IV

Een schepenbank kon zich vanzelfsprekend niet permitteren dat hogere instanties zich met haar zaken bezig hielden. Het laatst genoemde proces gaf dan ook aanleiding om iets zorgvuldiger om te springen met kwesties aangaande Joden en te zoeken naar rechtsregels. In november 1751 werd daarom door de schepenen van Leuth juridisch advies gevraagd aan de Maastrichtse rechtsgeleerde Abraham van den Heuvel. Deze kwam tot de verbijsterende uitspraak dat alle tot nu toe in de betreffende zaak overgelegde stukken weliswaar geen enkele bewijskracht hadden, maar dat een gerecht bij ernstige verdenking een Jood geen gelegenheid mocht bieden te ontsnappen en hem daarom ook bij een gebrekkig bewijs gerust provisioneel in hechtenis kon nemen. Toen dit document de Leuthse rechters bereikte, schreef de advocaat van de beschuldigde dadelijk een verweerschrift. Hij argumenteerde dat sedert Karel V iedere verdachte moest worden verdedigd door een advocaat en dat rechtbanken zelfs verplicht waren er een toe te wijzen. Hij protesteerde tegen het feit dat het gerecht in de onderhavige kwestie zelfs had gepoogd de advocaat uit te sluiten van het proces. Voor het

<sup>38</sup> RAL, Archief Landen van Overmaze, Valkenburg 8161, Proces tegen Abraham Nathan uit Beek, 1773.

<sup>39</sup> R.A. Hasselt, Archief Schepenbank Leuth, Bundel I, Proces tegen Isaac Joseph, 1751-1752.

hof van beroep ging hij zelfs zo ver de vier juridisch onervaren boeren te wraken die rechter speelden, omdat zij nu eenmaal schepenen waren. Advocaat Pflieger aarzelde niet te spreken van een wederrechtelijke en onrechtvaardige procesvoering.<sup>40</sup>

Enige jaren later, in 1767-1768, probeerde de drossaard van Leuth opnieuw Joden met harde hand te weren. Terugkerend van een generale jacht op vagebonden op de hei tussen Maaseik en Rekem trof hij een zestal berooide Joden aan, die juist de Maas waren overgestoken. Zij werden gearresteerd en opgesloten in een boerenschuur. Toen het groepje daar enkele uren later werd weggehaald om naar het gevang te worden overgebracht, troffen de helpers van de drossaard in de schuur een ijzeren staaf aan, die als breekijzer kon worden gebruikt. De drossaard zag in deze samenloop van omstandigheden voldoende aanleiding de Joden voor te werpen vagebonden en inbrekers te zijn. Verhoren leverden weinig meer op dan dat alle beschuldigen bij hoog en bij laag volhielden niets af te weten van het breekijzer en arme en berooide Joodse colporteurs en kleine handelaren te zijn, die deels zelf niet zo lang geleden aan de andere kant van de Maas door boeven waren uitgeschud. Opnieuw bleven de aanklachten vaag en de bewijzen onduidelijk,<sup>41</sup> zodat na enkele maanden aan de juristen Brull en Banens te Maastricht advies werd gevraagd omdat de Leuthse drossaard scherpe examinatie overwoog. Deze redeneerden als volgt: in een ordonnantie van Philips II van 1570 werd bepaald dat tortuur slechts mag worden toegepast als het bewijs zo overvloedig is, dat alleen nog de bekentenis schijnt te ontbreken. Het edict van Albertus en Isabella van 1 juni 1609 bepaalde in artikel 31 echter, dat vagebonden mogen worden getortureerd als zij geen behoorlijke antwoorden geven. Deze Zuidnederlandse rechtspraktijk werd bij plakkaat van 9 maart 1614 overgenomen door de Staten van Holland en West-Friesland (!) - let wel: over de Staten-Generaal die de Generaliteitslanden bestuurden, wordt in het stuk niet gesproken - en uitgebreid tot dieven, geweldenaars, huisbrekers en bedelaars. Ook in de literatuur wordt herhaaldelijk betoogd dat men vagebonden en landlopers veel sneller tot de pijnbank mag verwijzen dan 'personen van aanzien en gelegenheid'.<sup>42</sup> Welnu, in het onderhavige geval hebben we te maken met personen, gedeeltelijk zonder vaste woon- of verblijfplaats, die ervan worden verdacht gauwdieven te zijn. Hard optreden is dus alleszins verantwoord. Geadviseerd werd over

<sup>40</sup> R.A. Hasselt, Schepenbank Leuth, Bundel I, Stukken van 14 juni 1752 en 29 juli 1752.

<sup>41</sup> R.A. Hasselt, Schepenbank Leuth, Bundel II, Proces tegen Philip Meyer, Simon Samuel, Salomon Moyses, Matthys Meyer, Zelig Mangels en Manus Gronsveld, 1767-1768.

<sup>42</sup> T.a.p., Advies van Banens en Brull, d.d. 3 januari 1768.

te gaan tot de tortuur. Van het verhoor op de pijnbank zijn nauwkeurige notulen bewaard gebleven. Slechts een van de vijf getortureerden - de zesde was inmiddels ontsnapt - hield na negen uur marteling zijn onschuld vol; een tweede stierf op de pijnbank; de drie anderen verklaarden zich bereid alles toe te geven wat de rechters wilden horen. Desondanks bleven er twijfels bestaan; met name was het gerecht het niet eens over de schuld van elk der verdachten op zich. Opnieuw werden de hiervóór al genoemde rechtgeleerden geraadpleegd. De Maastrichtse juristen overtuigden het gerecht in Leuth er met een beroep op Bodin van, dat in zulke gevallen ernstige verdenking voldoende was om onverwijld de zwaarste straf op te leggen. Zij adviseerden dan ook deze Joden allemaal te hangen, omdat zij 'van hetselve geselschap en deselve troupen moeten gecenseerd worden'.<sup>43</sup> Zo is het met een drietal ook gebeurd. De verdachte die als enige op de pijnbank stand had gehouden, werd geruime tijd na de anderen gehangen, omdat zijn lotgenoten waren gestorven op de verklaring dat hij mede schuldig was. Deze wijze van optreden, waarbij colporterende Joden tot bedelaars, vagebonden en gauwdieven werden verklaard, bleek in de rechtspraktijk in de dorpen minder goed te passen dan op het eerste gezicht lijkt. Het Leuthse voorbeeld maakte geen school. De kosten van een procedure zoals daar gevoerd, liepen buitengewoon hoog op, in het onderhavige geval tot 2.000 gulden. De dorpen Leuth, Meeswijk en Eijsden die om onduidelijke redenen gezamenlijk aansprakelijk waren, waren niet in staat de rekening te voldoen. Op verzoek van het schepencollege - waarvan twee leden analfabeet bleken te zijn(!) - besloot de lokale heer voor deze keer een deel van de rekening te betalen; voor de rest namen de gezamenlijke banken een lening op.<sup>44</sup> Het was nodig een heel wat eenvoudiger systeem van rechtspleging te ontwikkelen. Ook daarmee werd omstreeks 1750 een begin gemaakt. Het kwam erop neer dat werd gepoogd een rechtsregel te ontwikkelen die het mogelijk maakte zonder omwegen vonnis te wijzen. Dit kon slechts door de Joodse leefwijze zelf als crimineel te bestempelen. Zonder omwegen gingen sommigen daartoe over. Een schout sprak in 1755 in een requisitoir van 'een diefachtige passie aan de Joodsche natie soo eygen'.<sup>45</sup> Twee jaar later heette het 'dat de gedetineerde als eene smousinne soo wel als de overige van dat geslacht, in vehemente suspicie liggen haer dagelycx's werck te maeken van

<sup>43</sup> T.a.p., Advies van Banens en Brull, d.d. 16 januari 1768.

<sup>44</sup> T.a.p., Verzoek met apostelle van Schepenen van Leuth etc. aan de vrijheer van Leuth, d.d. 23 februari 1768.

<sup>45</sup> Voorheen RAL, Depot 3, 5785, Zaak tegen Aaron Meyer, oktober 1755.

weetens en willens gestolene goederen te coopen'.<sup>46</sup> In 1771 werd in een uitvoerige philippica uiteengezet dat Joden zich inbeelden 'dat allen hetgene door Christenen bezeten wordt, hun als het zaad van Abraham van rechtswege toekomt, en daarom ook geene swarigheid maken zig hetzelfde quovis modo eigen te maken'.<sup>47</sup> Telkens werd daaruit de conclusie getrokken, dat men als het om rondtrekkende Joden ging van het normale procesrecht kon afwijken.<sup>48</sup> Als algemeen axioma kon dan de regel worden gehanteerd: 'Quod cum Judaeis regnitus sed rigor juris servandus est'.<sup>49</sup> Dit uitgangspunt had weliswaar het voordeel dat het de mogelijkheid schiep steeds een z.g. 'extra-ordinaire genachtinge' (buitengewone rechtspleging) toe te passen, die sterk verkort was en nauwelijks tot juridische complicaties leidde. Langdurige procedures en uitvoerige onderzoeken dienden immers, zoals de schout van Eijsden het uitdrukte, alleen maar om 'het recht illusoir te maken'.<sup>50</sup> Ondanks al deze voordelen, verbonden aan de buitengewone rechtspleging, waren velen zich destijds bewust van haar nadelen. Allereerst was zij tamelijk onduidelijk. Er kon voorts een voorkeur voor rigoreus optreden uit voortvloeien die ook voor de klagende partij heel vervelende consequenties kon hebben. Vaak leidde deze werkwijze tot een stortvloed van processen, waarbij ook zaken die gewoonlijk civiel werden afgedaan aan de strafrechter werden voorgelegd, omdat kwade trouw per definitie werd verondersteld, een en ander tot groot nadeel voor de dorpskas.

Tegen het einde van het Ancien Régime ontwikkelde de Maastrichtse jurist Matthias van Heylerhoff (1745-1826), sedert 1788 Luiks pensionaris in Maastricht en een man die later bekendheid verwierf door een opmerkelijke memorie te schrijven over de geschiedenis en de vroegere rechtspraak in zijn geboortestreek,<sup>51</sup> een sluitender en bruikbaarere theorie in een advies dat hij uitbracht ten behoeve van een civiele procedure, dienend voor het gerecht te Gulpen tussen zekere J.L. Ernst en de Jood Kivi Isaac. In dit advies van 3 september 1790 ontwikkelde Van Heylerhoff de volgende gedachten naar aanleiding van het verzoek van Ernst zijn tegenstander te gijzelen: Indien Isaac geen vast inwoner van het dorp is, is de zaak duidelijk: arresten tegen vreemde personen zijn hier te lande altijd gebruikelijk ge-

<sup>46</sup> Voorheen RAL, Depot 3, 5787, Zaak tegen de Jodin Lasey, januari 1758.

<sup>47</sup> Voorheen RAL, Depot 3, 5788, Zaak tegen Isaac Levi en Jacob Salomon, 14 januari 1771.

<sup>48</sup> Voorheen RAL, Depot 3, 6180, Zaak tegen de dochter van Simon Stein, januari 1787.

<sup>49</sup> Voorheen RAL, Depot 3, 5788, Zaak tegen Isaac Levi en Jacob Salomon, januari 1777.

<sup>50</sup> RAL, Landen van Overmaze, 5182, Eijsden, Zaak tegen Moises Caan, 1750.

<sup>51</sup> Artikel: Matthias van Heylerhoff, te verschijnen in Limburgs Biografisch Woordenboek, deel I.

weest, zowel in criminele als in civiele zaken. Als hij wel inwoner van de schepenbank is, dient men bedenkingen te koesteren tegen gijzeling, tenzij 'quis civis aut incola suspectus sit de fuga'. Vermoeden van vlucht bestaat in vier gevallen: als een winkel tegen het gebruik blijft gesloten, als aan bij de wet verboden spelen is deelgenomen, als geld onder zware eden wordt aanvaard en als goederen worden verborgen. Het laatste schijnt in het onderhavige geval te zijn voorgekomen; tenminste moet met frauduleuze verduistering van goederen rekening worden gehouden. Het gaat immers om een Jood 'welke natie, tenminsten zooals dezelve hier te lande bestaat, doorgaans eer suspect is van fraude en bedrog'.<sup>52</sup> Samenvattend kan in Jodenzaken dus altijd vreemdelingenrecht worden toegepast. Daarmee was de juridische positie van Joden in de dorpen, waar zij officieel mochten wonen, teruggebracht tot die in de steden, waaruit zij sedert de Middeleeuwen waren gebannen en was een uiterst eenvoudige rechtsregel gevonden: Joden konden te allen tijde voor het gerecht als vreemdelingen worden behandeld.

## V

Het is opmerkelijk dat de juridische constructie die door Van Heylerhoff werd bedacht ook in later jaren, nadat het Staatse bestuur was vervangen door het Franse regime, is blijven voortbestaan. Dit is te opmerkelijker, omdat het Franse bestuur een grondige hervorming van de sociale positie van de Joden tot stand had gebracht. Bij het begin van de Revolutie in 1789 was de Franse Staten-Generaal via de Cahiers de Doléance uitvoerig geïnformeerd over het Jodenprobleem.<sup>53</sup> Vooral in het oosten van Frankrijk was de kwestie delicaat: de bevolking van Elzas-Lotharingen was sedert lang geconfronteerd met de nadelige gevolgen van de scherpe concurrentie die Joden de christelijke handelaren aandeden en met Joodse woekerpraktijken.<sup>54</sup> Het probleem was onoplosbaar. Verdreef men de Joden dan zou men de economie in die streken verstikken, nam men hen voor lief, dan liep men de kans dat de Joden de lokale middenstand dood concurreerden. Ondanks

<sup>52</sup> RAL, Landen van Overmaze, 8787, Advies van Van Heylerhoff, d.d. 3 september 1790.

<sup>53</sup> D. Feuerwerker, *Les Juifs en France. Anatomie de 307 Cahiers de Doleances de 1789*, *Annales E.S.C.*, 1965, p. 45-61.

<sup>54</sup> S. Szajkowski, *The Jewish Problem in Alsace, Metz and Lorraine on the eve of the Revolution of 1789, Jews and the French Revolution of 1789, 1830 and 1848*, New York 1970, p. 317-318; R. Auchel, *Les Juifs en France*, Paris 1946, p. 213-214; F. Delpech, *La Revolution et l'Empire, Histoire des Juifs en France*, Toulouse 1972, p. 278.

van meerdere kanten ondernomen pogingen werd voorlopig in deze kwestie niets ondernomen.<sup>55</sup> Met de aanneming van de Verklaring van de Rechten van de Mens op 27 augustus 1789 was nog niets ten gunste van de Joden gezegd, zo bleek weldra.<sup>56</sup> Pas op 28 september 1791 werd een geamendeerd voorstel van Adrien du Port in de Assemblée Nationale aangenomen, waarin de burgerrechten uit de pas aangenomen constitutie ook op Joden van toepassing werden verklaard, voorzover zij de burgerreed aflegden en afstand deden van hun vroegere voorrechten.<sup>57</sup> Deze beslissing veroorzaakte een golf van enthousiasme onder de Joden in en buiten Frankrijk, hoewel het een eigenlijke vorm van uitzonderingsrecht was.<sup>58</sup> Desondanks bleek spoedig dat de vooroordelen tegen de Joden niet waren weggenomen, ook niet in bestuurlijke kring. Een kwestie die kort na de inlijving van de Zuidelijke Nederlanden bij Frankrijk speelde, levert daarvan een duidelijk bewijs.

In augustus 1796 had de minister van politie aan de commissaris van het Directoire Exécutif in Maastricht, Girard, gevraagd een bepaalde Jood op te sporen, omdat hij deel uit zou maken van een internationale Joodse bende dieven en helers. Girard berichtte een paar dagen later dat hij de betreffende niet kon vinden, maar voegde aan deze mededeling de opmerking toe dat hij de verdenkingen tegen de Joden deelde. Hij stelde voor de Vreemdelingenwetten op hen toe te passen en hen naar hun geboorteplaatsen terug te sturen. Op voorhand liet hij in de kantons lijsten van aldaar woonachtige Joden opstellen.

Een aantal kantonscommissarissen wilde verder gaan dan de leiding van het departement. De commissaris in Meerssen stelde voor alle Joodse huizen regelmatig te doorzoeken. Veel Joden zwierven naar zijn mening rond zonder middelen van bestaan en leefden ondanks hun schamele afkomst als rijke burgers, iets wat hij zeer verdacht vond. Een andere commissaris wilde zelfs alle Joodse colporteurs onmiddellijk arresteren en hun koopwaar verbeurd verklaren. Op 25 april 1797 liet de minister van politie weten van harte in te stemmen met het gevoerde beleid. Hij gaf opdracht de Vreemdelingenwet van 1 oktober 1796 in alle gestrengheid tegen Joden toe te passen en

<sup>55</sup> G. Lefebvre, *La Revolution française*, Paris 1969, p. 146; dez., *La Grande peur de 1789*, Paris 1970, p. 131-132.

<sup>56</sup> A. Herzberg, *The French Enlightenment and the Jews. The Origins of modern Antisemitism*, New York 1968, p. 339; D. Feuerwerker, *L'émancipation des Juifs en France*, Paris 1976, p. 327.

<sup>57</sup> Feuerwerker, *L'émancipation*, o.c., p. 389-392.

<sup>58</sup> R. Learsy, *Het Joodse Volk*, Amsterdam 1955, p. 206; A. Kober, *The french Revolution and the Jews in Germany*, *Jewish Social Studies*, VII, 1945, p. 291-322.

wraakte de houding van sommige 'agents municipals', die hen wilden vrijstellen van uit deze wet voortspuitende verplichtingen.<sup>59</sup> Het is niet helemaal duidelijk, hoe Girard op de gedachte kwam de Vreemdelingenwet te benutten ten behoeve van een restrictieve politiek ten opzichte van Joden. Het is niet uitgesloten dat hij ook in deze kwestie, zoals in zoveel andere, een advies van Van Heylerhoff heeft opgevolgd. Hoe dit ook zij, vast staat dat tijdens het Franse bestuur geregeld van het vreemdelingenrecht gebruik werd gemaakt om Joden het leven zuur te maken. Het was een van de redenen dat in de twintig jaar dat de Fransen Limburg bestuurden, zoveel processen tegen Joden werden gevoerd. Hoewel het restrictieve optreden nu niet langer was gebaseerd op vage rechtsbeginselen, maar op 'zekere wetten', bleef het tweeslachtig. Bij het vervolgingsbeleid, dat nauwelijks was geëxplicieerd en zich onttrok aan controle van openbare lichamen, kon met een beroep op de Vreemdelingenwet steeds uitzonderingsrecht worden toegepast. Bescherming van de traditionele sociale verhoudingen en angst voor vreemdelingen bleven de algemene rechtsnormen overheersen, zodra bij een zaak een of meer Joden waren betrokken.

Deze beleidslijn werd ook na 1815 tijdens het Nederlandse bewind voortgezet, zoals blijkt uit een proces tegen een zestal marskramers uit 1820 en 1821.<sup>60</sup> Het is van belang iets uitvoeriger bij dit proces stil te staan, omdat de tegenstelling tussen het vervolgingsbeleid van het openbaar ministerie en rechterlijke beslissingen er bijzonder duidelijk in naar voren komt. Begin december 1820 werd in Maastricht bij een controle van logementen een zevental Joden gearresteerd, die op één na pas enkele dagen in de stad verbleven. Zij verklaarden desgevraagd voor hun broodwinning langs de huizen te trekken met allerlei kleine waren, zoals brillen en snuisterijen, maar hadden geen van allen goederen bij zich. Een tweetal was uit Pruisen naar de Nederlanden gekomen, omdat in dat land op 1 januari 1821 een verbod op marskramerij van kracht zou worden, een derde had Pruisen verlaten om zich te onttrekken aan de militaire dienst. Kennelijk zag het openbaar ministerie in, dat de arrestatie van deze groep Joden politieke moeilijkheden kon opleveren. Het was algemeen bekend dat de Joden in verschillende delen van Duitsland op dat ogenblik werden vervolgd. In Bremen waren de Joden verdreven, in Hamburg waren hen beperkingen opgelegd bij hun handel en bij de verwerving van eigendom. Juist in deze twee steden hadden twee van de zes gearresteerden hun levensonderhoud

<sup>59</sup> RAL, Archief van het Departement van de Nedermaas, no 4311, Brigandages an IV-V (1796-1797).

<sup>60</sup> RAL, Nieuw Rechterlijk Archief, 481, Proces tegen een groep vagebonderende Joden.

verdiend. De anderen hadden activiteiten ontplooid in de omgeving van Frankfurt en Heidelberg, centra van de z.g. Hep-Hep-beweging, waarbij pogrom-achtige excessen waren voorgekomen.<sup>61</sup> Onder deze omstandigheden mocht worden verwacht dat een deel van de publieke opinie zich tegen de arrestatie van deze Joodse vluchtelingen zou verzetten. Vandaar dat de officier van justitie zich aanstonds tot de procureur-generaal in Luik wendde om zijn opinie te vernemen. Deze haastte zich het justitieel optreden in Maastricht goed te keuren. Met uitzondering van de Jood Nathan Joseph, die al 14 maanden in Maastricht woonde, ging het naar zijn mening om personen zonder vast domicilie, zonder degelijke middelen van bestaan en, omdat het marskramers zonder koopwaar betrof, ook zonder beroep of ambacht, wat betekende dat de omschrijving van 'vagabonds ou gens sans aveu' uit artikel 270 van de Code Pénal volledig op hen van toepassing was.<sup>62</sup> De procureur-generaal gaf zijn ondergeschikte de raad de gevangenen eerst te vervolgen wegens landloperij, wat een gevangenisstraf van 6 maanden en vervolgens uitwijzing uit het land kon opleveren, en tegelijk na te gaan of zij in de streek rond Aken, waar zij kort voor hun aankomst in Maastricht hadden verbleven, wellicht strafbare feiten hadden begaan. Hij zag namelijk in de gearresteerden een 'bande de malveillans', een bende kwaadwilligen die hij tot struikroverij in staat achtte.<sup>63</sup>

Het proces verliep echter voor het openbaar ministerie allerminst voorspoedig. Weliswaar werd op 22 september 1820 een bevel tot inbewaringhouding verkregen, maar bij de behandeling voor de rechtbank in eerste aanleg in Maastricht bleek dat de rechter de aanklacht niet bewezen achtte. Hij beschouwde de gearresteerden niet als landlopers. Op bevel van de procureur-generaal, die beweerde daarover met de minister van justitie overleg te hebben gepleegd, werd de gevangenhouding na dit vonnis evenwel niet beëindigd. Opnieuw probeerde men in Aken en omgeving bewijzen te vergaren van struikroverij. Deze kwamen echter niet boven tafel. Daarop werd door het openbaar ministerie besloten de Joden over de grens te zetten. Die beslissing was kennelijk in strijd met de wet. Artikel 272 van de Code Pénal bepaalde immers: 'Les individus déclarés vagabonds par jugement pourront, s'ils sont étrangers, être conduits, par les ordres du gouvernement, hors du territoire du Royaume'<sup>64</sup> en hier ging het om personen

<sup>61</sup> M.L. Margolis and A. Marx, *A history of the Jewish people*, New York 1972, p.635-636.

<sup>62</sup> Cfr. M. Locré, *Législation civile, commerciale et criminelle, ou commentaire et complétement des codes français*, t.XV, Bruxelles 1837, p. 247.

<sup>63</sup> RAL, Nieuw Rechterlijk Archief, 481, Brief van procureur-generaal Leclerq te Luik aan officier van justitie Cruts te Maastricht, d.d. 16 december 1820.

<sup>64</sup> Locré, o.c., p.247.



waarvan de rechter uitdrukkelijk had gezegd dat zij geen landlopers waren. Tot schrik van alle betrokkenen werd de uitwijzing een regelrechte ramp. Men probeerde de zes Joden bij Aken de grens over te zetten. Daar constateerde de Pruisische directeur van politie evenwel dat vier van de zes uitgezonden in Amsterdam waren geboren. Hij stuurde hen daarheen onmiddellijk terug. De twee overigen waren weliswaar geboren in de buurt van Heidelberg en Neuweid, maar omdat geen rechterlijk uitwijzingsbevel voorlag, weigerde Pruisen de kosten van transport naar Zuid-Duitsland voor zijn rekening te nemen. De Akense politie-functionaris stelde zelfs dat de betrokkenen, de gebroeders David, laatstelijk verblijf hadden gehouden in Maastricht en zond ze daarheen terug.

De justitiële autoriteiten aldaar waren hevig verontwaardigd. De redenering van de Akenaren dat landlopers het laatste verbleven hadden in de plaats, waar zij waren gearresteerd, maakte naar hun mening ieder uitwijzingsbevel illusoir. Het parket wist Buitenlandse Zaken te bewegen in Berlijn tegen de gang van zaken te protesteren, maar ook dat bracht de oplossing van de kwestie niet dichterbij. Het enige gevolg was dat ook koning Willem I zich met de aangelegenheid ging bemoeien omdat zijn buitenlandse dienst voor schut was gezet. Na hernieuwd overleg met de minister van justitie werd besloten de twee overgebleven Joden paspoorten te verstrekken onder voorwaarde dat zij zich bereid verklaarden vrijwillig onder politiegeleide de grens over te gaan. De gouverneur van Limburg weigerde echter aan deze oplossing mee te werken: hij verstreekte geen paspoorten omdat geen geboortebewijzen aanwezig waren en de laatste verblijfplaats van de gebroeders David onbekend was, zodat noch duidelijk was aan wie noch door wie de paspoorten moesten worden uitgegeven. Intussen zaten de beide Joden al zeven maanden in hechtenis, meer dan de maximumtermijn die de Code Pénal voor landloperij toestond. Het zag er naar uit dat men nooit meer van hen af zou komen. Ten einde raad werden de Joden zonder paspoort in vrijheid gesteld, nadat voor hen een weg naar het zuidoosten van Luxemburg was uitgestippeld, in de hoop dat zij daar, buiten Pruisisch gebied, de grens over konden komen.<sup>65</sup>

Het hier beschreven misbruik van de wet zal ongetwijfeld deels uit toevallige omstandigheden moeten worden verklaard. Het gaat te ver daarin openlijk anti-semitisme te zien. Een deel van de publieke opinie in Limburg was in de 19e eeuw nogal gevoelig voor invloeden van sociaal-culturele aard uit het Rijnland. Het is goed mogelijk dat bij een aantal magistraatspersonen de

<sup>65</sup> RAL, Nieuw Rechterlijk Archief, 481, Brief van procureur Van Slype te Maastricht aan procureur Cruts, d.d. 29 november 1821.

vrees leefde dat de onrust in het westen van Duitsland, waar de anti-Joodse agitatie nog geruime tijd voortduurde, naar Limburg zou overslaan. Vanwege de latente spanningen binnen de Joodse gemeenschap zelf was voor zo'n veronderstelling ook wel enige aanleiding.<sup>66</sup> Het was allerminst zeker dat de al sinds lang in Limburg woonachtige Joden de vluchtelingen in hun midden zouden accepteren. Daar kwam bij dat de economische toestand in Limburg omstreeks 1820 deplorabel was. De landbouw leed sedert enkele jaren onder een hevige crisis, veroorzaakt door sterk gedaalde graanprijzen; de nijverheid had een paar heel matige jaren achter de rug en was verouderd en zeer kleinschalig.<sup>67</sup> Onder die omstandigheden kon Limburg de instroom van grotere groepen vluchtelingen nauwelijks verwerken. Daarmee zijn wel enkele aanleidingen voor de geschetste afkeer van vreemdelingen gegeven, maar is nog niets gezegd over oorzaken en sociologische implicaties van het gevoerde beleid.

## VI

De meest opmerkelijke conclusies uit onze beschouwingen over de houding van rechterlijke instanties ten opzichte van Joden kunnen worden omschreven in termen als afwenteling en verantwoording. Onder afwenteling verstaan wij de tendens de eigen gemeenschap te vrijwaren voor de gevolgen van strafbare feiten, door personen die geacht werden een potentieel gevaar voor die samenleving te zijn over de grens te zetten. Onder verantwoording de tendens een theoretisch en juridisch sluitend systeem te ontwikkelen om te verantwoorden dat werd volstaan met een korte en goedkope rechtsgang in zaken waarbij Joden waren betrokken. In de eerste helft van de 18e eeuw werden problemen met Joden die ogenschijnlijk een crimineel verleden hadden snel afgewenteld op de bestuurlijke kaders van andere staten door de beschuldigen op de snelst mogelijke wijze over de grens te zetten. In de tweede helft van de 18e eeuw werd dit beleid in tweeërlei opzicht genuanceerd. Als de omstandigheden er aanleiding toe gaven, d.w.z. als de criminaliteit deel scheen uit te maken van een golf van misdadigheid binnen de sociale omgeving, werd hard opgetreden. Op zichzelf staande feitelijkheden werden, ook al waren zij heel ernstig, om de simpele reden dat zij de

<sup>66</sup> Cfr. R. C. Hekker, Zeven Eeuwen Joods leven in Limburg, *Cramignon*, speciale uitgave van Neerlands Volksleven, XX, 1970, p. 73.

<sup>67</sup> Cfr. I. J. Brugmans, *Statisieken van de Nederlandse Nijverheid*, 2 dln., 's-Gravenhage 1956; J. F. R. Philips, *De landbouwstructuur in Zuid-Limburg in de eerste helft van de 19e eeuw in vergelijking met de aangrenzende Duitse en Belgische lössgebieden*, *S. S. E. G. L.*, XII, 1967, p. 1-27.

structuur van de samenleving niet aantastten maar slechts tegen een individu gericht schenen, bij voorkeur naar de voluntaire of civiele rechtspraak verwezen. Anders gezegd, bij kwesties die geen ernstige sociale repercussies hadden, liet men het partijen zelf uitzoeken.

Zulk een tweeslachtig beleid vereist dat het optreden van de rechters opnieuw theoretisch en ideologisch werd verantwoord. Na een aarzelende start deed men daartoe een beroep op het vreemdelingenrecht: een Jood was per definitie nooit meer dan een tijdelijk en toevallig lid van de regionale gemeenschap; hij kon geaccepteerd worden, maar noodzakelijk was dat niet. Deze houding sloot aan bij de oplossingen, die in Frankrijk tijdens het Ancien Régime waren gevonden voor soortgelijke moeilijkheden. Daar was al in de 18e eeuw de samenleving bedreigd door de aanwezigheid van rondtrekkende arbeidskrachten, die her en der criminele activiteiten ontplooiden. Voor de oplossing van dit vraagstuk van de 'vreemdeling in eigen land' was de wetgeving op de landloperij, de 'vagabondage' ontworpen.<sup>68</sup> Die wetgeving kon gemakkelijk op de Joden worden toegepast, omdat ook zij door de aard van hun economische activiteiten regelmatig van woonplaats veranderden. Nadat deze oplossing eenmaal was ontwikkeld en door het Franse bestuur met succes toegepast, werd zij zonder noemenswaardige wijzigingen door het bestuursapparaat van het Verenigd Koninkrijk overgenomen.

Het gebruik van geweld - soms zelfs uitdrukkelijk in strijd met de wet - tegen Joden is ongetwijfeld onafhankelijk van politieke structuren tot stand gekomen. Nationale, stedelijke en plattelandsbesturen kozen dezelfde weg. Er is geen wezenlijk verschil tussen de oplossingen in de dagen van het Ancien Régime, de democratische bestuursvormen uit de begintijd van de Franse Revolutie en de autoritaire bestuursvormen na de val van Napoleon en in de dagen van Koning Willem I. Het ziet ernaar uit, dat de ontwikkeling van een specifiek Jodenrecht verband houdt met het zich tussen 1750 en 1820 ontwikkelend anti-semitisme.<sup>69</sup> Het Joodse vraagstuk is pas in de loop van de 18e eeuw ontstaan. In Duitsland heeft daarbij het bekende geschrift van C.W. Dohm een hoofdrol gespeeld.<sup>70</sup> De plaats die traditioneel aan Joden in de samenleving werd toegekend, werd plotseling als problematisch ervaren. Staatsrechtsgeleerden vonden dat zij verbetering behoefde en pleitten voor

<sup>68</sup> N. Castan, *Justice et repression en Languedoc*, o.c.; dez., *Summary Justice, Deviants and the abandoned*, o.c., p.111-156 en Chevalier, *Classes labourieuses et classes dangereuses*, o.c.

<sup>69</sup> J. Katz, *From Prejudice to Destruction. Antisemitism 1700-1933*, Cambridge Mass. 1982; R. Rürup, *Emanzipation und Antisemitismus*, Göttingen 1975.

<sup>70</sup> C.W. Dohm, *Über die bürgerliche Verbesserung der Juden*, 2 Bde, Berlin 1781-1783.

emancipatie van de Joden. Die verandering ging niet van de Joden zelf uit en stoelde evenmin op philo-semitisme. Oorzaak van de pogingen de positie van de Joden te verbeteren, was het langzame maatschappelijke transformatieproces, dat vereiste dat al diegenen die een wezenlijke bijdrage konden leveren aan de economische en sociale modernisering daarvoor volledig gelegenheid kregen. Diegenen die in de oude sociale structuur privileges hadden verworven, mochten daaruit niet het recht ontlenen de sociale veranderingen tegen te houden. Algemeen werd derhalve gepleit voor meer vrijheid en gelijkheid bij het ontplooiën van individuele talenten.<sup>71</sup> In eerste instantie streefden de maatschappijvormers ernaar de Joden, die een substantiële bijdrage bleken te leveren aan de modernisering van de samenleving, meer mogelijkheden te bieden door voor hen een emancipatieproces op gang te brengen; dit streven had echter tegelijk een aanval op de Joodse exclusiviteit tot gevolg. Geen ethische, religieuze of sociale groep mocht zijn aangelegenheden nog langer autonoom bestieren. Ook minderheden moesten geheel in de samenleving worden geïntegreerd. Daarmee is naar veler opvatting de grondslag van het anti-semitisme gelegd.<sup>72</sup>

Indien zowel de aanpassingen die zich binnen de Joodse samenleving voordeden, als het verzet tegen Joden die nog niet bereid waren de nieuwe spelregels van de samenleving te volgen, voortkwamen uit hetzelfde sociale transformatieproces, is het weinig zinvol het geweld tegen Joden te beschrijven als specifiek voor een bepaalde groep en na te gaan in hoeverre de bewerkers van dit geweld werden beheerst door een anti-Joodse ideologie. Uitgangspunt van hun handelen was ongetwijfeld in laatste instantie een knieval voor de gewijzigde sociale omstandigheden, uitmondend in een utopie van politieke en maatschappelijke vooruitgang. Omdat deze vooruitgang nu eenmaal was gebaseerd op economische groei en vernieuwing werd in deze dagen als vanzelfsprekend iedere vorm van kapitaalvernietiging heftig bestreden, of die nu het gevolg was van verkwisting of van diefstal en heling. Zowel bij de opsluiting van mensen in krankzinnigenhuizen als bij de acties van de rechtbanken tegen Joden, waren de slachtoffers meestal degenen, die niet waren opgewassen tegen de nieuwe maatschappelijke situatie.<sup>73</sup> Het uiteenvallen van de traditionele samenleving dwong de overheid met grote kracht, soms zelfs met onwettige maatregelen, de nieuwe vormen van zekerheid te handhaven. De intensiteit waarmee dit soort problemen

<sup>71</sup> Rürup, o.c., p.76-77; cfr. J. Katz, *Out of the Ghetto*, Cambridge Mass. 1973, p.57-79.

<sup>72</sup> Katz, o.c., p.59-60.

<sup>73</sup> J.C.G.M. Jansen, *Waanzin en repressie*, o.c., p.94-95.

zich hebben voorgedaan, kon evenwel van tijd tot tijd en van streek tot streek aanzienlijk verschillen.

Dit betekent niet dat de in de inleiding tot deze studie opgesomde historio-  
grafische stromingen tot een geheel kunnen worden herleid. Hoewel econo-  
mische, sociologische en ideologische stromingen in de 18e eeuw allen  
tegelijk een rol speelden bij de ontwikkeling van een rechtssysteem dat  
Joden als burgers van de samenleving aanvaardde, wezen deze drie tenden-  
zen niet in dezelfde richting. Niet de nieuwe economische orde zelf, maar de  
daaraan ten grondslag liggende levensstijl heeft velen, vooral minvermogen-  
den, in de hoek gedreven waar de slagen vielen. Het rationaliteitsbeginsel  
van de 18e eeuw dat in economie op utopische wijze werd uitgewerkt,  
zodat een optimale aanwending van schaarse middelen vanzelf tot stand  
kwam,<sup>74</sup> werd in sociologisch opzicht met repressieve middelen afgedwon-  
gen, waarbij een ieder die de hem toekomende plaats niet zonder morren  
wilde aanvaarden, daartoe eenvoudig werd gedwongen. Een omkering van  
de sociale orde werd zoveel mogelijk voorkomen. De ideologen zochten een  
uitweg uit deze tegenstelling door te pleiten voor vrijheid en gelijkheid. Zij  
meenden dat hun doelstellingen moesten worden gerealiseerd door alle  
privileges - ook die van marginale groepen in de samenleving - te laten  
verdwijnen. Zij realiseerden zich niet dat als gevolg daarvan wezenlijk  
andere sociale verhoudingen zouden ontstaan, die nieuwe spanningen op-  
riepen. De tegenstelling tussen economisch en sociologisch denken is door  
contemporaine auteurs over het hoofd gezien. De ideologen slaagden er niet  
in de daaruit voortvloeiende spanningen te overwinnen. In dat opzicht kan  
men van Marx hetzelfde zeggen als van Beccaria en anderen: 'ils vendraient  
trop tard'.<sup>75</sup> Zij hielden zich bezig met de bestrijding van samenlevingsvor-  
men die eigenlijk al lang waren verdwenen.

<sup>74</sup> Cfr. H. Vandenborre, *De Klassieken en J.M. Keynes, Liber Amicorum Prof. Dr Gaston Eyskens*, Leuven 1975, p.279-280.

<sup>75</sup> Cfr. E. le Roy Ladurie, *Histoire de la France Rurale*, III, o.c., p.553.

## LITERATUUROVERZICHT

*Jos Pouls, Peelkolonie Griendtsveen, oorsprong en ontwikkeling 1885-1910, Beijnsberger B.V., s.l., s.a., lit.opg., summary, bijlagen, 116 pag., ill., ISBN 906507001, notenapp., errata.*

'Peelkolonie Griendtsveen' is het resultaat van een onderzoek door auteur Pouls, die als uitgangspunt voor deze studie koos voor het verband tussen de sociale en economische ontwikkeling van Griendtsveen en de - turfexploitatie - maatschappij, die de basis heeft gelegd voor de infrastructuur, de woningbouw en de (industriële en agrarische) ontwikkeling van voornoemd dorp.

In acht hoofdstukken schetst de auteur een beeld van de vroegste historie van het Peelgebied, de 19e eeuwse ontwikkelingen op economisch terrein - van uitsluitend veenverwerking tot agrarische exploitatie -, het bouwkundig aspect van de dorpsontwikkeling tussen 1885 en 1910; voorts beschrijft hij de woon-, werk- en leefomstandigheden van de Griendtsveender kolonisten, de ontstaans- en bestaansredenen van de Peelkolonie en tenslotte besteedt hij aandacht aan de cultuurhistorische waarde van het huidige dorp, dat nog goeddeels zijn authentieke karakter heeft gehandhaafd.

Turf was in de vorige eeuw een voorname brandstof. De familie - Jozef, Jan en Eduard - Van de Griendt gaf het startsein voor grootscheepse afgraving van het Peelgebied. Deze familie zou tot 1962 op uiterst autocratische wijze het particuliere dorp Griendtsveen onder haar gezag weten te houden. Nabij de eerste hectaren aangekocht veen bouwde ze de nederzetting, stichtte de 'Maatschappij Griendtsveen' (in later jaren gefuseerd met een Engelse firma tot 'The Griendtsveen Mossliter Company Ltd.') en richtte tenslotte de 'Landexploitatie Maatschappij Van De Griendt' op.

Turfwinning alleen bleek na verloop van tijd niet langer voldoende rendabel, dus ging men zich in de Peel concentreren op de landbouw sedert 1899. In plaats van het ouderwetse produkt turfstrooisel kwam na de eeuwwende de brikettenproductie naast de landbouw tot bloei. Desniettenstaande bleef de turfindustrie een zij het tamelijk kwijnend bestaan leiden tot 1944. Aanvankelijk werd in de privé-kolonie weinig anders gebouwd dan enige schamele keten ten behoeve van de (overwegend) seizoensarbeiders. Naarmate het aantal arbeiders groeide tot enkele honderden werd het industrieel terrein langs de Helenavaart vergroot, de bebouwing van de kolonie uitgebreid. Het dorp had geen echte kern en valt nog steeds op door haar kenmerkende lintbebouwing.

De bevolking nam toe van 94 zielen in 1890 tot ca. 600 in 1908. Omstreeks

1895 waren voldoende voorzieningen in de kolonie om haar tot een leefbare gemeenschap te maken: er was een kerk gebouwd, evenals een winkel, een café etc. Natuurlijk stond de Van de Griendts een 'Grote Villa' ter beschikking.

Nagenoeg alle bouwwerken worden gekenmerkt door de karakteristieken, eigen aan de ontwerpen van architect L. Kooken, die in opdracht van de gezeten familie werkte: ambachtelijke, rustieke en ruim in het groen geplaatste gebouwen, die overigens alle privé-bezit van Van de Griendt waren. De arbeiders verdienden er niet veel, doch meer dan elders om het ongezonde werk van het turfsteken aantrekkelijk te maken. Arbeids- en leefsituatie lieten veel te wensen over, terwijl het gehele gemeenschapsleven in de kolonie door de roemruchte turfbaronnen werd gecontroleerd. De huur van huizen was bijvoorbeeld gekoppeld aan de arbeid. Stakingen kwamen dus nauwelijks voor en voor het socialisme viel in deze verafgelegen regio dus niet te duchten. De dichtstbijgelegen dorpen lagen op tamelijk grote afstand en de kolonie ontstond juist op deze plek omdat het economischer bleek dichtbij het werkterrein huisvesting te verzorgen. Bedrijfsrendement was immers het enige oogmerk in de laissez-faire periode.

De studie besluit met de conclusie dat Griendtsveen als cultuur-historisch monument zijn landelijk karakter beslist moet behouden als een charmant getuigenis van de pionierszin van enkele liberale kapitalisten, die bijkans als feodale heren tot 1962 het dorp in privé- bezit beheerden.

Het boek is een aardig voorbeeld - zij het in tamelijk beperkte omvang - van de sociaal-economische dorpsgeschiedschrijving waarin de auteur wellicht iets te veel aspecten heeft willen belichten. Evenwel het accent ligt vooral op de bouwkundige ontwikkeling, maar de studie maakt nieuwsgierig naar het bekijken van het vele schoons dat Griendtsveen - vooral aan de industrieel-archeoloog - heeft te bieden.

J.v.d.B.

*Albert Steeger, Studien zur Niederrheinischen Landeskunde, Schriftenreihe des Kreises Viersen (vormals Kempen-Krefeld), deel 32, herausgegeben vom Oberkreisdirektor, Verlag Butzon & Bercker, mit Beiträgen von Hugo Borger u. a., lit. opg., 432 pag., ill., ISBN 3-7666- 9239, Kevelaer 1981, noten, krtn.*

Deze studie is te beschouwen als posthuum eerbetoon aan Prof. Albert Steeger (1885-1958). Ze omvat behalve een biografische schets en een bibliografie van deze geleerde, een aantal hoofdstukken, die elk een aspect van het

wetenschappelijk werk van Steeger in de schijnwerper stellen. Ieder hoofdstuk bevat een beschouwing over het desbetreffende aspect en een door de samenstellers relevant geachte selectie uit veelal moeilijk te traceren publicaties van de hand van Steeger.

Achtereenvolgens komen aldus vier hoofdthema's uit diens oeuvre aan de orde: (I) Geologie, (II) Botanica en natuurbehoud, (III) Prae- en protohistorie; Steeger's onderzoek naar het ontstaan van burchten en andere woonvormen, (IV) Nederzettingsgeschiedenis, onomastiek en architectuur.

(I) Steeger's werk m.b.t. het Nederrijng gebied ging van start met een geologische studie over het quartair, zoals dat zijn weerslag vond in de landschapsvormen; ze maakte de samenhang duidelijk tussen de grond en de mens die erop moest leven, benevens al diens artefacten, taalgebruiken, flora en architectuur. Zijn geologische publicaties kunnen slechts in breed historisch kader worden begrepen. Vanaf 1913 beperkte zijn onderzoeksveld zich tot de historische geografie van het noordelijk Nederrijng gebied. Zijn geologische onderzoek richtte zich op de terrasvorming nabij de Rijn en de datering van gletsjerafzettingen in de ijstijd. De daaruit voortvloeiende dissertatie was dan ook een synthese van alle theorieën over gletsjerafzettingen en plaatste zijn eigen landschapsonderzoek in de context van soortgelijk onderzoek elders in Duitsland. Nog steeds vormt zijn werk de basis voor talloze geologen-historici.

(II) Steeger's belangstelling voor botanica blijkt wel uit zijn benoeming tot 'Kommissar für Naturdenkmalpflege' voor de linker Rijnsoever. Steeger's publicaties over natuurbescherming betroffen de gebieden Waldwinkel, Krickenbecker Seen en diverse heidegebieden. Posthuum werd zijn voorstel om de Heronger en Wankumer heide tot natuurgebied onder bescherming te stellen in 1972 gehonoreerd. De overige artikelen in dit hoofdstuk betreffen de instandhouding en het verspreidingsgebied van zeldzame plantesoorten.

(III) Vanaf 1926 hield Steeger zich eveneens bezig met archeologie als historisch (geologische) discipline; zijn eerste publicatie omtrent een vondst uit het jongere steentijdperk dateert uit 1929. Na 1934 concentreerden zijn opgravingen en publicaties zich voornamelijk op het gebied Gellep (Gelduba), namelijk tot de laat-Romeinse en Frankische relictten in deze omgeving. In 1935 groef hij een belangrijk vijfde eeuws Frankisch graf op waarin de befaamde glazen 'Rüsselbecher' werd aangetroffen. De opgraving werd in 1937 gepubliceerd samen met een publicatie over de vondst van een groot Frankisch grafveld (150 graven) met zeer zeldzame crematiebegravingen. De publicatie baarde veel opzien.

Het archeologisch werk van Steeger wordt in diens publicaties voortdurend



in relatie met zijn geologische en historisch-geografische inzichten geplaatst. Zijn bijzondere interesse gold in dit opzicht enerzijds nederzettingsgeschiedenis - m.n. het onderzoek naar de keuze van de plaats van vestiging in de vroege middeleeuwen - anderzijds de ontwikkeling van zulke nederzettingen tot ware burchten. Voorts publiceerde hij artikelen over de wordingsgeschiedenis van de grens tussen het gebied waar de Saksische boerderij en de Frankische boerderij werden gebouwd, benevens het ontstaan van de karakteristieke bijgebouwen bij deze agrarische woonvormen.

(IV) Steeger, welhaast 'uomo universale' m.b.t. de kennis van het Rijnland, publiceerde veel artikelen samen met Felix Rütten. De combinatie van archeoloog, geoloog, plantkundige en een historicus philoloog pur sang leverde een aantal interessante bijdragen aan deze bundel, met name omtrent de nederzettingsgeschiedenis en de historie van het gebied rondom Krefeld-Kempfen en de streek Moer, Gelre en Kleve. Tot op heden worden deze schrifturen door archeologen als toonaangevende studies beschouwd. Steeger's detailkennis over het gebied langs de Rijn wordt geïllustreerd door zijn publicaties over de onomastiek van boerenhofsteden en kleine landschapselementen.

Dit boek is bijzonder fraai geïllustreerd. Het tweetal bijgevoegde kaarten (in kleur) en de nuttige tekeningen, foto's en plattegrondjes maken terdege inzicht in het oeuvre van Steeger - zoals dat hierin gecompileerde vorm opnieuw wordt gepresenteerd - mogelijk en verduidelijken de geologische, historische, archeologische, architectonische en onomastieke kennis van Steeger en diens inzichten omtrent de vroegste geschiedenis van dat stukje Duitsland dat men het gebied van de 'Niederrhein' noemt.

J.v.d.B.

*Van crisis naar oorlog en wederopbouw, Medelo 3, Bijdrage tot de kennis van het Meyels heem, uitgave Heemkundevereniging Medelo, Meyel, december 1984.*

In dit 128 pagina's tellend boekwerkje geeft een viertal enthousiaste beoefenaars van de heemkunde in Meyel een exposé van de ontwikkelingen en gebeurtenissen die in belangrijke mate bepalend zijn geweest voor de geschiedenis van het dorp tussen 1930 en 1950. Het boekje is te beschouwen als een voortzetting en uitbreiding van een in 1981 verschenen publicatie 'Meyel in de oorlogsjaren 1940-1945'.

Het eerste hoofdstuk is van de hand van de oud-onderwijzer L.J. Lucassen en behandelt de crisisjaren 1929-1939. De auteur signaleert een tweetal

maatregelen welke werden genomen ter bestrijding en verzachting van de economische crisis: overheidssubsidies op de landbouwprodukten tot 40% en werkverschaffingsprojecten zoals ontginningen van woeste (Peel)gronden. Een in december 1931 opgericht crisiscomité waarin plaatselijke notabelen zitting hadden, trachtte de meest schrijnende armoedevervalsingen op te vangen door het verstrekken van levensmiddelen, brandstoffen en textiel aan de noodlijdende gezinnen. De daartoe benodigde financiële middelen waren hoofdzakelijk afkomstig uit giften. Aan de hand van vele foto's, persoonlijke herinneringen en ego-documenten zoals dagboeken, wordt de periode - evenals de volgende hoofdstukken - opnieuw tot leven gewekt.

Herman Cromptvoets neemt in het tweede hoofdstuk een zevental oorlogsdagboeken onder de loep. Centraal staat de Meyelse fronttijd, die het dorp de gehele herfst van 1944 in haar greep hield en de bevolking zwaar op de proef stelde. In dit opzicht spreken de dagboeken (fragmenten) waarlijk boekdelen! Niets leek de Meyelnaren bespaard te worden en toen de bevrijding begin november eindelijk een feit leek, besloten de geallieerden de inwoners te evacueren. In december 1944 konden de meesten evenwel naar hun haardstede terugkeren, als die er tenminste nog stond.

Henk Willems bespreekt in het derde hoofdstuk de vijf na-oorlogse jaren: een periode van wederopbouw en verandering, zoals de titel met reden suggereert. De auteur begint zijn relaas met een opsomming van de enorme materiële en immateriële verliezen. Al in maart 1945 lag een wederopbouwplan ter tafel dat op twee peilers rustte: een herstelplan en een bestemmings- en uitbreidingsplan. Willems gaat vervolgens uitgebreid in op de realisering ervan en schetst de uiteenlopende problemen waaraan men het hoofd moest trachten te bieden. Eendrachtig slaagde de gemeenschap er in Meyel een (ver)nieuw(d) aanzien te geven. Energiek werd de ontginning van woeste gronden, zoals de Schiëperspeel, ter hand genomen ter verkrijging van nieuwe, jonge landbouwgrond.

In het slothoofdstuk beschrijft Jos Pouls aan de hand van een fietstocht langs het Meyelse oorlogsslagveld de overblijfselen ervan. Centraal staat het oorlogs- en vredesmonument. Naar mijn opvatting stelt Pouls volkomen terecht dat de overgebleven gevechtsstellingen, bunkers en schuttersputten inmiddels een geïntegreerd bestanddeel vormen in het Meyels landschap. De noodzaak tot opruiming van deze oorlogsrestanten lijkt voornamelijk niet aanwezig, temeer omdat het een rechtstreekse herinnering aan een meervoudig schokkende periode betreft.

*Bibliografisch-historisches Handbuch des Volksvereins für das Katholische Deutschland / von Georg Schoelen ; mit einer Einl. von Horstwalter Heitzer und einer Quellenkunde von Wolfgang Löhr. - Mainz : Matthias-Grünewald Verlag, 1982. - (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte. Reihe B. Forschungen ; Bd. 36) ISBN 3-7867-1011-2.*

De Volksverein für das Katholische Deutschland (1890-1933) is mede op initiatief van de leider der 'Zentrumspartei' Ludwig Windthorst in het leven geroepen. Het was de grootste instelling op het gebied van de katholieke sociale beweging die Duitsland ooit heeft gekend.

De Volksverein had tot doel de bestrijding van dwalingen en omwentelingspogingen op sociaal gebied en de verdediging van de christelijke ordening der maatschappij. Hij richtte zich tegen het marxistisch atheïstisch socialisme - in latere jaren tegen het nationaalsocialisme. De Volksverein streefde naar integratie van de katholieke minderheid in het maatschappelijk en staatkundig leven en de emancipatie van de arbeidersbevolking.

Door massale sociale politieke en godsdienstige vorming en voorlichting trachtte de Volksverein de katholieken in alle lagen van de bevolking rijp te maken voor de nieuwe maatschappelijke situatie die was ontstaan tengevolge van de industriële revolutie, hen te winnen voor sociale hervormingen in christelijke geest en hen op te voeden tot gemeenschapszin.

De Volksverein heeft een wijdvertakte organisatie opgebouwd in Duitsland, die werd geleid vanuit de centrale in Mönchengladbach. Deze centrale kende na verloop van een aantal jaren een veelheid van afdelingen voor diverse vraagstukken waaronder gemeentepolitiek, sociale politiek, arbeiders-, landbouw-, middenstandsvragen, apologetiek, sociale zorg voor studenten. De Volksverein beschikte over een eigen bibliotheek<sup>1</sup> en uitgeverij. De bibliotheek is behouden gebleven en vormt nu een belangrijk onderdeel van de Stadtbibliothek van Mönchengladbach. Het was de directeur van deze bibliotheek Dr Ernst Manfred Wermter die het initiatief heeft genomen tot het uitbrengen van een historisch bibliografisch handboek der geschriften van en over de Volksverein. Naar aanleiding van de 84ste Duitse katholiekendag die in 1974 te Mönchengladbach werd gehouden, verscheen reeds een voorlopige bibliografie<sup>2</sup> als aanzet tot het werk waarvan hier

<sup>1</sup> Zie ook: Die ehemalige Volksvereins-Bibliothek in Mönchengladbach : Unters. zu Geschichte und Bestand / Hans Joachim Kamphausen. - Köln : Greven, 1979. - (*Arbeiten aus dem Bibliothekar-Lehrinstitut des Landes Nordrhein-Westfalen* ; H. 49) ISBN 3-7743-0549-8.

<sup>2</sup> *Der Volksverein für das Katholische Deutschland 1890-1933 ; eine Bibliographie* / bearb. von Georg Schoelen; mit einer Einl. von Rudolf Morsey und einem Nachlasverzeichnis von Wolfgang Löhr. - Mönchengladbach : Stadtbibliothek, 1974.

sprake is. Dank zij indringend speurwerk gedurende vele jaren zowel in de BRD als in de DDR kon het handboek tot stand komen.

In de historische inleiding schetst Horstwalter Heitzer<sup>3</sup> onder meer de oorsprong, opbouw, bloei en neergang van de Volksverein, de relatie met de 'Zentrumspartei' en het Duitse episcopaat, de houding van de Volksverein in de 'Gewerkschaftsstreit'.

Het hoofdbestanddeel van het handboek bestaat uit het bibliografisch gedeelte. Dit is samengesteld door Georg Schoelen, een medewerker van de Stadtbibliothek van Mönchengladbach. Het omvat meer dan 6000 titels. Het eerste deel bevat in chronologische volgorde literatuur over de Volksverein als zodanig. Het tweede gedeelte omvat publicaties van en over een 35-tal personen, die tot de belangrijkste figuren in de Volksverein moeten worden gerekend. De opgenomen literatuur dateert enerzijds uit de bestaansperiode van de Volksverein, anderzijds uit de periode na de opheffing ervan tot het begin van de jaren tachtig. De keuze van de personen die werden opgenomen, wordt uitvoerig toegelicht. Aangezien het handboek behalve als naslagwerk bedoeld is als bron voor de geschiedenis van de Volksverein en als stimulans tot het verrichten van onderzoek er naar, was een zeer belangrijk criterium de betekenis van de betreffende personen voor de geschiedenis van de Volksverein. Van de personen in kwestie worden ook de voornaamste biografische gegevens vermeld. Getracht werd de geschriften van en over hen zo volledig mogelijk op te nemen. Dit kon nog niet helemaal worden gerealiseerd wat de buitenlandse literatuur aangaat. Toch biedt deze bibliografie al een eerste aanzet tot onderzoek naar de betekenis van de Volksverein buiten Duitsland.<sup>4</sup>

Wolfgang Löhr geeft tenslotte een overzicht van de nog aanwezige archiefbronnen met betrekking tot de Volksverein. Als bijlagen treft men enkele schema's aan over de structuur van de Volksverein en de organisatorische opbouw van de centrale in Mönchengladbach. Een zeer uitgebreide alfabetische persoons-, plaats- en onderwerpsindex vergemakkelijkt de toegang tot het handboek.

E.F.

<sup>3</sup> Zie ook: Der Volksverein für das Katholische Deutschland im Kaiserreich 1890-1918 / Horstwalter Heitzer. - Mainz : Matthias-Grünwald Verlag, 1979. - (*Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte. Reihe B. Forschungen* ; Bd. 26) ISBN 3-7867-0752-9.

<sup>4</sup> Zie ook: Relatie van de katholieke sociale beweging in Duitsland - met name de Volksverein für das Katholische Deutschland - en de katholieke sociale beweging in België en Nederland : voorlopige bibliografie van Belgische en Nederlandse literatuur / E.C.M. Fleré in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg* : jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg. - Dl. 24 (1979) ; p. 83 - 126.

*W. Jappe Alberts en A. G. van der Steur, Handleiding voor de beoefening van lokale en regionale geschiedenis, tweede, geheel herziene druk, Fibula-Van Dishoeck, Weesp 1984, 226 pag.*

De laatste 25 jaar heeft een groot aantal beroepshistorici handleidingen gepubliceerd voor de plaatselijke en regionale geschiedschrijving. De rij werd geopend door het Centrum Pro Civitate in Brussel dat in 1962 de toonaangevende historici M.A. Arnould, M. Breewier, J. Dhondt, F. Rousseau en F. Vercauteren bereid vond een aantal wenken voor de vorsers te formuleren. Hun boekje kreeg in 1969 een aanvulling in een deel dat in dezelfde reeks werd uitgegeven en waarin door een groot aantal auteurs inleidingen werden verzorgd in wetenschapsgebieden die de lokale en regionale onderzoeker waardevolle aanvullingen op zijn historische kennis geven, zoals geografie, iconografie, volkskunde, taalkunde en archeologie en in wetenschapsgebieden die het mogelijk maken historische gegevens correct te interpreteren, zoals zegelkunde, wapenkunde, metrologie en numismatiek.

Vrijwel terzelfdertijd werd ook in Engeland op dit vlak grote publicistische activiteit ontplooid. Zo verscheen in 1962 een bewerking van J.L. Hobb's, *Local History and the Library* met heel nuttige heuristische informatie. In 1966 hield W.G. Hoskins in Leicester zijn inaugurele rede onder de titel 'English local history: the past and the future', een jaar later gevolgd door zijn boek 'Fieldwork in local history', waarin deze auteur de lokale en regionale geschiedschrijving overigens helemaal inpast in het historisch-geografisch onderzoek. De eerste uitgave van Alan Rogers' 'Approaches to local history' verscheen in 1972. Dit boek heeft een wat ander karakter: het laat zien langs welke wegen inzicht in de maatschappelijke structuur van een kleinere gemeenschap kan worden verkregen.

Ook in ons land verschenen sedert het midden van de jaren zestig heel wat publicaties die bedoeld waren als een hulpmiddel voor de plaatselijke amateur-geschiedvorsers. Een van de meest opmerkelijke boeken was dat van Alberts en Van der Steur uit 1968. Hier was de samenwerking tussen de professionele historicus en de amateur zover doorgedreven dat zij gezamenlijk de handleiding hadden samengesteld. Van de actieve participatie van Van der Steur mocht worden verwacht dat het boek direct inhaakte op de meest dringende behoeften van de amateur-historici. Uit het feit dat inmiddels een tweede druk is verschenen, mag in ieder geval worden afgeleid dat het werk inderdaad op ruime schaal aandacht heeft getrokken.

Er is meer positiefs te zeggen. Het vervaardigen van een handleiding voor regionale en lokale geschiedvorsers is een inspanning van groot nut, zoals

van onverdachte zijde is onderstreept. De minister van Onderwijs en Wetenschappen heeft in 1984 in een nota aan de Staten-Generaal benadrukt dat een van de kenmerken van het onderzoek op het terrein van kunst, cultuur, taal, literatuur en geschiedenis de participatie van amateur-wetenschappers is. De betekenis daarvan werd in prachtige volzinnen geschetst. Zelfs de kwaliteit van het bestaan was in het geding. Hoe dit zij, voor de geschiedvorsching bieden de amateurs zowel respons als stimulansen. Het verbeteren van de samenwerking tussen beide typen onderzoekers kan slechts positief gewaardeerd worden.

Een nadere beschouwing van het overgrote deel van de handleidingen voor de regionale en lokale geschiedenis toont evenwel aan dat er met die samenwerking iets merkwaardigs aan de hand is. Zij is heel intensief bij de eerste fasen van het onderzoek, de themakeuze, het opsporen van bronnen en literatuur en het benutten van hulpwetenschappen. De raadgevingen zijn echter heel schaars als het op het concipiëren van een tekst aankomt, maar juist daar ligt waarschijnlijk de grootste behoefte. Te vaak vertonen publicaties van lokale en regionale amateur-onderzoekers ernstige manco's vanwege de gebrekkige wijze van redigeren van de tekst en geringe kennis van methoden en technieken, bruikbaar bij het analyseren van historische gegevens. Alberts en Van der Steur zijn er jammer genoeg niet in geslaagd in de tweede druk van hun handleiding in dit opzicht duidelijkheid te verschaffen. De amper acht pagina's die zij aan dit thema wijden, bevatten voornamelijk verwijzingen naar andere en meestal even diffuse literatuur.

J.J.

*N. Haesenne-Peremans, La pauvreté dans la région Liégeoise à l'aube de la Révolution industrielle. Une siècle de tension sociale (1730- 1830), Société d'Édition <Les Belles Lettres> Paris 1981, 509 pag. (= Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, fasc.230);* *dez., Les pauvres et le pouvoir assistance et repression au Pays de Liège (1685-1830), U.G.A.-Kortrijk-Heule 1983, XXIV + 205 pag. (= Ancien Pays et Assemblées d'Etats, dl.81).*

De armoede in de eerste helft van de 19e eeuw wordt gewoonlijk in de meest schrille kleuren geschetst. De cijfers liegen er ook niet om: in 1817 werd 12% van de bevolking van de Nederlanden ondersteund. In 1828 was dit percentage tot bijna 15% opgelopen. In 1838 behoorde een kwart van de bevolking van België tot de armen. Vooral in de steden was de toestand uitermate treurig. In Luik en Namen was rond 1820 een op de vijf inwoners arm; in

Mons en Orleans rekende men 25% van de bevolking tot die categorie; in Maastricht, Huy en Amsterdam behoorde een derde van de bevolking tot de armen en in Brugge viel de helft van het inwonertal in deze groep.

Mevrouw Haesenne heeft het armoede-verschijnsel voor het prinsbisdom Luik nauwgezet bestudeerd. In 1981 trachtte zij de vraag te beantwoorden hoe de armoede zich - vooral in kwantitatief opzicht - tussen 1730 en 1830 had ontwikkeld. Twee jaar later vroeg zij zich af wat de overheid aan de misère probeerde te doen. Haar conclusies zijn niet bemoedigend.

De armoede is overal aanwezig. Zij vormt een eeuw lang een constante. Globaal leefde in de steden een vijfde deel van de bevolking beneden het bestaansminimum. Op het platteland is het percentage maar weinig lager: een zesde deel van de inwoners behoefde ondersteuning. Zo was het in 1730, zo was het een eeuw later nog. Op die regel bestond slechts één uitzondering: in jaren waarin voedselkrisis uitbraken of waarin de economie in het ongereede was geraakt, was de situatie nog erger.

In 1821 woonde 80% van de armen buiten de drie grote steden van de provincie Luik. Het bezit van een kleine woning, een lap grond of een paar stuks vee was kennelijk niet voldoende om aan behoefte te ontsnappen. De opvatting van tijdgenoten dat de groep armen samen viel met diegenen die uitsluitend van het gebruik van hun handen moesten leven, is kennelijk niet helemaal juist. Ook al vormden ziekte, gebrekkigheid, ouderdom en de weduwen- of wezenstaat belangrijke voorwaarden voor armoede, zij waren niet de enige oorzaak. Het levenspeil was in het algemeen te laag.

Belangrijke oorzaken van het pauperisme waren volgens de auteur de schulden die de kleine boeren tijdens de oorlogen aan het einde van de 17e eeuw hadden moeten maken, de stijging van de graanprijzen van 1740 tot 1817 en de snelle groei van de bevolking. De getroffen maatregelen waren volstrekt onvoldoende.

Dit laatste element is in het tweede boek nader uitgewerkt. In de 18e eeuw liet de overheid de zorg voor de armen nog helemaal over aan de pastoors en de charitatieve instellingen. De bestuursorganen hadden slechts belangstelling voor de gevolgen van de armoede voor de openbare orde. Het vermeend crimineel gedrag van behoeftigen was aanleiding voor het uitvaardigen van allerlei strenge plakkaten. Eenenigszins actief beleid wordt slechts in de steden aangetroffen. In de stad Luik werden hospitalen ingericht om de ellendigen op te sluiten en tot werken te dwingen. Men hoopte zo de zogenaamde arbeidsschuwen om te vormen tot nuttige leden van de samenleving.

Pas in de laatste decennia van de 18e eeuw groeide er enige belangstelling voor de oorzaken van de armoede. De Franse Revolutie zag als eerste in de

armenzorg een taak voor de overheid. Die diende ook een werkgelegenheidspolitiek te voeren. De regering richtte daartoe armenhuizen en later kolonies van weldadigheid in. Een enigszins adequate oplossing brachten ook die niet.

De auteur heeft een tweetal boeken geschreven die buitengewoon belangrijk zijn voor de kennis van de sociale geschiedenis in onze gewesten. Het is echter jammer dat zij niet is ingegaan op de omvang van de verleende steun. Haar zou dan waarschijnlijk zijn gebleken dat maar een heel kleine groep armen volledig van hulp afhankelijk was en dat de meesten slechts zo nu en dan om ondersteuning aanklopten. Met dergelijke gegevens had een wat betere stratificatie gemaakt kunnen worden dan het vrij grove onderscheid tussen huiszittende armen en bedelaars dat nu is voorgesteld.

J.J.

*Jan van Lieshout, Het Hannibalspiel, Van Holkema en Warendorf, Bussum 1980, 335 pag.*

In zijn omvangrijke geschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog besteedt L. de Jong maar heel weinig aandacht aan het verzet in Limburg. De onderschatting van de in onze provincie geleverde bijdrage aan het nationaal verzet heeft heel wat commotie opgeroepen. De Heerlense journalist Jan van Lieshout reageerde dadelijk met een reeks artikelen onder de ironische titel 'Uit het Zuiden geen nieuws' die in het voorjaar van 1977 in het Limburgs Dagblad verscheen. Daarmee verwierf Van Lieshout zich de bijzondere verdienste als eerste ernstig onderzoek te hebben verricht naar de geschiedenis van het verzet in Limburg. Wat hij in het voorjaar van 1977 aan verzetsactiviteiten wist op te sporen, was bijzonder frappant. Bijna vanaf de eerste dag na de capitulatie van de Nederlandse legers speelde Limburg een belangrijke rol in het verzet. De eerste sporen zijn in het rustieke Eijsden te traceren. Daar trok na 28 mei 1940 een stroom krijgsgevangenen uit België via een bij Ternaaien geslagen pontonbrug over de Maas in de richting van de Duitse kampen. Sommige gevangenen wisten te ontsnappen. Zij klopten aan bij burgers en geestelijken die dadelijk bereid bleken te helpen. Het was voor de Eijsdenaren betrekkelijk eenvoudig een vluchtweg over de Belgisch-Nederlandse grens te wijzen, maar waar bleven de vluchtelingen dan in België? Spoedig werd door de Belgische dirigent van de Harmonie St. Cécile, Arthur Renkin, een vluchtroute in zijn land geopend. De verzetsactiviteiten breidden zich steeds verder uit. Najaar 1941 werd contact gemaakt met de groep van Wil Erkens in Arnhem die



sedert het begin van de oorlog allerlei informatie verzamelde ten nadele van de Duitsers. Enige maanden later werd de groep nog versterkt met de informatie-eenheid Clarence van dokter Jules Goffin uit 's Gravenvoeren. Hoewel de samenwerkende illegale groepen rond Eijsden niet altijd heel voorzichtig te werk gingen, kon geruime tijd grote activiteit worden ontplooid. In de loop van 1943 slaagde de contraspionagedienst van de Duitse Kriegs-Marine er evenwel in via het sinistere Hannibalspiel te infiltreren. In de herfst van 1942 werd de hele groep opgerold. Tweeëntwintig verzetsmensen vonden de dood.

Van Lieshout schreef over deze gebeurtenissen een obsederend boek. Hij stelt zich voor nog een aantal publicaties aan diverse aspecten van het Limburgse verzet te wijden. Men ziet er naar uit.

J.J.

*La statistique en France à l'époque napoléonienne, Paris-Bruxelles z.j., 194 pag.*

Op 14 februari 1980 is te Parijs een seminarium gehouden over de statistiek in Frankrijk in de Napoleontische tijd. Initiatiefnemers waren de École des Hautes Études en Sciences Sociales te Parijs en het Centre Guillaume Jacquemyns te Brussel. De voordrachten die op die dag zijn gehouden, zijn later in de vorm van een bundel uitgegeven. De bundel bevat vijf bijdragen. De auteurs zijn René Bargeton, Serge Chassagne, Liliane Viré, Stuart Woolf en Denis Woronoff. Elk belicht weer een ander aspect van de statistiek in het Napoleontische tijdperk. Verder is in deze bundel een woordelijk verslag opgenomen van de discussies die tijdens de studiedag zijn gevoerd. De onder de Napoleontische administratie geproduceerde statistieken zijn een waardevolle bron voor de regionale geschiedenis rond 1800, met name ook voor de Limburgse gebieden, die al in 1794 bij de Franse Republiek werden ingelijfd als departement van de Nedermaas. Wie iets meer wil weten over de achtergronden van de statistieken uit de Franse tijd, kan met dit boekje zijn voordeel doen. De schrijvers leiden de lezer rond in de keuken van de Franse statistiek. Ze laten zien wie met de uitvoering van de tellingen belast waren, van welke methoden de statistische bureau's gebruik maakten, welke middelen ter beschikking stonden en met welk doel de overheid statistisch materiaal verzamelde. Verbluffend is het om te zien hoe met een minimum aan personele en materiële middelen een golf van statistieken werd voortgebracht. Het succes was voor een deel te danken aan de vruchtbare samenwerking op het hoogste bestuurlijke niveau in Parijs tus-

sen overheid en wetenschappers (demografen, politieke economen, agronomen enz.), die leiding gaven aan de statistische bureau's. Zij stelden de voorschriften op waaraan een telling moest voldoen. Het feitelijke telwerk werd meestal opgedragen aan de maires. Gekwalificeerde, bezoldigde enqueteurs waren vrijwel onbekend. In de praktijk draaiden de maires zelf voor het karwei op. De zucht van de centrale administratie te Parijs naar nog meer cijfers was echter zo groot dat de maires de verzoeken om statistieke tabellen nauwelijks konden verwerken, terwijl de prefecten bij wie uit alle mairieën een stroom van tabellen binnenkwam, de verificatie en comprimering van al het materiaal niet meer konden bijbenen. Met vertraging van vele maanden en soms jaren kwam het materiaal uiteindelijk in Parijs terecht. De grote werkdruk legde een zware hypotheek op de kwaliteit van de statistieken. De maires waren zeer vindingrijk om de hoeveelheid werk te beperken. De opgaven van het vorige jaar werden simpelweg overgeschreven, jaarcijfers werden gededuceerd uit kwartaalcijfers enz. Een ander probleem was de weerstand die bij de burgers bestond tegen allerlei tellingen, met name als het ging om roerende en onroerende goederen. Men vreesde confiscatie of een fiscale heffing. Tal van factoren ondermijnden de betrouwbaarheid van de tellingen. Het is aan het vernuft van de historicus om het kaf van het koren te scheiden.

W.R.

*Herbert Kisch, Die hausindustriellen Textilgewerbe am Niederrhein vor der industriellen Revolution. Von der ursprünglichen zur kapitalistischen Akkumulation (mit einem Beitrag von Richard Tilly), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1981 (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 65), 373 pag., zakenregister.*

Het oeuvre van de Amerikaanse econoom en historicus Herbert Kisch (1924-1978) over de geschiedenis van de textielnijverheid in het gebied van de Nederrijn is tamelijk onbekend gebleven, merkwaardig genoeg ook in Duitsland zelf. Daarom hebben P. Kriedte, H. Medick, J. Schlumbohm en R. Tilly het lofwaardige initiatief genomen om de belangrijkste publikaties van Kisch opnieuw uit te brengen. De bundel krijgt nog een zekere meerwaarde, doordat sommige van de oorspronkelijk in het Engels gestelde artikelen nu voor het eerst in een Duitse versie beschikbaar komen. Bovendien is in de bundel een niet eerder verschenen bijdrage van Kisch opgenomen, waarin hij de keuze van zijn onderwerp motiveert en een verantwoording geeft voor de gevolgde methode. De vier omvangrijke artikelen, die nu

voor de tweede keer verschijnen, dateren uit de jaren tussen 1962 en 1972 en handelen over achtereenvolgens de zijdenijverheid in Krefeld in de 18e eeuw, de bloei van de textielnijverheid in het dal van de Wupper vande Middeleeuwen tot ca. 1800, de textielnijverheid in Aken en omstreken vóór 1790 en tenslotte over de sociaal-economische gevolgen van de Franse Revolutie voor de Nederrijnse textielgebieden. Aan het geheel gaat een inleiding van Richard Tilly vooraf. Tilly geeft daarin een biografische schets van Kisch en bespreekt de betekenis van diens werk. Kisch' publikaties zijn nog steeds heel actueel in het licht van de discussie die economisch-historici sinds ca. 1970 met elkaar voeren over het begrip 'proto-industrialisering'. De meeste artikelen van Kisch dateren van vóór 1970, maar hij had al vroeg in de gaten dat aan de industriële revolutie een lange aanloopfase is vooraf gegaan, waarin op het platteland de huisnijverheid tot ontwikkeling kwam. Kisch beschrijft hoe gedurende deze eerste fase van de industrialisering in organisatorisch, technologisch, financieel en commercieel opzicht de voorwaarden werden geschapen voor de 'take-off' van de Duitse industrie in de 19e eeuw.

Het werk van Kisch is ook voor de beoefening van de economische geschiedenis van Limburg van belang. Hij laat zien hoe de Nederrijnse textielnijverheid een grote uitstraling had op aangrenzende regio's, zoals Limburg en het Luikse, waar op het platteland een bloeiende textielhuisnijverheid tot stand kwam, die geënt was op het putting-out-system. Kisch beschouwt deze plattelandsnijverheid primair vanuit het perspectief van de Nederrijnse textielcentra, maar het zou goed zijn als historici ook eens vanuit omgekeerd perspectief, dus vanuit het Limburgse platteland, zouden onderzoeken onder welke demografische, economische en sociale voorwaarden de huisindustrie totontwikkeling kwam in de 18e eeuw. Een en ander impliceert dat men dan niet langer kan volstaan met de bestaande literatuur, waarop Kisch zijn interpretaties in hoofdzaak baseert. Men zal zich de moeite moeten getroosten om onbekende gegevens uit de archieven op te diepen.

W.R.

*H. Dona, Sport en Socialisme. De geschiedenis van de Nederlandse Arbeiderssportbond, 1926-1941, Amsterdam 1981, 314 pag.*

Sedert de jaren zestig is de sportbeoefening in onze maatschappij een steeds belangrijker plaats gaan innemen. In dit kader moge het des te opmerkelijker zijn dat de geschiedschrijving hieromtrent een nog praktisch onontgonnen terrein is. Raadpleging van de uitgebreide literatuurlijst in het boek

toont aan dat vooral Duitsland de boventoon voert in de sociale sportgeschiedschrijving.

Niet alleen in algemene zin staat de geschiedenis van de sportbeoefening in Nederland nog in de kinderschoenen; evenzo is de geschiedschrijving van sportorganisaties en -bonden nooit boven het niveau van jubileumuitgaven uitgegroeid. In dit rijtje van sportorganisaties hoort ook de Nederlandse Arbeiderssportbond (N.A.S.B.) thuis, waaraan in het verleden wel bijzonder summiere aandacht is geschonken. Dit ondanks de toenemende historische belangstelling waarin de Nederlandse arbeidersbeweging zich sinds het eind van de jaren zestig mocht verheugen. De studie van Dona voorziet dan ook in een duidelijke lancune. Aangezien de auteur de ontwikkelingen binnen de sportbond steeds tegen de maatschappelijke en politieke achtergrond plaatst, levert hij een interessante bijdrage aan de sociale geschiedenis van de moderne arbeidersbeweging.

De visie van de N.A.S.B. op de sportbeoefening hing ten nauwste samen met het socialistische concept van maatschappij en politiek. De uitgangspunten waren dan ook geheel anders dan die van de overige sportorganisaties. Op de eerste plaats wilde de N.A.S.B. de lichamelijke en geestelijke vorming van de arbeiders stimuleren. Daarbij leerde zij dat gemeenschapszin moest prevaleren boven persoonlijke prestatiedrang. Op de tweede plaats wilde de N.A.S.B. een versterking zijn van de socialistische arbeidersbeweging. Naast een eigen manier van sportbeoefening duidde ook de centralistische organisatievorm op een andere invulling van het sportgebeuren.

Reeds vanaf 1922 leefde bij een aantal socialisten de gedachte zich ook met sportbeoefening te moeten bezighouden. Aanvankelijk werd besloten dat hierin een taak lag voor de A.J.C. Deze kreeg echter, vanwege zijn elitaire houding en door de afwijzing van elke vorm van wedstrijd sport, binnen socialistische kring zoveel kritiek dat in 1926 het Comité voor Arbeiderssport werd opgericht. Nog datzelfde jaar volgde de stichting van de N.A.S.B.

De oprichting van een eigen sportbond stuitte binnen de socialistische gelederen nogal op bezwaren. Vooral het partijbestuur van de S.D.A.P. had zijn twijfels en vreesde een groter politiek en maatschappelijk isolement. Een aantal ontwikkelingen in de jaren twintig gaf aan dat deze vrees niet zonder grond was. Desalniettemin werd de N.A.S.B. een succes en bereikte de organisatie in 1933 met 26.000 leden haar hoogtepunt.

In de loop van de jaren dertig ging de sportbeoefening binnen de N.A.S.B. zich echter steeds minder onderscheiden van andere sportorganisaties in Nederland. Als gevolg van de afwijzende houding van het S.D.A.P.-bestuur

stelde de sportbond zich politiek steeds terughoudender op. Bovendien mocht de N.A.S.B. steeds minder culturele activiteiten ontplooiën. Zo werd de organisatie teruggedrongen tot het terrein van de sportbeoefening waarin competities en kampioenschappen de boventoon voerden. Ook ontwikkelden de verscheidene takken van sport zich steeds losser van elkaar. Het ledenaantal liep sterk terug. In 1939 werd gepoogd de N.A.S.B. nieuw leven in te blazen. Overeenstemming werd bereikt over een fusie met de A.J.C. Als gevolg van het uitbreken van de oorlog kon dit plan echter niet worden uitgevoerd. Het bewind tijdens de bezetting poogde aanvankelijk de N.A.S.B. in een nationaal-socialistisch concept te plaatsen, maar nadat het bestuur deze gang van zaken principieel van de hand wees, werd de bond opgeheven.

In het najaar van 1945 kreeg de N.A.S.B., zij het in gewijzigde vorm, een opvolger in de Nederlandse Culturele Sportbond.

J.S.

*J. Lucassen en R. Penninx, Nieuwkomers. Immigranten en hun nakomelingen in Nederland, 1550-1985, Amsterdam 1985, 176 pag.*

Het boek, geschreven door de historicus Lucassen en de socioloog Penninx, sloot aan bij een tentoonstelling van het Amsterdams Historisch Museum. De beide auteurs plaatsen een veel besproken actueel thema in een historische context, waarmee een meer evenwichtig beeld wordt geschapen van een vaak emotioneel benaderde problematiek.

Het boek geeft een algemeen inzicht in de wijze waarop vreemdelingen sinds de zestiende eeuw Nederland zijn binnengekomen en beschrijft de manier waarop deze vreemdelingen en hun nakomelingen een plaats hebben gekregen in de Nederlandse samenleving. Alvorens tot het eigenlijke thema over te gaan, constateren beide schrijvers dat het begrippenapparaat met betrekking tot immigranten aanleiding geeft tot een dermate grote spraakverwarring, dat zij kiezen voor de nog onberoerde term van nieuwkomers. Bevolkingsbewegingen hebben in Nederland een lange geschiedenis. Reeds vanaf de pre-historie tot het jaar 1000 is het gebied toneel van talloze grote en kleine volksverhuizingen. Ofschoon ook uit de periode tussen de elfde en de zestiende eeuw veel immigrantengroepen bekend zijn, is er in deze tijd sprake van een relatieve rust. Vanaf de zestiende eeuw treden er opnieuw grote immigratiegolven op.

De aantrekkelijkheid van Nederland als vestigingsplaats is gelegen in de welvaart en de politieke en religieuze tolerantie die ons land, in verhouding

tot de buurlanden en de gebieden waar de nieuwkomers vandaan komen, al vier eeuwen lang kent. De geconstateerde aantrekkelijkheden die Nederland kennelijk te bieden heeft, leidt er toe dat nieuwkomers zich vooral uit politiek-religieuze en economische redenen voor bepaalde of onbepaalde tijd in ons land vestigen.

De auteurs gaan vervolgens in op het vestigingsproces van de nieuwkomers, de ontwikkeling tot het verwerven van een maatschappelijke positie en de reacties van de ontvangende bevolking. Geconcludeerd wordt dat dit proces niet altijd even soepel verloopt en vooral bij binnenkomst van omvangrijke groepen op weerstand stuit. Wel kan worden gezegd dat een ruime meerderheid van de nieuwkomers na enkele generaties geheel in de Nederlandse samenleving is opgenomen. Echter, twee immigrantengroepen hebben wel een bijzonder moeilijke weg moeten gaan: namelijk de joden en de zigeuners. Een van de redenen hiervoor lag in het gedrag van de overheden, die hierbij zelf een actief discriminerende rol hebben gespeeld.

Talrijke illustraties verlevendigen het geschreven woord. Het boek zou op veel scholen verplichte literatuur voor maatschappijonderricht moeten zijn. Het is te hopen dat deze publicatie bijdraagt tot een meer evenwichtige houding van burger en overheid ten opzichte van de immigratieproblematiek.

J.S.

*J. Mertens, De vier dorpen van de Bank van Pelt (16de-17de eeuw). Bijdragen tot de kennis van de Loonse Kempen en van de teutenhandel, Overpelt 1984, 144 p.*

De schepenbank van Pelt had tijdens het Ancien Régime rechtsbevoegdheid over de vier Kempense dorpen Kaulille, Kleine-Brogel, Neerpelt en Overpelt. Het boek is voornamelijk gebaseerd op de archiefstukken van deze schepenbank die zich in het Rijksarchief te Hasselt bevinden. Aangezien deze bronnen in de sociaal-economische geschiedschrijving van de Loonse Kempen nauwelijks zijn geraadpleegd en waardevolle inlichtingen bevatten omtrent het sociaal-economisch leven in de zestiende eeuw, voorziet de auteur hiermee in een leemte.

De vier dorpen liggen in een weinig vruchtbare zandstreek in het noorden van de Belgische provincie Limburg. De beperkte opbrengst van landbouw en veeteelt noopten de bewoners naar andere inkomsten uit te zien. De in het gebied veel beoefende schapenteelt en het verbouwen van hennep en vlas leidde er toe dat men zich, zowel voor eigen gebruik als voor handels-

doeleinden, ging bezig houden met het verwerken van de grondstoffen. Men moet zich echter geen al te grote voorstellingen maken van de hieruit voortvloeiende textielnijverheid. Naast deze bezigheden bestond de teutenhandel als belangrijke economische activiteit. Hierbij speelden vooral de veekooplui en het ketelaarsambacht een grote rol.

Tot het laatste kwart van de zestiende eeuw kenden de bewoners een relatief goed bestaan. Tegen het eind van de eeuw veroorzaken echter pestepidemieën en oorlogshandelingen in het gebied een toenemende armoede. Het gevolg was dat velen emigreerden teneinde elders hun geluk te beproeven. Deze emigratiebeweging werkte zeer bevorderlijk op de teutenhandel, die in deze streken tot in het begin van de twintigste eeuw bleef bestaan.

De auteur is te prijzen vanwege het archivalisch monnikenwerk dat hij heeft verricht, maar het enorme aantal citaten uit de processtukken bevordert de leesbaarheid en de samenhang niet. Het werk pretendeert, zoals de titel reeds suggereert, niet meer te zijn dan een bijdrage, en die heeft de scribent zeker geleverd.

J.S.





*JAARVERSLAG 1985*

**SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM VOOR LIMBURG**

## INLEIDING

Na de spectaculaire groei in voorgaande jaren was 1985 een jaar van consolidatie en beheerste ontwikkeling. Dit houdt niet in, dat in dit jaar geen successen zijn bereikt. Belangwekkende archieven en bibliotheekcollecties werden verworven. De ontsluiting van deze collecties vorderde gestaag en werd verbeterd door de samenwerking met de Rijksuniversiteit Limburg en het bestuur van Pica te 's-Gravenhage bij de automatische verwerking van de titelbeschrijvingen van de bibliotheekbestanden. Het aantal publicaties was groot. Van veel zijden werd een beroep op het Centrum gedaan voor het verrichten van onderzoek. In de pers werd aan het instituut ruim aandacht besteed en - wat in deze tijden van bezuiniging misschien wel het belangrijkste is - de financiële uitkomsten waren niet onbevredigend.

In veel opzichten moest echter enigszins worden getemporeerd. De nieuwe opstelling van de archiefbestanden in de Andrieskapel vergde veel zorg en tijd, waardoor enkele grotere acquisities moesten worden uitgesteld. De introductie van het geautomatiseerde catalogussysteem bij de bibliotheek bracht aanloopproblemen met zich mee. De strenge winter die juist kwam op het moment dat het nieuwe archiefmagazijn moest worden drooggestookt, leverde een zware financiële last op.

Het bestuur werd geplaagd door de perikelen rond de herstructurering van de para-universitaire instituten. De Minister van Onderwijs kondigde in mei 1985 aan dat hij voornemens was zijn rechtstreekse bemoeienissen met de instituten te beperken. Hij stelde voor de administratieve en organisatorische besommingen die het beheer van 45 instellingen met zich mee brengt, te delegeren aan enige intermediaire organen, zoals de Nederlandse Organisatie voor zuiver wetenschappelijk onderzoek, de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen en de universiteiten. Van de vele betrokkenen stond bijna niemand te trappelen van ongeduld, zodat aan het einde van het verslagjaar nog geen enkele duidelijkheid kon worden geboden. Niettemin bleek alleen al de mogelijkheid van een toekomstige reorganisatie sterk vertragend te werken op de afhandeling van administratieve kwesties van allerlei aard. Ook deze moeilijkheid lijkt echter van tijdelijke aard.

De behaalde resultaten en de reële perspectieven voor de toekomst wettigen het vertrouwen dat het Sociaal Historisch Centrum ook in de komende jaren zijn taak zal kunnen vervullen. Dat nog zoveel mogelijk is geweest, stemt tot dankbaarheid jegens allen die hieraan hun medewerking hebben verleend.

## BESTUUR

In de loop van 1985 gaven de heren J. Bremmers, Drs J.H.A.E. Cornips, Drs P.J.C. Lebens en G.J. Loos de wens te kennen vanwege hun leeftijd of omwille van gezondheidsproblemen af te treden. Elk van hen was meer dan twintig jaar lid van het bestuur. Het Sociaal Historisch Centrum is hen zeer verplicht voor de grote inzet waarmee zij jarenlang hebben bijgedragen aan de voorspoedige ontwikkeling van het instituut. In het bijzonder is het bestuur Drs Cornips dankbaar, omdat hij in moeilijke tijden als penningmeester zo lang de financiën heeft beheerd. In de plaats van de afgetreden werden benoemd Drs J.C.A. Bastiaansen, directeur van een instelling voor gezondheidszorg te Venlo, Drs J.W. Jansen, hoofdinspecteur-directeur van Arbeidsvoorziening te Maastricht en Mr H.J.J.M. Oderkerk, secretaris van de Kamer van Koophandel te Venlo.

De heren M. Debats en P.C.A. 't Hoen werden voor een periode van vijf jaar herbenoemd. Tot lid van het Dagelijks Bestuur werd benoemd Drs J.J.C. Huyben te Kessenich. Hij verklaarde zich bereid de functie van penningmeester op zich te nemen.

Het Algemeen Bestuur vergaderde op 12 juni, 19 september en 19 december 1985. Tijdens deze vergaderingen werd uitvoerig van gedachten gewisseld over de Nota para-universitaire instituten, uitgebracht door de Minister van Onderwijs en Wetenschappen. Zoals hiervoor al kort uiteengezet, stelt de Minister zich in deze nota op het standpunt dat het grote belang van wetenschappelijk onderzoek geen beperkingen op de voor dit doel beschikbare middelen rechtvaardigt. Wel is het zo dat de schaarse middelen optimaal moeten worden besteed. Onder die omstandigheden leek het hem niet langer juist ten departemente veel menskracht in te zetten voor de administratieve en organisatorische begeleiding en sturing van de talrijke instituten. De vraag rees daarom of sturing van onderzoeksinstituten en toetsing van onderzoeksprogramma's niet beter op intermediair niveau kan geschieden door de Nederlandse Organisatie voor zuiver wetenschappelijk onderzoek, de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen of door een van de universiteiten. Het bestuur van het Sociaal Historisch Centrum behoorde tot de minderheid van de para-universitaire instellingen die in dit opzicht mogelijkheden zag. Het opteerde voor een nauwe samenwerking met de Rijksuniversiteit Limburg met behoud van eigen bestuurlijke zelfstandigheid.

Behalve de bestuursbenoemingen, de begrotingen, de jaarstukken en de plannen voor de toekomst werd nog gesproken over de hinderlijke quorum-

bepalingen in de statuten en de werkzaamheden aan het Woordenboek van de Limburgse Dialecten.

Het Dagelijks Bestuur kwam bijeen op 15 maart, 10 mei, 12 juni, 19 september en 19 december. Het Dagelijks Bestuur hield zich behalve met de voorbereiding van de algemene bestuursvergadering ook bezig met de Nota para-universitaire instituten, personeelsaangelegenheden, de samenstelling van het Algemeen Bestuur, het contractonderzoek, de opstelling van een activiteitenbegroting, de Nota archief-beleid en de besteding van verkregen investeringssubsidies.

Goede contacten werden onderhouden met Gedeputeerde Staten en vertegenwoordigers van de beide andere grote subsidiënten, het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen en de gemeente Maastricht. De contacten tussen voorzitter, secretaris, penningmeester en directie waren frequent. Voor de samenstelling van het bestuur zij verwezen naar de lijst, die als bijlage bij dit verslag is opgenomen.

## BUREAU

In de samenstelling van het personeel, in dienst van de Stichting, zijn in 1985 enkele wijzigingen gekomen. Per 1 oktober verliet Drs L.J.M. Kreukels de dienst van het S.H.C. wegens het aanvaarden van een functie aan de Rijksuniversiteit Limburg. Hij werd op 1 december opgevolgd door Drs W.J. M.J. Rutten. Mevrouw P.J.J.M. Lieben versterkt sedert 16 november het secretariaat. Mevrouw M. Hanssen verzorgt vanaf 1 juli 1985 part-time de huishoudelijke dienst.

De Stichting Vrienden van het Sociaal Historisch Centrum bleek bereid op te treden als werkgeefster voor een achttal personen, waarvan zeven waren aangesteld voor de uitvoering van de met de Rijksuniversiteit Limburg aangegane overeenkomst voor de ordening van de Jezuïetenbibliotheek.

Alle afdelingen kregen ondersteuning van vrijwilligers en medewerkers in het kader van de Wet Sociale Werkvoorziening. De laatste medewerkers die in het kader van de Werkgelegenheidsverruimende Maatregel waren geplaatst, vloeiden in de loop van het jaar af. Niettemin kon door hun hulp een aantal werkzaamheden versneld worden uitgevoerd. De bibliotheek kreeg hulp van een drietal personen, die gezamenlijk 1,1 mensjaren werkten. Bij het archief waren vier personen in voornoemde regelingen werkzaam, die tezamen 2,9 mensjaren vol maakten. De algemene dienst had hulp van drie personen. Zij werkten 3,0 mensjaren. Bij het onderzoek waren vijf personen ingeschakeld (2,8 mensjaren), waaronder drie met een voltooide acade-

mische opleiding. Twee werkten tijdelijk als vrijwilliger aan het Limburgs Biografisch Woordenboek.

Helaas zijn de mogelijkheden om op deze wijze hulpmiddelen aan te trekken in de loop van 1985 verder verminderd. Zowel de uitvoering van de Wet Sociale Werkvoorziening als de Werkgelegenheidsverruimende Maatregel (W.V.M.) zijn getroffen door ingrijpende bezuinigingen, waardoor geen enkele medewerker in W.V.M.-verband kon worden aangetrokken. Pogingen via vrijwilligers in werkervaringsprojecten een oplossing te vinden, hebben slechts bescheiden succes opgeleverd. De belangstelling bij werkzoekenden voor arbeid waarvoor zelfs de onkosten van trein en bus niet kunnen worden vergoed, is niet groot, ook al bleek het overgrote deel van de vrijwilligers na enkele maanden werkervaring bezoldigde werkzaamheden te vinden. Het effect van deelname aan werkervaringsprojecten was voor de betrokkenen dan ook groter dan in voorgaande jaren. Ruim de helft van de geplaatsten heeft tijdens of kort na de beëindiging van het project een functie in een regulier dienstverband kunnen aanvaarden.

Sedert 1 januari 1980 is het bureau georganiseerd in vier afdelingen: algemene dienst, bibliotheek, archief en onderzoek. Aan het einde van het verslagjaar was de formatieve personeelssamenstelling als volgt:

- Drs J.J.F. van den Boogard, onderzoek
- Mevr. M.E.J. Charpentier, bibliotheek
- Dr H.J.G. Crompvoets, onderzoek
- Mevr. Drs E.C.M. Fleré, hoofd bibliotheek
- Mevr. M. Hanssen, algemene dienst
- Prof. Dr J.C.G.M. Jansen, directeur
- Mevr. P.J.J.M. Lieben, algemene dienst
- W.A.A. Mes, hoofd archief
- Mevr. M.C. Mommers-Bakker, hoofd algemene dienst
- Mevr. E.M. Muyres-Schilder, algemene dienst
- Mevr. H.H.M. Okrogelnik Nagornik-Willems, bibliotheek
- Drs W.J.M.J. Rutten, hoofd onderzoek
- Mevr. M.H.H.E. Volkens-Geuskens, bibliotheek
- Mevr. A.M.L. Wijnands-Van Someren, archief
- M.I.M.A. Wijnen, archief

De diverse afdelingen werden via bijzondere regelingen geassisteerd door de volgende personen:

Algemene Dienst: P. Ackermans, E.L.G.H. Smeets en N.H.J. Soeters;  
Bibliotheek: J.M.H. Buck, A.M.L.G. Janssen en H.J. Rimmel;

- Archief: A.H. Bleeser, A.J.M.M. Disch, G.A.B. Steijn en J. Vangangel;  
Onderzoek: E.J.G. Boshouwers, Drs F. Cammaert, Drs S. van Esser, H.M. Jansen en Drs J. Starmans.

Ten behoeve van de ordening van de Jezuïetenbibliotheek waren op tijdelijke basis werkzaam: T.M.R. Aarts (tot 15 mei 1985), Drs W. Bos, mevrouw Y.M. van den Broek, mevrouw N.M.J. Herben, A. Mommers, F.A.M. Pustjens en J.L.M. Spa.

Een deel van de genoemde personen was slechts gedurende een deel van het jaar bij het Sociaal Historisch Centrum werkzaam. Onze erkentelijkheid gaat uit naar de heer G.J. Smits, directeur van het Gewestelijk Arbeidsbureau en naar de directie van de Stichting Maastrichtse Toeleveringsbedrijven, die zich inspanden arbeidskrachten beschikbaar te stellen.

De heer L.J. Lucassen verrichtte tijdens het verslagjaar wederom belangeloos talrijke werkzaamheden ten behoeve van onderzoek en bibliotheek. Dr J.F.R. Philips verricht sedert zijn pensionering onbezoldigd onderzoekwerk. Ook naar hen gaat onze welgemeende dank uit.

Voor het personeel was de rechtspositieregeling van de Provincie Limburg van toepassing. De salarisadministratie werd verzorgd door de dienst C.P.O. van de Provincie Limburg. De controle op het ziekteverzuim is opgedragen aan de Districts Geneeskundige Dienst te Maastricht.

### SAMENWERKING

Evenals in voorgaande jaren werd deelgenomen aan wetenschappelijke bijeenkomsten, vergaderingen, studiedagen en congressen in binnen- en buitenland om zo het contact met collega's in Nederland, België en het Rijnland te intensiveren. Sinds enkele jaren wordt er naar gestreefd deze contacten om te zetten in meer actieve vormen van samenwerking. Voor het onderzoek impliceert dit dat wordt gestreefd naar gezamenlijke onderzoeken met andere instituten en naar actieve medewerking aan nationale en internationale congressen. In dat kader werd voortgang geboekt met een historische studie over teelttechnische aspecten van de graanbouw in het verleden, waaraan door een viertal landbouwkundigen uit Leuven en Wageningen bijdragen zijn geleverd.

Ten behoeve van wat infrastructuur versterkend onderzoek kan worden genoemd, d.w.z. onderzoek dat vooral is bedoeld om de weg te bereiden voor verder onderzoek, is gewerkt aan een studie over de waarde van de munten die van de 14e eeuw tot de 18e eeuw in het Maasdal in gebruik zijn

geweest. Dit onderzoek wordt gecoördineerd door Prof. F. Irsigler in Trier en uitgevoerd met medewerkers van universiteiten te Göttingen, Leuven, Brussel, Marburg en Zürich.

Dr H. Crompvoets getroostte zich grote moeite het Woordenboek van de Limburgse Dialecten onder de aandacht van wetenschappers en het grote publiek te brengen. Hij wist zich te verzekeren van de actieve steun van de besturen en leden van de Vereniging Veldeke, gevestigd te Maastricht en van de Limburgse Vereniging voor Dialect- en Naamkunde te Hasselt. In de hoop respondenten voor zijn project te winnen, hield hij een radiopraatje en diverse lezingen. Ook werkte hij mee aan de tentoonstelling '....en de boer, hij ploegde voort', die in Nijmegen werd gehouden. Zijn wetenschappelijke contacten wist hij te versterken door het houden van voordrachten in Nijmegen en Luik.

De samenwerking met de Rijksuniversiteit Limburg heeft veel aandacht van het bestuur gevergd. Opnieuw werd daarbij voortgang geboekt. In december 1980 stemden het College van Bestuur en de Universiteitsraad in beginsel in met een nauwe samenwerking tussen Sociaal Historisch Centrum en Rijksuniversiteit Limburg (R.L.). De plannen zijn daarna voorgelegd aan de Minister van Onderwijs en Wetenschappen. Deze heeft laten weten er met waardering kennis van te hebben genomen en gaarne in te stemmen met de eerste concretisering. Deze bestonden allereerst uit het vestigen van een bijzondere leerstoel vanwege het Sociaal Historisch Centrum bij de Rijksuniversiteit. De hoogleraar, die deze leerstoel bezet, houdt zich sedert 1 augustus 1983 bezig met de studie van de veranderingen in de samenleving in Limburg en de daaraan grenzende gebieden in het verleden, d.w.z. de geschiedenis van de Limburgse samenleving in interregionaal verband.

Voorts is gestreefd naar een harmonisatie van het catalogussysteem van de bibliotheken van het Sociaal Historisch Centrum en de Rijksuniversiteit. Dit houdt in dat ook het Sociaal Historisch Centrum automatische verwerking van de catalogi heeft ingevoerd volgens het zogenaamde Pica-systeem. Dit systeem is ontwikkeld voor bibliotheken van universiteiten, hogescholen en de Koninklijke Bibliotheek en was reeds bij de R.L. in gebruik. In het kader van het 250-arbeidsplaatsenplan kon een medewerkster worden aangetrokken voor de feitelijke werkzaamheden. Ook werden middelen gevonden voor de bestrijding van de niet-personele kosten, verbonden aan dit project en zijn gelden vrijgemaakt voor de aanschaf van de benodigde apparatuur. De overeenkomst met de Rijksuniversiteit en het Pica-bestuur werd in 1984 getekend, waarna dadelijk een begin is gemaakt met de aanvullende scholing van medewerksters. Sedert 1 november 1985 is deze vorm van samenwerking operationeel. Intussen had de bibliothecaire samenwerking ook op

ander terrein vruchten afgeworpen. Eind 1982 verzocht het College van Bestuur aan het Sociaal Historisch Centrum om hulp bij de ordening van de zogenaamde Jezuïetenbibliotheek, een wetenschappelijke collectie die in 1973 door het Rijk is aangekocht, maar moeilijk toegankelijk is. Een aangepaste ordening van deze bibliotheek zal ongeveer 90 mensjaren vergen. Daarvan kunnen 24 jaren worden uitgevoerd, dank zij een samenwerking tussen R.L. en S.H.C. De werkzaamheden zijn zo voorspoedig verlopen, dat in 1984 bij aanvullende overeenkomst ook de integratie van de z.g. Warmondcollectie onder de overeenkomst kon worden gebracht. Een verdere uitbreiding van deze samenwerking werd in december 1985 bij contract vastgelegd.

Het streven naar een verdere intensivering van de samenwerking met de R.L., waarover melding is gemaakt in de paragraaf bestuur, kan nog niet verder worden geconcretiseerd vanwege onduidelijkheden in begrippen, bedoelingen en beleidsvoornemens van de overheden.

Ook in ander opzicht is de samenwerking met onderwijsinstellingen verbeterd. Aan de M.O.-opleiding geschiedenis te Sittard verzorgt de directeur van het S.H.C. sinds augustus 1979 eenmaal per twee weken gedurende enkele uren het onderwijs in de sociale en economische geschiedenis. Steeds vaker worden door studenten van deze instelling scripties gemaakt met behulp van bij het S.H.C. bewaard materiaal. Contacten met de Nieuwe Lerarenopleiding te Sittard hebben er toe geleid, dat het S.H.C. voor geschiedenisstudenten van deze instelling mogelijkheden schept voor praktisch onderzoek, waarvan veelvuldig gebruik wordt gemaakt.

De contacten met diverse historische verenigingen en instellingen, met pers, televisie en radio, ontwikkelden zich voorspoedig. Drs J. van den Boogard sprak in Elsloo over Industriële Archeologie en de protesten van kunstenaars tegen de industrialisatie. Drs F. Cammaert verzorgde opnieuw enkele spreekbeurten over de evacuatie van de inwoners van Noord- en Midden-Limburg in de winter van 1944-1945. Prof. Dr J.C.G.M. Jansen sprak te Maastricht en Tongeren over specifieke kenmerken van de Limburgse economie. Voor groepen ondernemers die in Roermond bijeen waren, verzorgde hij enkele voordrachten over het belang van het Sociaal Historisch Centrum. Drs L. Kreukels verzorgde een spreekbeurt in Utrecht voor de Werkgroep Confessionele Sociale Beweging, terwijl Mevrouw Wijnands in Roermond en Neeritter sprak over het archief van de Schepenbank Neeritter en de daarin aanwezige mogelijkheden voor historisch onderzoek. De heren Cammaert, Cromptvoets en Jansen werkten mee aan radioprogramma's van diverse omroepen in binnen- en buitenland. Diverse dagbladen wijdden



meermalen aandacht aan facctten van het werk van het Sociaal Historisch Centrum.

Als voorzitter van de Stichting Historische Reeks Maastricht heeft de heer Mes ook in 1985 de publikatie van enige katernen in de reeks Maastrichts Silhouet bevorderd, alsmede een uitgave in de serie 'Vierkant Maastricht'. Ook op het terrein van archivering en bibliotheekordening wordt nuttig samengewerkt. Zo was het Sociaal Historisch Centrum vertegenwoordigd in de Archiefcommissie van het Bisdom Roermond. Deze commissie streeft naar verbetering in de verzorging van de parochiële archieven en boekte op dit stuk heel wat successen.

Vervolgens heeft de heer Mes meegewerkt aan de totstandkoming van een Archievenoverzicht voor Limburg. Het Sociaal Historisch Centrum is als enig niet-overheidsarchief in deze gids opgenomen. Het overzicht van de fondsen, bewaard bij ons instituut, zal het gebruik ongetwijfeld krachtig stimuleren. De Archiefgids verschijnt in het eerste kwartaal van 1986.

## CONTACTEN EN VERTEGENWOORDIGINGEN

Prof. Jansen had zitting in het bestuur van de afdeling regionale geschiedenis van de Stichting voor Historisch Onderzoek (S.H.O.) waar hij medio 1984 Prof. Van Winter als voorzitter opvolgde. Daardoor ging hij ook deel uitmaken van het Beleidsadviesorgaan van de S.H.O. Sedert mei 1984 is hij weer penningmeester van de Vereniging voor Landbouwgeschiedenis. Bij de laatste werkzaamheden werd hij voortdurend terzijde gestaan door de heer N.H.J. Soeters. De directeur bleef zitting houden in de adviesraad van het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen en werd benoemd in de adviesraad van de Vakbondshistorische Vereniging. Hij is voorzitter van de afdeling Cultuurconservering van de Culturele Raad Limburg. Deze afdeling behartigt de belangen van archieven, musea, historische verenigingen en van organisaties op het terrein van milieu en landschap. Vanuit deze afdeling nam hij deel aan een Begeleidingscommissie van het Post-Universitair Centrum in Diepenbeek. Hij is lid van het bestuur van het Mijnmuseum en van een adviescollege, verbonden aan het Bonnefantenmuseum. Hij is lid van de redactie van het Economisch en Sociaal-Historisch Jaarboek en secretaris van de Stichting Maaslandse Monografieën. Drs Kreukels was lid van de Werkgroep Geschiedenis Confessionele Sociale Beweging aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. Drs Rutten maakt deel uit van de redactie van 'Historische Demographie'. De heer Mes is lid van de Commissie voor het Archievenoverzicht voor Limburg, voorzitter van de Stichting Historische Reeks Maastricht en van de Werkgroep Industriële Archeologie. Van deze

laatste groep is ook Dr J.F.R. Philips lid. Mevrouw Wijnands is bestuurslid van de Stichting Historische Reeks Maastricht.

Ter bevordering van de regionale geschiedenis werden de contacten met werkgroepen in Eijsden, Valkenburg, Kerkrade, Beek, Blerick en Meijel voortgezet. De relaties met de universiteiten van Luik, Leuven, Diepenbeek en Bonn werden ook dit jaar onderhouden. Diverse groepen studenten van middelbare scholen en lerarenopleidingen bezochten het instituut.

## FINANCIËN

De financiën van het Sociaal Historisch Centrum hadden een bevredigend verloop. Evenals in 1981 was de exploitatie nagenoeg sluitend. De vermogenspositie onderging evenwel geen verbetering.

De bijdragen van de grote subsidiënten stemden overeen met de verwachtingen. De Provincie Limburg financierde 50% van de uitgaven tot een totaalbedrag van f 519.500,- inclusief de bijdrage voor één arbeidsplaats in het kader van het 100-plaatsenplan. Het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen bepaalde het Rijkssubsidie wederom op 7/9 van het provinciaal subsidie, waaraan f 130.000,- voor de financiering van de kosten van de extra toegewezen arbeidsplaatsen uit het 250-arbeidsplaatsenplan werden toegevoegd, hetgeen per saldo neerkwam op f 450.000,-. Het Rijk verleende bovendien een investeringssubsidie van f 42.000,- voor de aanschaf van hulpmiddelen ten behoeve van het onderwijs. Van de Minister van Sociale Zaken werd bijna f 48.700,- ontvangen als vergoeding voor loonkosten voor tijdelijke medewerkers. De gemeente Maastricht nam 3% van de uitgaven voor haar rekening, waaraan zij, zoals gebruikelijk, een vestigingssubsidie van f 5.000,- toevoegde, zodat het totaal neerkwam op f 28.725,-. De gevolgen van bezuinigingsoperaties bij de diverse overheden bleven beperkt.

De overige inkomsten daalden licht. Zij kwamen desondanks ongeveer f 30.000,- hoger uit dan geraamd. De overige inkomsten zijn niet structureel. De gelden zijn voor een belangrijk deel verkregen als vergoeding voor incidentele diensten. Een aantal opdrachten kon worden uitgevoerd. Een positief effect hadden ook de afspraken met de bankier. Daardoor daalden de bankkosten tot vrijwel nihil en werden heel wat rentes ontvangen, zij het door de daling van de rentestand minder dan voorheen. Helaas blijft het door de bezuinigingen bij de overheid onzeker of de financiële injectie die het instituut van particuliere zijde krijgt, voldoende zal zijn om tekorten in de komende jaren te voorkomen.

De financiële administratie vergde dit jaar door de voortgaande groei van

het instituut meer inspanningen dan voorheen. Zij werd gevoerd door mevrouw M. Mommers-Bakker en voldeed geheel aan de daaraan te stellen eisen. De accountantscontrole werd wederom verricht door het Centraal Bureau voor Verificatie en Financiële Adviezen van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten. De loonadministratie werd verzorgd door de Centrale Personeelsdienst van de Provincie Limburg.

## HUISVESTING

Sinds april 1974 is het Sociaal Historisch Centrum gehuisvest in een gebouwencomplex aan de Boschstraat te Maastricht. Dit complex is eigendom van de Stichting en vergt tamelijk veel onderhoud. Gelukkig kan het merendeel der werkzaamheden worden verricht zonder grote kosten. Door de directeur van de Stichting Maastrichtse Toeleveringsbedrijven werden twee vaklieden in W.S.W.-verband beschikbaar gesteld. Ook in het verslagjaar werden de onderhoudswerkzaamheden door hen op prijzenswaardige wijze verricht.

Sedert juli 1984 is het gebrek aan depotruimte aan de Boschstraat opgevangen door de ingebruikname van de Andrienskapel, gelegen Achter de Barakken op loopafstand van het kantoor. De totale depotcapaciteit is daardoor op ongeveer negen kilometer gekomen, waarvan zes kilometer in gebruik is. In 1985 ontstonden ernstige problemen aan een van de daken aan het pand Boschstraat. Het diende geheel te worden vervangen. De kosten van herstel zijn ten laste van het fonds Huisvesting gebracht. Ook de verwarmingsinstallatie in het pand gaf reden tot bezorgdheid. Enkele onderdelen die dringend moesten worden vervangen, waren niet meer verkrijgbaar. De aldus ontstane moeilijkheden zijn slechts voorlopig opgelost door revisie van de oude onderdelen. In de nabije toekomst zijn evenwel hoge kosten te verwachten. In eigen beheer konden de werk- en publieksruimten van de bibliotheek worden verbeterd. Op de begane grond is een uitleenbureau annex werkruimte voor twee titelbeschrijvers en een vakreferent gecreëerd. In dit vertrek is ook het catalogusapparaat geplaatst. Deze voorziening had positieve effecten op het aantal uitleningen: de betere bereikbaarheid van de bibliotheek heeft de omvang van de dienstverlening gestimuleerd. Voor het personeel betekende de nieuwe voorziening een niet onaanzienlijke vermindering van de fysieke belasting doordat boeken en tijdschriften niet langer trap op en af hoeven te worden gedragen.

## ONDERZOEK EN PUBLICATIES

In verband met een verzoek van de Minister van Onderwijs en Wetenschappen om een nota te zenden, waarin het wetenschappelijk onderzoek van het instituut in de jaren 1978-1983 werd geëvalueerd, vond een bezinning plaats op de onderzoektaken van het instituut. Vastgesteld werd dat het onderzoek, zoals door het Sociaal Historisch Centrum wordt uitgevoerd, een grote spreiding en differentiatie kent, omdat het instituut een steunpunt voor een brede groep onderzoekers moet zijn, bij heeft te dragen aan vernieuwingen in het historisch onderzoek en tegelijk antwoord dient te geven op zeer verscheiden historische vragen die vanuit de Limburgse samenleving worden gesteld. Het onderzoek werd daarom ingedeeld in drie hoofdgroepen: infrastructuur versterkend onderzoek, fundamenteel onderzoek en contractonderzoek.

Over het contractonderzoek werd opgemerkt dat het Sociaal Historisch Centrum er naar streeft te voldoen aan de groeiende vraag vanuit bedrijfsleven en samenleving naar historisch onderzoek onder de navolgende voorwaarden: de voorbereidingstijd dient redelijk te zijn, er moet voldoende documentatie beschikbaar zijn, de vergoedingen dienen kostendekkend te zijn en de vraagstelling zo open dat zij wetenschappelijk interessant en maatschappelijk relevant is. Ondanks deze eisen neemt de vraag naar onderzoek gestaag toe. Alleen al in 1985 zijn vijf nieuwe overeenkomsten gesloten.

Onder infrastructuur versterkend onderzoek wordt onderzoek verstaan dat er toe bijdraagt de aanwezige bronnen op het terrein van de sociale en economische geschiedenis van Limburg beter bruikbaar te maken voor verdere studies of de benutting van bestaande literatuur te bevorderen. Tot dit type onderzoek behoort o.a. de wetenschappelijke ontsluiting van hier gedeponeerde archieven, een ontsluiting van het bibliotheekmateriaal, identiek aan die welke thans bij grote wetenschappelijke bibliotheken in zwang is, de kritische verwerking van statistisch materiaal uit de periode waarin nog geen samenvattende statistieken verschenen, het ontsluiten van gegevens betreffende de waarde van munten, het bewerken van loon- en prijsgegevens en het samenstellen van een biografisch woordenboek. Het bestuur geeft er de voorkeur aan dit soort onderzoek te doen uitvoeren in samenwerking met andere wetenschappelijke instellingen en daarbij methoden te benutten die de vergelijking van resultaten bevorderen.

Bij de keuze van themata voor fundamenteel onderzoek speelt de belangstelling vanuit de regionale samenleving voor bepaalde themata een rol. Zij kan zowel uitgaan naar specifiek Limburgse aangelegenheden zoals de

mijnbouw en het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog, als naar meer omvattende themata als emancipatieprocessen of de ontwikkeling van bedrijfstakken. Gestreefd wordt naar het bereiken van samenhang in deze onderzoeken, zodat eventueel bij verdere uitgroei van het instituut kan worden aangehaakt bij het systeem van voorwaardelijke financiering. In 1984 was het minimum-aantal onderzoekers, nodig voor toepassing van dit systeem, nog niet aanwezig. Een eerste poging om tot een geïntegreerde aanpak te komen, is tegen het einde van 1984 gedaan bij de voorbereiding van een project voor assistenten in opleiding (AIO) onder de titel 'Economische innovaties en sociale veranderingen'. Dit project is in de eerste maanden van 1985 goedgekeurd.

In 1985 heeft Dr J.F.R. Philips op basis van vrijwilligheid gedurende het gehele jaar bij het Centrum onderzoek verricht. Drs F. Cammaert en Drs J. Starmans konden gedurende een groot deel van het jaar voor rekening van derden worden belast met een studie naar de geschiedenis van het verzet en die van een woningbouwcorporatie.

De versterking van de onderzoekafdeling heeft er toe geleid dat de werkzaamheden sneller zijn verlopen dan verwacht. De moeilijkheid, ontstaan doordat de eisen van het management vertragend werkten op de voortgang van het onderzoek, kon opnieuw worden overwonnen. De in het meerjarenplan gestelde taak werd ruimschoots uitgevoerd.

Een negental onderzoeken werd gepubliceerd, waaronder een deel van een woordenboek en een korte monografie. In volgorde van verschijnen waren het:

H. Crompvoets, A. Weijnen en J.B. Berns, *Woordenboek van de Brabantse Dialecten*, 1, afl. 7, Landbouw. Assen, Van Gorcum, 1985, p. 1153-1385.

J. van den Boogard, Het Maastrichtse Sint Gillishospitaal, in: *Nederlandse Historiën, Tijdschrift voor vaderlandse geschiedenis*, jrg. 19, no. 3, mei 1985, p. 97-101.

J.F.R. Philips, Eeuwfeest VVV het Geuldal. Mijlpaal van volgehouden pionierswerk, in: *Geulrand*, no. 9, 1985, p. Extra 2-Extra 15. Een studie naar de geschiedenis van het toerisme in Valkenburg.

J. van den Boogard, Wijck, werkplaats voor industriële archeologie, in: *Tussen Maas en Mecc*, no. 1, 1985. Inleiding tot het industrieel-archeologisch onderzoek in Wijck - Maastricht.

H. Cromptvoets, Over dialect van Deurne, Liessel en Vlierden, in: *D'n Uytbeyndir*, uitgave van de heemkundeverenigingen 'De Vonder' te Asten-Someren en 'H.N. Ouwering' te Deurne, no. 9, 1985, p. 5-11.

P.Th.F.M. Boekholt (m.m.v. F. Cammaert), De Nieuwste Tijd, in: *Geschiedenis van Drenthe*, uitg. door J. Heringa, Meppel 1985, p. 591-678.

J.C.G.M. Jansen, Specifieke aspecten van de Limburgse economie, in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*, deel 30, 1985, p. 54-87.

L. Kreukels, Economische crisis en sociale kentering. Enkele aspecten van de economische en sociale toestanden van Limburg in de jaren tachtig van de vorige eeuw, in: *Veldeke*, jrg. 60, 1985, p. 17-23.

J. van den Boogard, *De Stadsschouwburg. Utile dulci ... Tot nut en vermaak*, Maastricht 1985, Stichting Historische Reeks, Maastrichts Silhouet 19, 52 pag.

Vier publicaties zijn in druk of persklaar:

H. Cromptvoets, Woordenboek van de Limburgse Dialecten, deel II, afl. 1, Terminologie van de bakker en de huisslachter, 180 pag. Dit deel is reeds geruime tijd gereed, maar kon door vertragingen bij de toekenning van een publicatiesubsidie pas in 1986 verschijnen.

L.H.M. Kreukels, Mijnarbeid: volgzzaamheid en strijdbaarheid. Geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in de Nederlandse steenkolenmijnen, 1900-1940. Dissertatie. Dank zij de omvangrijke hoeveelheid beschikbare bronnen kunnen de arbeidsverhoudingen in de Zuidlimburgse mijnbouw goed worden geanalyseerd. Zowel werkgevers als werknemers hebben uitvoerige documentatie nagelaten. Het onderzoek is aanvankelijk door de Universiteit van Utrecht gefinancierd, later door Z.W.O. overgenomen. De afronding geschiedt via het Sociaal Historisch Centrum. De auteur heeft het fiat van zijn promotor gekregen. Publicatie medio 1986.

J.C.G.M. Jansen, De innoverende rol van de Joden in het economisch leven in Limburg 1690-1820. Over dit thema hield de auteur op 7 november 1984 een voordracht op het symposium 'Geschiedenis en cultuur van de Joden in de mediene', gehouden te Amsterdam. De organisatoren van dit symposium drongen aan op onmiddellijke publicatie. De auteur geeft er de voorkeur

aan de tekst uit te werken tot een boek van beperkte omvang. Wel heeft hij ingestemd met publicatie van de voorliggende tekst in het Hebreeuws in de reeks 'Studies on the History of Dutch Jewry' die wordt uitgegeven door de Hebrew University te Jerusalem. De uitgave was voor 1985 gepland, maar werd door het plotseling overlijden van de vertaler vertraagd.

J.C.G.M. Jansen, *Jews and Criminal procedure in Limburg in the 18th and early 19th century*. Verschijnt in de USA.

De directeur schreef op verzoek van de redactie een aantal recensies ten behoeve van de Bijdragen en Mededelingen voor de Geschiedenis der Nederlanden. Door de achterstand in de verschijning van dit tijdschrift werden zij slechts ten dele in 1985 gepubliceerd. Alle medewerkers van de afdeling onderzoek publiceerden een aantal recensies in het dertigste deel van de Studies. De heer Crompvoets publiceerde nog een uitvoerige recensie in de Leuvense Bijdragen.

Met een aantal onderzoeken zijn vorderingen gemaakt:

Geschiedenis van de landbouw in Limburg, 1914-1975.

Opdracht van de Limburgse Land- en Tuinbouwbond. Ter afronding van de studies van het S.H.C. over de landbouw in Limburg wordt een boek over de geschiedenis van de Limburgse landbouw sinds 1900 geschreven, waarin ook de grote veranderingen ten plattelande worden behandeld. Dit project is aangevat door Drs J.J.F. van den Boogard. Hij heeft enige tijd assistentie gehad van Drs S. Minis en Drs R. van Drie te Utrecht. Een concept van het boek zal in 1986 gereed zijn.

Verzet in Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Na het verschijnen van het zevende deel van L. de Jong's Geschiedenis van Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog is commotie ontstaan, omdat daarin het verzet in Limburg werd onderschat. In 1982 werd daarom een onderzoek over het verzet in Limburg geprogrammeerd in samenwerking met Prof. Dr M.G. Buist te Groningen. Nadat van diverse zijden financiële steun aan dit onderzoek was toegezegd, kon Drs F. Cammaert deze studie per 1 september 1983 aanvatten. De afronding wordt in 1987 verwacht.

Monetaire ontwikkelingen 1450-1790.

Als grensgebied had Limburg te maken met talloze soorten munten. De verhoudingen tussen de geldsoorten wisselden voortdurend. Inflatie en deflatie hadden in de steden als Roermond, Venlo, Maastricht en Luik een

wisselende intensiteit. Een bronnenuitgave met beknopte analyse van deze monetaire ontwikkeling vormt een grondvoorwaarde voor talrijke sociale en economische onderzoeken in Limburg. Bewerker J.C.G.M. Jansen.

Met Prof. H. van der Wee (Leuven), Dr E. van Cauwenberghe (Leuven) en Prof. F. Irsigler (Trier) werd afgesproken deze studie te coördineren met hun projecten betreffende België en het Rijnland. De Stiftung Volkswagenwerke heeft voor deze samenwerking gelden beschikbaar gesteld. Met deze middelen kon het materiaal via een computer worden doorgerekend. Dussdoende ontstonden reeksen voor een twintigtal steden in Noord-West-Europa. In juni 1985 is in Trier een evaluatiebijeenkomst gehouden, waar werd besloten op korte termijn de eerste resultaten in twee boekdelen te publiceren. Daaronder zijn gegevens over de muntslag van Maastricht, bewerkt met assistentie van H.M. Jansen.

Met een aantal contractonderzoeken werden zodanige vorderingen gemaakt dat in de loop van 1985 concepten aan opdrachtgevers konden worden voorgelegd. Dit gold met name voor:

J. Starmans, De woningbouwvereniging Brunssum 1911-1986, een studie naar de bijdrage die deze woningbouwvereniging leverde aan sociale en ruimtelijke ontwikkeling van Brunssum.

J.C.G.M. Jansen, De economische ontwikkeling van de N.V. Koninklijke Sphinx te Maastricht van de fusie met de N.V. Céramique in 1957 tot 1985, waarin wordt geprobeerd de scherpe fluctuaties in de bedrijfsresultaten van deze onderneming in de laatste decennia te verklaren.

L. Kreukels, Verstand van grint en zand. Een studie over de grint- en zandwinning in samenhang met het milieubeheer door de grint- en zandexploitatiemaatschappij Smals B.V. te Herten.

Voorbereidingen zijn getroffen voor een aantal nieuwe onderzoeken, die in 1986 worden aangevat en deels zullen worden voltooid. In het kader van het contractonderzoek zal worden gewerkt aan:

De geschiedenis van het beroepsonderwijs ten plattelande in de twintigste eeuw in opdracht van de Vereniging voor Voortgezet Onderwijs in Limburg in verband met haar jubileum in 1989.

Veertig Jaar Culturele Raad Limburg, een analyse van de resultaten behaald bij beleidsadvisering en ondersteuning van activiteiten op cultureel terrein in Limburg.



Van Algemeen Ziekenhuis tot Academisch Ziekenhuis. Een schets van het ontstaan, de ontwikkeling en de academisering van het Algemeen Ziekenhuis St. Annadal te Maastricht van 1950 tot 1986.

De rol van een werkgeversorganisatie in de bouwnijverheid, 1911-1986, 75 jaar afdeling Mijnstreek van het Koninklijk Nederlands Aannemers Verbond.

Binnen het raam van het infrastructuur versterkend onderzoek wordt voortgewerkt aan het door M. Kellens aangevatte project, getiteld 'Limburgs Biografisch Woordenboek', een plan van wijlen ere-gouverneur Dr L. Roppe, dat tot doel heeft summiere, maar goed bruikbare informatie te verschaffen over de levens van een groot aantal Limburgers die veelal niet in de nationale biografieën zijn opgenomen. Aan dit project is voortgewerkt door Drs M. de Ruwe, Drs S. van Esser en Drs J. Starmans. Er is voldoende materiaal bijeen voor de publicatie van een eerste deel.

Bij de werkzaamheden aan het Woordenboek van de Limburgse Dialecten werd voortgewerkt aan een deel over de mijnwerkersterminologie. Dit zal einde 1986 gereed zijn. Dan kan worden begonnen met het gedeelte over de stroopstoker en de molenaar. De afronding daarvan wordt rond de jaarwisseling 1987-1988 verwacht.

In het kader van door AIO's uit te voeren onderzoek zijn studies van fundamenteel belang geprogrammeerd over de textielindustrie in Zuid-Limburg tussen 1760 en 1815, de veranderingen in het consumptiepatroon en de rechtshistorische aspecten van de strijd tegen benden en door hen gepleegde delicten in de tweede helft van de 18e eeuw.

Het is verheugend dat opnieuw aan studies met een internationaal karakter kon worden meegewerkt. Het Rijksbeleid betreffende het wetenschappelijk historisch onderzoek benadrukt sterk de noodzaak van internationale samenwerking. Het Sociaal Historisch Centrum wil bij de uitwerking van dit beleid een rol blijven spelen.

## WOORDENBOEK DER LIMBURGSE DIALECTEN

Aan de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde (N.C.D.N.) is sedert 1965 gewerkt aan de totstandkoming van een Woordenboek der Limburgse Dialecten. Het project omvat drie onderdelen: de agrarische vaktaal, waarvan tien afleveringen zijn voorzien; de niet-agrarische vaktaal, die in acht afleveringen zal verschijnen en de algemene woordenschat,

waarvoor weer aan tien afleveringen wordt gedacht. De eerste aflevering uit het onderdeel agrarische vaktaal is pas in 1983 verschenen. Deze publicatie werd in 1984 gevolgd door de tweede aflevering. Van de andere delen was nog geen aflevering gereed. De bijzonder lange duur van het project heeft er toe geleid dat de faculteit der letteren van de Katholieke Universiteit al aan het einde van de zeventiger jaren besloot de werkzaamheden aan het W.L.D. vanaf medio 1982 niet meer te financieren.

Het staken van het project had evenwel als consequentie dat nooit meer een woordenboek van de Limburgse dialecten kon worden samengesteld vanwege het verdwijnen van een groot deel van de taalschat. De ontwikkelingen in de landbouw zijn van dien aard, dat veel dialectwoorden verloren gaan, omdat zij betrekking hebben op verdwijnende vormen van bedrijfsvoering. Bij de niet-agrarische vaktaal is de toestand zo mogelijk nog erger. De meeste ambachten zijn al verdwenen; van de overige zijn nog slechts restanten aanwezig. In het besef dat er geen weg terug was, is in 1982 met steun van het Provinciaal Bestuur van Limburg een nieuwe opzet gemaakt.

Uit middelen, beschikbaar in het kader van het 100- c.q. 65-arbeidsplaatsenplan, kon een medewerker worden aangetrokken, die in tien jaar de acht afleveringen van het tweede onderdeel, de niet-agrarische vaktaal, dient te voltooien. Deze medewerker diende te worden aangesteld door het bestuur van het Sociaal Historisch Centrum en gedetacheerd bij de N.C.D.N. te Nijmegen, zodat gebruik kan worden gemaakt van de daar aanwezige vak-kennis en ervaring. Een door de universiteit van Nijmegen zelf te leveren medewerker houdt zich bezig met de landbouwtaal.

In overleg met het faculteitsbestuur, de directie A-faculteiten van de Katholieke Universiteit te Nijmegen en de directeur van de N.C. D.N. is een detacheringsovereenkomst tot stand gebracht. Behalve in loonkosten is ook in apparaatskosten voorzien. Daartoe werd door het Nederlands-Limburgse provinciebestuur een eenmalige bijdrage van f 105.000,- ter beschikking gesteld, waaruit gedurende acht à tien jaar de bijkomende kosten kunnen worden betaald.

Per 15 mei 1983 werd Dr H.J.G. Crompvoets belast met de uitvoering van de werkzaamheden, een medewerker met grote ervaring in het samenstellen van dialectwoordenboeken. Hij had immers in zes jaar tijd vier afleveringen van het Woordenboek der Brabantse Dialecten geredigeerd. Terzelfdertijd werd een begeleidingscommissie ingesteld, bestaande uit Dr J. Tans, voorzitter, Prof. Dr J. Goossens en Dr J. Cajot als vertegenwoordigers van Belgisch-Limburg, Prof. Dr A. Weijnen, oud-directeur van de N.C.D.N., Prof. Dr A. Hagen, directeur N.C.D.N., Mr Drs P.W.J. Houben namens de Vereniging Veldeke en de directeur van het S.H.C.

De begeleidingscommissie kwam met de bewerker overeen dat hij allereerst de vaktaal van bakker en slager zou aanvatten. Dit onderdeel was hem vertrouwd, omdat daarover al een aflevering van het Brabantse woordenboek gereed was. Al het materiaal voor deze aflevering was voorhanden. De aflevering is in 1984 gereed gekomen en ter beoordeling voorgelegd. In 1985 is een subsidie in de drukkosten aangevraagd, dat begin 1986 werd toegekend. Het boek zal in de herfst van dat jaar verschijnen.

In de loop van 1984 werd een aanvang gemaakt met het samenstellen van de aflevering over de taal, gebruikt door beoefenaren van beroepen die verband houden met de delfstofwinning, te weten de mijnwerker, de turfstoker en de ertsontginner. Vanwege de relatief grote omvang van deze vaktaal zal het werk aan deze aflevering pas einde 1985 zijn afgesloten. Bij de werkzaamheden aan deze aflevering ondervindt Dr Crompvoets veel steun van J. Busch, die als student-assistent aan hem is toegevoegd.

In het laatste kwartaal van 1985 kon dank zij de inzet van Drs A. van de Wijngaard een begin worden gemaakt met het bewerken van de vaktaal van brouwer, stroopstoker en molenaar. De voltooiing van deze aflevering wordt voorzien in 1987.

Volgens de huidige planning zal het tweede deel van het woordenboek in 1993 gereed zijn. De vaktaal van 51 verschillende ambachtlieden zal dan zijn behandeld.

## BIJZONDERE LEERSTOEL

Eind 1978 stelde de Commissaris der Koningin in de Provincie Limburg, Dr J. Kremers, tijdens een werkbezoek aan het Sociaal Historisch Centrum voor te streven naar een nauwe samenwerking tussen S.H.C. en Rijksuniversiteit Limburg, te beginnen met het instellen van een bijzondere leerstoel.

Op 24 december 1980 stemde de Universiteitsraad in met een verklaring omtrent de wenselijkheid van samenwerking tussen S.H.C. en R.L. alsmede met de vestiging van een bijzondere leerstoel door het S.H.C. en een onderzoek naar infrastructurele maatregelen, nodig in verband met de toekomstige samenwerking, op de eerste plaats op bibliothecair terrein. Op 30 maart 1981 sloot de Minister van Onderwijs en Wetenschappen, Dr A. Pais, zich aan bij dit streven.

Op 30 maart 1982 werd een Koninklijk Besluit getekend, waarbij werd ingestemd met de instelling door het Sociaal Historisch Centrum van een bijzondere leerstoel op het gebied van de veranderingen in de samenleving

in het verleden in relatie tot de typologie van maatschappijvormen met het accent op Limburg en de aan deze provincie grenzende regiones.

In het College van Toezicht werden door de Rijksuniversiteit Limburg benoemd Prof. Dr H. Philipsen en Prof. Dr P.J. Thung en door het Sociaal Historisch Centrum Dr G.C.P. Linssen en Prof. Dr A.M. van der Woude. Dit college formuleerde het volgende verwachtingspatroon met betrekking tot de bijzonder hoogleraar:

1. de activiteiten van de functionaris moeten aansluiten bij de onderwijskundige opzet van de R.L.; deze opzet wordt gekenmerkt door thematisch, probleemgestuurd blokonderwijs, waarbij niet de klassieke vakken, maar bepaalde belangstellingsvelden centraal staan;
2. hij zal studenten opvangen in keuzeonderwijs;
3. hij zal functioneren als inhoudskundige;
4. hij zal deelnemen en adviseren aan onderzoekselementen en
5. hij zal op een efficiënte wijze bijdragen aan een zinvolle samenwerking tussen R.L. en S.H.C.

De commissie droeg de directeur van het S.H.C., Dr J.C.G.M. Jansen, voor benoeming voor. Voor de uitvoering van zijn taak werd gerekend op een tijdsbeslag van 3 dagdelen, anderhalve dag per week. De benoeming ging in op 1 augustus 1983. Hij sloot zich aan bij de capaciteitsgroep Gezondheidsethiek en Wijsbegeerte.

De bijzonder hoogleraar heeft ook in 1985 medewerking verleend aan het blok 'Onderwijs'. Doordat vanwege een verandering in de organisatie van het onderwijs het blok 'Geschiedenis van het gezond bestaan' werd verschoven van het tweede naar het derde cursusjaar, werd nu bijgedragen tot het welslagen van het blok 'Arbeid'. Als blokcoördinator was hij nauw betrokken bij de voorbereidingen voor de vernieuwde blokken 'Geschiedenis van het gezond bestaan' en 'Geschiedenis van de Gezondheidszorg' die voor 1986 en 1987 zijn gepland.

De mogelijkheid van onderzoeksstages rond de themata 'Beroepsziekten in het mijnbedrijf en de aardewerk- en glasfabricage' en 'Ontwikkelingen in het Kruiswerk na 1945' werd aangeboden en ondervond aftrek. Met Prof. Dr F. Rutten werden afspraken gemaakt om in 1986 een stagemogelijkheid rond het thema 'Kostenexplosie in de Gezondheidszorg tussen 1953 en 1985' aan te bieden. Bestudering van deze themata vanuit gezondheidskundige optiek blijkt tot herformulering van gevestigde opvattingen te kunnen leiden.

Ten behoeve van meerdere faculteiten is inhoudskundige ondersteuning gegeven voornamelijk ten behoeve van onderzoeksprojecten. Aan deze vorm van dienstverlening is meer dan gewone aandacht besteed. Ook door

andere oorzaken vindt een verschuiving van de activiteiten van de bijzonder hoogleraar plaats in de richting van het stimuleren van het onderzoek. Een drietal promovendi demonstreerde een grote tot zeer grote activiteit. Allereerst is een onderzoek naar Limburgse klokken op gang gekomen, waarin het accent zal liggen op de techniek van het fabriceren van klokken in Limburg en het samengaan van metaalbewerking en klokkenbouw in Limburg tussen 1660 en 1820. Een studie, getiteld 'De Bokkenrijders in rechts-historisch perspectief' handelt over de wijze, waarop het openbaar ministerie en de rechters in de late 18e eeuw reageerden op de vorming van criminele benden in Limburg. Co-promotor bij deze studie is Prof. Dr J.P. Balkema die als strafrechtgeleerde is verbonden aan de juridische faculteit van de R.L. Met zeer veel elan is gewerkt aan een thema Heerdgang in Zuid-Limburg, waarbij de sociaal-economische en biologische implicaties van het weiden van vee op gemene gronden en schraallanden worden onderzocht. De promovendus stelt zich voor dit thema te behandelen langs geografische, economisch-historische en ecologisch-biologische weg. Het eerste deel van deze studie, omvattende de identificatie aan de hand van toponiemen van de bij de heerdgang betrokken gronden, nadert zijn voltooiing. Co-promotor is de Nijmeegse hoogleraar Dr V. Westhof.

Met een tweetal andere potentiële promovendi zijn eerste gesprekken gevoerd omtrent het verrichten van een dissertatieonderzoek. Deze gesprekken waren aan het einde van het verslagjaar nog niet zo ver gevorderd dat hier een uitvoeriger beschrijving kan worden gegeven.

De bijzonder hoogleraar had zitting in enkele promotiecommissies te Utrecht en Wageningen. Hij leverde een bijdrage aan een positief advies omtrent de financiering van landbouwhistorisch onderzoek in het kader van de voorwaardelijke financiering, uitgebracht aan de Minister van Landbouw.

In het kader van de stimulering van wetenschappelijk onderzoek door de bijzonder hoogleraar is ook gestreefd naar het realiseren van AIO-plaatsen. Een voorstel onder de samenvattende titel 'Economische innovaties en hun sociale consequenties' een drietal projecten op te starten, waarbij naast het hiervoor al genoemde onderzoek over de Bokkenrijders, ook studies naar de textielnijverheid in Limburg tussen 1760 en 1815 en veranderingen in het consumptiepatroon en het consumptief gedrag in de 18e eeuw zijn opgenomen, werd door de Minister van Onderwijs en Wetenschappen goedgekeurd. Financieringsmiddelen worden verwacht.

Op verzoek van de Commissie Algemene Wetenschappen is door de leerstoelhouder aanvankelijk samen met de onderwijskundige Drs J. Beliën en Drs F.J. den Hamer gewerkt aan de voorbereiding van plannen tot verdere

uitbouw van het historisch onderwijs aan de R.L. in nauwe samenwerking met de studierichtingen economie en recht. Na het plotseling overlijden van Drs Beliën in januari 1985 werd de samenstelling van de commissie gewijzigd. Zij bereikte dat middelen werden uitgetrokken voor de aanstelling van een drietal historici ten laste van de middelen van de faculteit der Algemene Wetenschappen i.o. Twee van hen zullen in 1986 met hun werkzaamheden starten. Zij zullen mede tot taak hebben een rapport op te stellen over de behoeften aan historisch onderwijs en onderzoek binnen de bestaande faculteiten en de mogelijkheden van meer specifiek historisch onderwijs en onderzoek in Maastricht.

## BIBLIOTHEEK

Evenals in vorige jaren ging de bibliotheek in 1985 selectief te werk bij de collectievorming. De toevloed aan bibliotheekmateriaal is in 1985 iets kleiner gebleven dan in het voorafgaande jaar. Zij besloeg 82 m' plankruimte. Van het vroegere Provinciaal Opbouworgaan te Roermond, het Katholiek Documentatiecentrum (KADOC) te Leuven, het ETIL, de Provincie Limburg, de Provinciale Waterstaat en de voormalige Provinciale Planologische Dienst werden grote schenkingen verworven.

Door ontdebelling, het aanleggen van strenge selectiecriteria en het afstoten naar andere bibliotheken kon de feitelijke toename van het bestand worden gereduceerd tot 3,6%. De omvang van de bibliotheek is thans ongeveer 2.375 m'. De boeken beslaan  $\pm$  330 m', de brochures 160 m', de statistische publicaties 120 m', de naslagwerken, bibliografieën e.d. 82 m'. Het overgrote deel, 1.680 m', komt voor rekening van de periodieken (tijdschriften, jaarverslagen, seriewerken e.d.). Door het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen is enkele jaren geleden gesteld dat de groei van de bibliotheekbestanden in Nederland teruggebracht dient te worden tot nul procent. Er is geen geld om voortdurend nieuwe bibliotheekdepots te bouwen. Hoewel sedert het gereedkomen van de Andrieskapel weer redelijke opslagmogelijkheden aanwezig zijn, is het nodig ook bij het S.H.C. de groei van de bibliotheek te beperken. Daarom wordt bij de collectionering de nadruk gelegd op de z.g. grijze literatuur, waaronder publicaties worden verstaan die niet langs de gebruikelijke kanalen in de handel werden gebracht. Aan opvang van dergelijke publicaties is grote behoefte. Inmiddels is bereikt dat 83% van de aanwinsten betrekking heeft op deze zeldzame literatuur.

De besprekingen over concentratie van minder frequent gebruikte literatuur hebben ons bestuur tevens aanleiding gegeven oude ruilvereenkom-

sten met bibliotheken in Nederland nog eens kritisch te bekijken. Voorheen werden doubletten doorgestuurd naar andere bibliotheken in Nederland. Het gevolg is geweest dat daardoor juist verdubbeling ontstond. Daarom wordt thans gestreefd naar ruilovereenkomsten met Belgische en Duitse bibliotheken. Wij krijgen van hen materiaal dat in Nederland ontbreekt en vangen manco's op die in de buurlanden bestaan. Vooral de overeenkomst met het KADOC te Leuven functioneert uitstekend.

De samenwerking met de overige wetenschappelijke bibliotheken in Nederland vereiste de deelname van het S.H.C. aan de Gezamenlijke Geautomatiseerde Catalogus; als zodanig fungeert het Pica-samenwerkingsverband van de Koninklijke Bibliotheek en de bibliotheken van universiteiten en hogescholen. Doordat in 1982 zowel in personeel als in materieel opzicht de middelen werden verworven om aan het Pica-systeem deel te nemen, mocht een toetreding van het Sociaal Historisch Centrum op korte termijn worden verwacht. Om financiële en organisatorische redenen gaf ons bestuur de voorkeur aan een toetreding via de Rijksuniversiteit Limburg boven een zelfstandige aansluiting bij Pica, ook al bracht deze constructie enige vertraging met zich mee bij de implementatie. Na intensief overleg tussen de bibliothecaris van de R.L., Dr J. van Dijk, en zijn plaatsvervanger, J. Gilbert, kon in 1984 een overeenkomst tot bibliothecaire samenwerking tussen R.L. en S.H.C. worden afgesloten, die tot gevolg heeft gehad dat van medio 1985 af de titelbeschrijvingen via het Pica-systeem worden verricht. In dit jaar konden de eerste duizend titels in de G.G.C. worden ingevoerd. De verwachting luidt dat in 1986 ongeveer 3000 titels kunnen worden aangeleverd. Dit aantal zal daarna oplopen tot ongeveer 5000 per jaar.

De verbetering van de toegankelijkheid van de bibliotheek van het S.H.C. die het gevolg was van de aansluiting bij Pica heeft de gedachte doen rijzen onze bibliotheek in te schakelen in een op te zetten netwerk van bibliotheekvoorzieningen in Limburg. Onder leiding van het Provinciaal Bestuur zijn studies verricht naar de mogelijkheden van een geïntegreerde documentatie van bibliotheekgoed in deze provincie. Het S.H.C. zal pas in een latere fase in zo'n netwerk participeren. In het begin nemen alleen die bibliotheken deel waarvoor het Provinciaal Bestuur krachtens de Bibliotheekwet verantwoordelijkheid draagt.

De omvang van het bibliotheekpersoneel bij het S.H.C. is relatief gering, zoals blijkt uit een vergelijking van de beheerskosten per aanwezige titel, die slechts één/derde bedragen van het landelijk gemiddelde. Het is evident dat zo'n groot verschil niet uitsluitend door lage huisvestingskosten kan zijn veroorzaakt. De bibliotheek kampt dan ook met een ernstig tekort aan menskracht.

Ondanks de bescheiden mogelijkheden is zorg gedragen voor een volwaardige wetenschappelijke bibliotheekorganisatie. Het bibliotheekbeheer wordt verzorgd door drie werkgroepen. De eerste, onder leiding van de bibliothecaresse mevrouw Drs E.C.M. Fleré, houdt zich bezig met de integratie van het catalogusapparaat en de systematische ontsluiting; de tweede, onder leiding van mevrouw H.H.M. Okrogelnik Nagornik, draagt zorg voor de uitleen en het verstrekken van inlichtingen; de derde, bestaande uit de dames F.M.E.J. Charpentier en M.H.H.E. Volkers, verzorgt de titelbeschrijving. Door deze organisatie was het mogelijk optimaal gebruik te maken van de hulp van stagiaires van de Bibliotheek- en Documentatieacademie te Sittard en jeugdige werkloze vrijwilligers.

De aanwas kwam - zoals voorheen - hoofdzakelijk tot stand via schenking. De aankoop had voornamelijk betrekking op actuele publicaties, nodig voor het onderzoek. Hieronder volgt een overzicht van de van publicerende instellingen zelf ontvangen jaarverslagen, rapporten, nota's en dergelijke naar sectoren over de jaren 1983-1985.

	1983	1984	1985
volkshuisvesting	3	4	4
handel, nijverheid, bankwezen	35	21	22
arbeidszaken	1	4	3
overheid, incl. openbare nutsbedrijven	20	19	18
transport en vervoer	3	3	3
land- en tuinbouw	1	2	1
onderwijs, vorming	6	7	8
cultuur, recreatie	4	3	6
maatschappelijke dienstverlening			
en samenlevingsopbouw	9	3	4
gezondheidszorg	6	6	8
uitvoeringsorganen sociale wetgeving			
en verzekering	4	2	5
archiefdiensten en wetenschappelijke			
instellingen	37	47	37
vrouwenbeweging	1	3	1
pers en uitgeverijen	4	1	1

De geleidelijke daling bij overheidsorganen en gesubsidieerde instellingen wordt mede veroorzaakt door het toenemend gebruik uit zuinigheidsoverwegingen slechts tweejaarlijkse verslagen te publiceren. Voor de lijst van



schenkers zij verwezen naar bijlage I. Het bestuur dankt alle schenkers hartelijk voor hun bijdrage aan de opbouw van de bibliotheek.

## ARCHIEF

Evenals in het voorafgaande jaar moesten in 1985 weer talrijke en soms omvangrijke archieven worden overgenomen. In totaal werden 18 archieven verworven met een totale omvang van 166 meter. Daartoe behoorden tien aanvullingen op reeds aanwezige fondsen. De historisch meest interessante fondsen die werden verworven, betroffen de archieven van de Woningbouwverenigingen Samenwerking en Glück Auf te Heerlen (1913-1980) en van het Provinciaal Orgaan Welzijnsbevordering Limburg (1948-1983). Per saldo steeg het aantal archieffondsen tot 368 met een gezamenlijke lengte van 2.820 strekkende meter.

De eerste vier maanden van 1985 werden in beslag genomen door interne verhuizingen. Het merendeel van de archieven uit het depot Boschstraat is overgebracht naar de Andrienskapel. Er is getracht zo veel mogelijk reeds beschreven en toegankelijke bestanddelen of minder frequent gebruikte archieven over te brengen. Archieven waar nog aan wordt gewerkt of die veelvuldig worden geraadpleegd zijn voorlopig in het depot van de Boschstraat gebleven. Meer dan de helft van de depotruimte op de begane grond in het depot Boschstraat werd ter beschikking gesteld van de afdeling bibliotheek, wat veel extra werk veroorzaakte. De overbrenging en herindelung van de archieven vereisten immers wijziging van de aanduidingen en de depotoverzichten. De transporten werden grotendeels door eigen personeel verzorgd. Het depot Boschstraat werd van een nieuwe verlichting voorzien, te bedienen vanuit een centraal punt in de studiezaal.

In het verslagjaar zijn zes archieven toegankelijk gemaakt, waaronder enkele grote. Mevrouw Wijnands voltooide de vervaardiging van toegangslijsten op de archieven van Nedam's Autobus Onderneming te Roermond en de ordening van het archief van de Stichting Hornerheide. De heer Wijnen bracht orde in de papieren, ontvangen van de heer J.J.A.M. Portmes; de heer Mes ordende de collecties, ontvangen van de Stoomzuivelfabriek St. Rosa en de Katholieke Plattelands Jongeren, afdeling Epen.

De ordening van de archieven, afkomstig van de Limburgse Organisatie van Zelfstandige Ondernemers en haar voorgangers, werd door de heer Wijnen voltooid. Medio 1986 zal de inventaris van dit archief persklaar zijn. Hij ontsloot ook het beeld- en geluidsarchief, ontvangen van E. Hustinx. Het omvatte circa 5500 meter film op 150 spoelen en 82 geluidsbanden.

De heer Mes vond gelegenheid voort te werken aan de ontsluiting van het

archief van de Katholieke Arbeidersbeweging. Dit uitermate chaotisch overgedragen bestand had in het verleden al meermalen de aandacht van de archivaris. Nadat alle vreemde bestanden uit dit fonds waren verwijderd en afzonderlijk geordend, kon aan de beschrijving van het archief van de hoofdorganisatie worden gewerkt. Andere archiefmedewerkers begonnen met de ontsluiting van de fondsen, afkomstig van het Groene Kruis Maastricht, het Groot Limburgs Toneel, de N.V. Janssen-Willemsen te Reuver, het orgaan voor Maatschappelijke Opbouw te Venray en de Kerkfabriek Helden-Panningen. Gezamenlijk spanden zij zich in de herfst in om orde te brengen in de papieren, afkomstig van Mgr Boymans.

Goede voortgang is gemaakt met verbetering van de materiële verzorging van een aantal grote fondsen, dank zij de inzet van de heren A. Disch, G. Steijn en J. Vangel. Vanzelfsprekend moest vanwege de verhuizing van grote delen van het archiefbezit naar de Andrieskapel meer aandacht aan de materiële toestand van de archieven worden besteed dan gewoonlijk.

Mevrouw Wijnands beheerde in goede samenwerking met de bibliotheek de studiezaal die druk werd bezocht; zij begeleidde een aantal studenten en groepsprojecten van de Lerarenopleiding te Sittard en stelde in samenwerking met Drs J. van den Boogard een diaserie samen die kan worden gebruikt om bezoekers en groepen te introduceren in het werk en de collecties van het Centrum.

De heer Wijnen verzorgde de uitleenadministratie. Nu voor restauraties steeds meer tekeningen worden opgevraagd, voor jubilea telkens weer uittreksels uit ledenadministraties nodig zijn, voor publicaties en tentoonstellingen herhaaldelijk foto's worden gezocht en schenkers vaker gegevens uit hun oud-archief nodig blijken te hebben, nemen ook de werkzaamheden verbonden aan de uitleen snel toe. Goede service dient echter het waarmerk van het instituut te blijven. Dat betekent dat ook aan kleine kwesties relatief veel tijd moet worden besteed.

De heer Mes begeleidde de druk van het archiefoverzicht, dat tien jaar na de publicatie van het vorige overzicht in 1974 gereed kwam. Het zal begin 1986 verschijnen in de Archiefgids voor Limburg. Behalve de collecties van het S.H.C. werden in de reeks archiefgidsen geen andere archieven, beheerd studie verschaft de auteur inzicht in de geschiedenis van bossen en gemene gronden in de streek tussen Roermond en Arsbeck.

In september verscheen deel 41:

C.A.A. Linssen, Historische opstellen over Lotharingen en Maastricht in de Middeleeuwen, Assen 1985, XXIV + 180 pag.

In deze dissertatie is een drietal historische opstellen opgenomen over de politieke geschiedenis van het Koninkrijk Lotharingen dat in 855 ontstond

en in gewijzigde vorm tot 1106 heeft voortbestaan. In de laatste bijdragen wordt de positie van Maastricht in bovengenoemd territoir onderzocht.

In de grote reeks verscheen deel V:

A.M. Koldewij, *Der Gude Sente Servas. De Servatiuslegende en de Servatiana: een onderzoek naar de beeldvorming rond een heilige in de Middeleeuwen*, Assen 1985, XIV + 356 pag.

Deze kunsthistorische studie omvat een analyse van aard, herkomst en betekenis van de voorwerpen die in verband werden gebracht met Sint Servatius persoonlijk. Aangetoond wordt dat de betekenis van Servatius in het tijdvak tussen 1100 en 1250 veranderde en werd verdiept. In die tijd kregen ook de attributen hun grote betekenis.

De samenstelling van het Bestuur, de Redactie en de Raad van Advies onderging geen wijzigingen. De Raad van Advies vergaderde eenmaal, Bestuur en Redactie driemaal.

De dames M. Mommers-Bakker en E. Muyres-Schilder verwierven zich ook dit jaar bijzondere verdiensten door alle manuscripten persklaar te maken en de proeven te controleren. Door de omvang van enkele publicaties was hun taak extra zwaar. Mede dank zij de administratieve hulp, verstrekt door de heer N. Soeters, verliep de afwerking der activiteiten vlot en was de verkoop van publicaties bevredigend.

#### DIENSTEN EN INLICHTINGEN

Er wordt steeds frequenter gebruik gemaakt van de diensten van het Centrum. Speciaal de faciliteiten van de studiezaal en de bibliotheek worden gewaardeerd. Het aantal bezoekers wordt in onderstaande tabel gespecificeerd.

Jaar	Aantal bezoekers
1980	181
1981	196
1982	204
1983	214
1984	280
1985	277

Deze cijfers zijn ontleend aan de bezoekersadministratie in de studiezaal en aan gegevens van de bibliotheek. Telefonische en schriftelijke informatie zijn daarin niet begrepen.

De bezoekers komen de laatste jaren vaker terug. De frequentie, die in 1976 en 1977 nog slechts twee bedroeg, nam sedert 1978-1979 toe tot vier bezoeken per gebruiker. Sedert 1984 is het op vijf bezoeken per gebruiker gekomen. De begeleiding vergt daardoor meer tijd en inspanning dan voorheen. De bibliotheekmedewerksters geven aan bezoekers adviezen omtrent beschikbare literatuur. In de studiezaal is continu een toezichthoudend ambtenaar aanwezig. Het is daarom verheugend dat mevrouw M. Wijnands-Van Someren haar archivistische werkzaamheden weet te combineren met deze dienstverlening. Zij is in staat wetenschappelijke vragen snel te vertalen naar de aanwezige documentatie. Mede daardoor kon de dienstverlening in de studiezaal op het gebruikelijke hoge niveau worden gehandhaafd.

In overleg met het personeel is een rooster van werktijden opgesteld, waardoor het mogelijk is de studiezaal ononderbroken open te stellen van negen uur in de ochtend tot vijf uur in de namiddag. Deze vorm van dienstverlening is vooral van belang voor ongeveer de helft van de bezoekers, die een lange reis moeten maken.

Overigens is het verheugend dat het aantal incidentele bezoekers afneemt ten gunste van de groep, die hier langere tijd onderzoek doet. Een direct gevolg van deze verandering is immers dat het gebruik van de archieven intensiever wordt. De wetenschappelijke betekenis van het verrichte onderzoek neemt toe. De gebruikers maken zowel gebruik van bibliotheekgoed, dat kan worden geleend als van uniek archiefmateriaal, waarvoor een langdurig verblijf in Maastricht nodig is. Diverse studenten maken grote kosten voor een langdurig onderzoek in Maastricht, ver van de universiteitsstad, waar zij studies volgen. Ook daaruit blijkt de stijgende belangstelling voor het hier bewaarde materiaal.

De gebruikersgroep kan in een aantal categorieën worden onderscheiden.

	1983	1984	1985
studenten en medewerkers van universiteiten of hogescholen	78	98	101
opleidingsinstituten voor onderwijsgevenden	61	76	83
andere instellingen van onderwijs	14	39	21
instellingen en bedrijven	35	38	41
privé-belangstellenden	24	29	30
onbekend	2	-	1
	—	—	—
totaal	214	280	277

De samenstelling van de gebruikersgroep heeft sedert 1981 enige wijziging ondergaan ten gevolge van de start van een studierichting geschiedenis aan de Nieuwe Lerarenopleiding te Sittard en de uitbouw van de universiteit te Maastricht. Drie/vierde van de bezoekers is studierend aan een of andere instelling van onderwijs. Onder hen overweegt sterk de groep die zich voorbereidt op universitaire examens of examens aan instellingen van hoger beroepsonderwijs. Het aandeel van de 'liefhebbers' daalt langzaam. Het beliep nog 10%. De groep die namens een bedrijf of instelling een bezoek aan het instituut brengt, groeit daarentegen langzaam. Het volgende overzicht geeft een beeld van de gebruikersgroep naar woonplaats.

	1982	1983	1984	1985
Maastricht	45	50	76	71
overig Limburg	79	91	113	120
overig Nederland	73	67	82	81
buitenland	7	6	9	5
	—	—	—	—
totaal	204	214	280	277

De categorie studenten en medewerkers van universiteiten, hogescholen en M.O.-opleidingen maakt ongetwijfeld het meest intensief gebruik van onze diensten. Veelal bereiden zij een scriptie of dissertatie voor. Het leek derhalve zinvol speciaal voor deze categorie de herkomst en het studievak na te gaan. Behoudens de T.H. Twente waren alle instellingen van wetenschappelijk onderwijs vertegenwoordigd. Vanuit België kwamen studerenden van de Katholieke Universiteit te Leuven. De diverse instellingen voor hoger beroepsonderwijs leverden 83 bezoekers, afkomstig van lerarenopleidingen te Sittard, Tilburg, Groningen, Nijmegen en Amsterdam.

Een aanzienlijk deel van de gebruikers, afkomstig uit de sector van het H.B.O. en wetenschappelijk onderwijs, studeerde geschiedenis. Naast historici kwamen nog geografen, kunsthistorici, juristen, economen, bouwkundigen, sociologen, landbouwkundigen, cultureel antropologen, biologen, chemici en gezondheidskundigen.

De onderwerpen, waarover gegevens werden gezocht, vertonen veel spreiding. De eenzijdige oriëntatie op de mijnbouw, de herstructurering van Limburg en de daarmee samenhangende sociale problematiek, die kenmerkend was voor het begin van de jaren zeventig, neemt af. Thans overwegen onderzoeken, waarin de eerste helft van de twintigste eeuw aan de orde

komt. Speciaal de belangstelling voor volkshuisvesting, verkeer en vervoer, industrialisatie en vormen van nijverheid, neemt toe. Onderstaande tabel geeft daar een gespecificeerd overzicht van.

	1982	1983	1984	1985
vakbeweging	11	13	20	17
arbeidsvoorwaarden	3	11	16	19
onderwijs, pers, vorming, jeugd	14	12	17	10
emancipatie van bevolkingsgroepen	6	5	7	9
gezondheidszorg	4	18	24	12
arbeidsmarkt	8	6	11	11
overige sociale geschiedenis	6	12	20	25
geschiedenis van de mijnindustrie	16	18	15	15
overig bedrijfsleven	8	12	13	18
industrialisatie en herstruc- turering Zuid-Limburg	17	11	11	12
handel en prijzen	2	3	4	5
landbouw en ambacht	5	8	8	6
industriële archeologie	3	2	8	4
verkeer en vervoer	9	7	7	16
volkshuisvesting en ruimte- lijke ordening	18	10	8	18
politieke partijen en stromingen	12	14	6	15
verzet tijdens de tweede wereldoorlog	5	2	4	5
kunst en cultuur	6	8	14	8
biografie en genealogie	5	7	4	6
historische geografie	5	6	3	9
kerkgeschiedenis	5	5	10	7
lokale geschiedenis	10	12	15	14
historische demografie	4	5	8	6
natuur en milieu	-	-	4	4
algemene onderwerpen	14	3	10	6
onbekend	8	3	10	6

In het verslagjaar heeft het Centrum een exemplaar ontvangen van zeven scripties:

De misoogsten in de jaren 1845-1848 in het toenmalig Hertogdom Limburg : een subsistentiecrisis / Sergio Derks, Hans Marcelis en Ruud Straatman. - Nijmegen : s.n. , 1985 . - 109 p. : ill. ; 30 cm

Lit. opg. - Bijl.

Kandidaatsscriptie K.U. Nijmegen

Raadpleging na toestemming auteurs.

tel. 080-56344 Ruud Straatman

Scriptie 202

De N.A.O. : 1945-1977 : bloei en neergang van een Roermondse busonderneming / [door J. Augusson... et al] . - [S.l. : s.n.], 1985. - 60 p. : ill. ; 30 cm

Lit. opg.

Scriptie Kath. leergangen Sittard.

Scriptie 210

Een overzicht van de economische ontwikkeling van de Domaniale Mijnen in relatie tot de loonontwikkeling in dat bedrijf in de tweede helft van de 19e eeuw / F.H.L. Maassen . - Maastricht : [s.n.], 1985. - 45 p. : ill. ; 30 cm

Lit. opg.

Scriptie 204

De preventieve gezondheidszorg in Maastricht tijdens het interbellum / José Frijns . - Nijmegen : [s.n.], 1985. - 119 p. : 30 cm

Lit. opg.

Doctoraal-scriptie K.U. Nijmegen.

Scriptie 206

Sweikhuizen, een veranderd dorp / Marjan Boere, Jos van den Boorn, Roger Cals... [et al]. - [Sittard : s.n.], 1985. - 87 p. : ill. ; 30 cm

Lit. opg.

Scriptie 205

Voeding in de Peel 1900-1914, mogelijkheden van het interview als onderzoeksmethode / Nico Heinsbroek en Hidde Rang. - Wageningen : [s.n.], 1985. - 104 p. : ill. ; 30 cm

Lit. opg.

Doctoraalscriptie landbouwhogeschool Wageningen.

Scriptie 207

Het werk van de Stichting voor Huishoudelijke Voorlichting ten Plattelande in de provincie Limburg 1935-1985 : verslag van een literatuuronderzoek / Cathy Hinssen [en] Bea Steenbekkers . - Wageningen : s.n. , 1985. - 128, XXXIX p. : ill. ; 30 cm

Lit. opg.

Scriptie landbouwhogeschool Wageningen.

Scriptie 211

Het was verheugend dat opnieuw een aantal onderzoekers bereid bleek het resultaat van hun onderzoek hier te deponeren. De aanwezigheid van een groot aantal scripties voorkomt het herhalen van hetzelfde onderzoek door studenten van verschillende wetenschappelijke instellingen. Dit verschijnsel nam in de jaren zeventig, parallel met de explosieve groei van het aantal studenten bij de opleidingsinstituten, nogal toe.

### BESLUIT

Het jaar 1985 was voor het Sociaal Historisch Centrum voorspoedig. Er werden veel resultaten bereikt. Het aantal publicaties van medewerkers en de vraag naar begeleiding bleven zeer aanzienlijk.

Landelijk neemt het besef toe dat een regionaal historisch instituut een belangrijke plaats kan innemen in het geheel van het historisch onderzoek in Nederland.

In een extern onderzoek naar de inspanningen in Nederland, geleverd op het terrein van de sociale en economische geschiedenis, heette het: 'Regionaal historisch onderzoek wordt belangrijker. Was dergelijk onderzoek vroeger vooral beperkt tot amateur-historici, momenteel is de belangstelling hiervoor van de professionele historicus groeiende. Een goed voorbeeld van een als belangrijk aangemerkt regionaal historisch onderzoekcentrum is in Maastricht te vinden. Dit Centrum werkt ook 'over de grenzen' heen aan onderzoeksprojecten die allerwegen als relevant worden beschouwd'.

Velen in Limburg en daarbuiten waren bereid het instituut in deze tijd van bezuinigingen financieel te steunen. Dank zij hun inspanningen kon het jaar ook in materieel opzicht bevredigend worden genoemd. Graag spreekt het bestuur daarvoor zijn dank uit.



## BIJLAGE I

### SCHENKERS VAN BIBLIOTHEEKGOED IN 1985 (in volgorde van binnenkomst)

Henkel KGaA	Düsseldorf (BRD)
Stadtbibliothek	Mönchengladbach (BRD)
Carl Friedrich von Siemens Stiftung	München (BRD)
Coöperatieve Centrale Rabobank	Eindhoven
Katholiek Documentatie Centrum (KDC)	Nijmegen
Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds (ABP)	Heerlen
Nederlands Christelijk Instituut voor Volkshuisvesting	Heerlen
Architectenbureau ir. Satijn	Maastricht
Bibliotheek Provinciale Griffie	Maastricht
Economisch Technologisch Instituut Limburg (ETIL)	Maastricht
Medisch en Maatschappelijk Informatie Centrum (MEMIC) Rijksuniversiteit Limburg	Maastricht
Provinciaal Bestuur van Limburg, hoofdgroep	
Ruimtelijke Ordening en Huisvesting	Maastricht
Provinciale Waterstaat in Limburg	Maastricht
Rijksuniversiteit Limburg	Maastricht
Stichting Historische Reeks	Maastricht
Provinciaal Orgaan Welzijnsbevordering Limburg (POWL)	Roermond
Volkshogeschool Geerlingshof	Valkenburg aan de Geul
Prof. Dr W. Krings, Universität Bamberg	Bamberg (BRD)
Prof. Dr K. Hermes, Universität Regensburg	Regensburg (BRD)
Dr R. Metz, Universität Trier	Trier (BRD)
F. Stevelmans	Groningen
A.B.J. Ewalds	Maasbracht
J. Linssen	Maasbracht
Drs J.H.A.E. Cornips	Maastricht
Pater Dr Remigius Dieteren OFM	Maastricht
J.H. Ensink	Maastricht
Dr J.F.R. Philips	Maastricht
A.G. Tyndall	Maastricht
Pastoor F.G.H.M. Crutzen	Wylre

## BIJLAGE II

### LIJST VAN AANWINSTEN VAN ARCHIEVEN 1985

- 932 Mej. M. Houben, stukken van de Katholieke Volkspartij (K.V.P.) en K.V.P. Jongeren, afdeling Sevenum, 1961-1966. 1 omslag
- 933 Woningbouwvereniging 'Samenwerking - Glück Auf' te Heerlen, 1913-1980. 9 m
- 934 Drs J. Hansen, Roermond (kranteknipsels). 7 m
- 935 Katholieke Plattelandsjongeren (K.P.J.), afdeling Epen, 1949-1982. 2 ds.
- 936 Stichting Provinciaal Orgaan Welzijnsbevordering Limburg, voorheen Provinciaal Opbouworgaan Limburg, 1948-1983, en de Provinciale Commissie Planning Sociale Ontwikkeling Limburg, 1960-1983. 100 m
- 937 Katholieke Radiobond in het bisdom Roermond, 1927-1984. 1 ds.
- 938 Verkoopvereniging St. Nicolaas te Meijel, 1927-1943. 3 dl
- 939 J.G.A.M. Postmes, Maastricht, stukkende betreffende de Maastrichtse Machinefabriek Delnoz en Elmac b.v., 1957-1983. 1 m

BESTUUR SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM  
VOOR LIMBURG

DAGELIJKS BESTUUR

DR G.C.P. LINSSEN, voorzitter (1973)	Roermond
DR REMIGIUS DIETEREN OFM, secretaris (1949)	Maastricht
DRS J.J.C. HUYBEN, penningmeester (1980)	Kessenich (B)
P.C.A. 'T HOEN (1961)	Maastricht
MR P.M.M.C. PALMEN (1968)	Heerlen
DRS J.H.M. WIELAND (1979)	Valkenburg aan de Geul

ALGEMEEN BESTUUR

DRS J.C.A. BASTIAANSEN (1985)	Maastricht
N.J.J. BEUKEN (1982)	Berg en Terblijt
MR N.W.J.G. BRONZWAER (1980)	Weert
MR J.H.J. DANIËLS (1985)	Roermond
M. DEBATS (1972)	Maastricht
DRS A.J. HUTSCHEMAEKERS (1953)	Roermond
DRS J.W. JANSEN (1985)	Maastricht
MEVR. P.G. LÁZÁR-SCHILTHUIS (1983)	Maastricht
L.J. LUCASSEN (1975)	Meijel
DRS B.C.M.E. NIESSEN (1979)	Maastricht
MR H.J.J.M. ODERKERK (1985)	Venlo
DRS H.R. VAN OMMEREN (1972)	Maastricht
DR J.F.R. PHILIPS (1983)	Maastricht
DR IR J. STUFFKEN (1973)	Heerlen
J. THEUWIS (1984)	Hasselt (B)
DRS P.C. TIELROOIJ (1967)	Sittard
J.M. WEIJERS (1952)	Heerlen
DRS TH. WÖLTGENS (1984)	Kerkrade
PROF. DR A.M. VAN DER WOUDE (1979)	Wageningen

## BEGUNSTIGERS EN CONTRIBUANTEN

### *Gemeenten*

Gemeentebestuur Baexem (1973)	Baexem
Gemeentebestuur Beek (1950)	Beek
Gemeentebestuur Beesel (1951)	Beesel
Gemeentebestuur Born (1961)	Born
Gemeentebestuur Brunssum (1951)	Brunssum
Gemeentebestuur Echt (1957)	Echt
Gemeentebestuur Eijsden (1950)	Eijsden
Gemeentebestuur Gennep (1961)	Gennep
Gemeentebestuur Grathem (1977)	Grathem
Gemeentebestuur Gulpen (1951)	Gulpen
Gemeentebestuur Heerlen (1950)	Heerlen
Gemeentebestuur Heythuysen (1977)	Heythuysen
Gemeentebestuur Horst (1961)	Horst
Gemeentebestuur Hunsel (1976)	Hunsel
Gemeentebestuur Kerkrade (1952)	Kerkrade
Gemeentebestuur Kessel (1962)	Kessel
Gemeentebestuur Maasbracht (1954)	Maasbracht
Gemeentebestuur Maastricht (1950)	Maastricht
Gemeentebestuur Margraten (1976)	Margraten
Gemeentebestuur Meerlo-Wanssum (1952)	Meerlo-Wanssum
Gemeentebestuur Meerssen (1951)	Meerssen
Gemeentebestuur Meijel (1956)	Meijel
Gemeentebestuur Onderbanken (1951)	Onderbanken
Gemeentebestuur Posterholt (1976)	Posterholt
Gemeentebestuur Roermond (1951)	Roermond
Gemeentebestuur Roggel (1972)	Roggel
Gemeentebestuur Simpelveld (1951)	Simpelveld
Gemeentebestuur Sittard (1951)	Sittard
Gemeentebestuur Stein (1951)	Stein
Gemeentebestuur Stramproy (1955)	Stramproy
Gemeentebestuur Swalmen (1950)	Swalmen
Gemeentebestuur Tegelen (1977)	Tegelen
Gemeentebestuur Thorn (1976)	Thorn
Gemeentebestuur Vaals (1950)	Vaals
Gemeentebestuur Valkenburg aan de Geul (1953)	Valkenburg aan de Geul
Gemeentebestuur Venray (1956)	Venray
Gemeentebestuur Voerendaal (1951)	Voerendaal
Gemeentebestuur Wittem (1972)	Wittem

### *Bedrijven*

Aannemersbedrijf Jongen B.V. (1978)	Schaesberg
Aannemersbedrijf Sondermeijer B.V. (1985)	St. Odiliënberg

Aannemersbedrijf Gebr. Theunissen C.V. (1982)	Maastricht
Aannemingsbedrijf J. Geraedts en Zonen B.V. (1978)	Swalmen
Akzo Chemie Nederland B.V. (1959)	Herkenbosch
Algemene Bank Nederland N.V. (1958)	Maastricht
Amro-Bank N.V. (1958)	Maastricht
Amro-Bank N.V. (1961)	Venlo
Ankersmit Holding B.V. (1978)	Maastricht
Architectenbureau Schinkel-Benning B.V. (1974)	Sittard
Bakker, Versteegh en Co. Accountants (1974)	Maastricht
Bates-Cepro B.V. (1958)	Maastricht
Bierbrouwerij 'De Leeuw' B.V. (1957)	Valkenburg aan de Geul
Boekhandel 'Veldeke' (1961)	Maastricht
Boekhandel Winants (1975)	Heerlen
Bouw- en Aannemings Mij. Laudy B.V. (1966)	Sittard
Bouwmaatschappij Gebr. Janssen B.V. (1962)	Venray
Brouwerij 'De Ridder' B.V. (1957)	Maastricht
Credit Lyonnais Bank Nederland (1978)	Maastricht
Dassen Electrotechniek B.V. (1978)	Stein
D.S.M. (1978)	Heerlen
Eerste Nederlandse Cement Industrie N.V. (1951)	Maastricht
Elisastichting (1961)	Venlo
Eurohal Maastricht B.V. (1978)	Maastricht
Gorcum-Zuid, Van (1983)	Maastricht
Gulpener Bierbrouwerij, Distilleerderij en Azijnfabriek B.V. (1961)	Gulpen
Hahmes C.V., Fa. P. (1949)	Maastricht
Hepworth-N.G.I. B.V. (1978)	Belfeld
Hobru Hoensbroek B.V. (1978)	Hoensbroek
Holthuis B.V. (1986)	Venlo
Hostellerie 'De Hamert' B.V. (1979)	Wellerlooi
Industriemaatschappij J.C. Bamford (N.W.E.) N.V. (1978)	Meerssen
Ingenieursbureau Jongen-Laura B.V. (1978)	Maastricht
Koninklijke Brand's Bierbrouwerij B.V. (1961)	Wijlré
Koninklijke Nederlandse Papierfabrieken N.V. (1949)	Maastricht
Koninklijke Sphinx N.V. (1961)	Maastricht
Laura, Stichting Jubileumfonds (1978)	Eijgelshoven
Limburgse Kaarsenfabriek C.V., Van de Weyer en Zn. (1958)	Maastricht
Limburgse Maatschappij voor Gasdistributie Limagas N.V. (1958)	Heerlen
Maastrichtse Spaarbank (1958)	Maastricht
Machinefabriek & IJzergieterij P. Konings B.V. (1949)	Swalmen
Maison Louis Kledingmagazijnen N.V. (1958)	Maastricht
Mora Snacks B.V. (1978)	Maastricht
'Mosa' B.V. (1949)	Maastricht
Muyres Algemene Bouw B.V., Marcel (1959)	Sittard
Natronchemie B.V. (1950)	Roermond

Nclissen Aannemingsbedrijf B.V., J.P.A. (1978)	Venray
Papierfabriek 'Gennep' N.V. (1958)	Gennep
Pieters-Dortu N.V. (1958)	Heerlen
Provinciale Limburgse Electriciteits Maatschappij N.V. (1949)	Maastricht
Rabobanken in de regio Roermond (1970)	Roermond
Roosmalen's Transport en Handel Mij B.V., Van (1961)	Maastricht
Sekisui Alveo B.V. (1978)	Roermond
Teewen B.V. (1958)	Tegelen
Trefilarbed Bouwstaal Roermond B.V. (1978)	Roermond
Verenigd Streekvervoer Limburg (1958)	Heerlen
Verfindustrie Jac Eyck B.V. (1978)	Heerlen
Visers' Wegenbouw- en Aannemingsbedrijf C.V. (1961)	Drunen
Volvo Car Productie Born B.V. (1969)	Born
Waterleiding Mij. Limburg N.V. (1958)	Maastricht
Westland-Utrecht Hypotheekbank N.V. (1958)	Maastricht
Wolf en Hertzdahl Beheer B.V. (1958)	Maastricht
Zinkwit Nederland B.V. (1953)	Eijsden
Zuid Nederlandse Aannemers Vereniging (1979)	Heeze
Zuid-Ooster Autobusdiensten N.V. (1978)	Gennep

#### *Organisaties en instellingen*

Adviesgroep Partners B.V. (1974)	Maastricht
Algemeen Rijksarchief (1972)	's Gravenhage
Alphonsianum Paters Redemptoristen (1959)	Wittem
Bisdom Roermond (1949)	Roermond
Bisschoppelijk College (1958)	Sittard
Bisschoppelijk College voor Atheneum en HAVO (1978)	Echt
Buro voor Stedebouw Maastricht Hocn-Ubachs- Roomans B.V. (1970)	Maastricht
College 'Sancta Maria' (1977)	Kerkrade
'Collegium Carolinum' der Paters Oblaten (1961)	Valkenburg aan de Geul
Culturele Raad Limburg (1959)	Maastricht
Depot van Nederlandse Publikaties K.B. (1976)	's Gravenhage
Economisch Technologisch Instituut Limburg (1958)	Maastricht
Elisabeth Strouven, Stichting (1958)	Maastricht
Erasmus Universiteit (1959)	Rotterdam
Eijkhagen College (1966)	Schaesberg
Eijsdens Verleden, Stichting (1976)	Eijsden
F.N.V.-Limburg (1961)	Heerlen
Fontes Rodenses, Stichting (1976)	Kerkrade
Franciscanen (1967)	Venray
Franciscanessen (1979)	Maastricht
Geerlingshof, Volkshogeschool en Europahuis, Stichting (1978)	Valkenburg aan de Geul
Gemeentearchief Venlo (1973)	Venlo

Gemeentekrediet van België (1976)	Brussel (B)
Gemeentelijke Archiefdienst (1979)	Maastricht
Gemeentelijke Bibliotheek (1979)	Lanaken (B)
Gewest Noord-Limburg (1970)	Venlo-Blerick
Groot Seminarie Rolduc (1986)	Kerkrade
Heemkunde-Museum Beek, Stichting (1979)	Beek
Heemkundevereniging Geleen (1980)	Geleen
Heemkundevereniging Helden (1984)	Panningen
Heemkunde Vereniging Maas- en Swalmdal (1981)	Reuver
Heemkundevereniging 'Medelo' (1984)	Meijel
Heemkunde-Vereniging 'Roerstreek' (1969)	St.Odiliënberg
Historische Werkgroep Arcen-Lomm-Velden (1982)	Lomm
Historischer Verein für Geldern und Umgegend (1975)	Geldern (D)
Hoeseltse Geschiedkundige Studiegroep (1976)	Hoeselt (B)
Hogere Technische School (1960)	Hcerlen
Hogeschool voor Theologie en Pastoraat (1958)	Heerlen
Huisvesting Alleenstaanden, Stichting (1986)	Sittard
Industriebank LIOF N.V. (1976)	Maastricht
Industriebond F.N.V. (1981)	Amsterdam
Instituut voor Genealogie en Streekgeschiedenis (1969)	Roermond
Janscollege, Sint (1979)	Hoensbroek
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Maastricht en Omstreken (1949)	Maastricht
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Midden-Limburg (1956)	Roermond
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor de Mijnstreek (1956)	Heerlen
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Noord-Limburg (1955)	Venlo
Katholieke Economische Scholengemeenschap, afd. MEAO-St. Servaascollege (1978)	Maastricht
Katholieke Openbare Leeszaal en Bibliotheek (1970)	Hoensbroek
Katholieke Openbare Leeszaal en Bibliotheek, Stichting (1964)	Schaesberg
Koninklijke Bibliotheek (1974)	's Gravenhage
Kreisarchiv Viersen (1959)	Kempen (D)
Kristelijke Vereniging van Mijnbeambten (1949)	Heerlen
LEAO-School (1978)	Kerkrade
Liefdezusters van de H. Carolus Borromeus (1949)	Maastricht
Limburgse Groene Kruis (1950)	Sittard
Limburgse Land- en Tuinbouwbond (1951)	Roermond
Limburgs Landschap, Stichting Het (1982)	Venlo
Limburgse Organisatie van Zelfstandige Ondernemers (1951)	Venlo
Limburgse Werkgeversvereniging (1958)	Roermond
MAVO-School Maria Regina (1978)	Blerick
MAVO St. Jacobus voor Born en Omstreken (1978)	Born
Mediatheek Katholieke Lerarenopleiding (1980)	Sittard
Middelbare Landbouwschool (1978)	Roermond

Milieu- en Heemkundevereniging (1982)	Swalmen
Minderbroeders (1960)	Maastricht
Minderbroeders, Provinciaal (1959)	Utrecht
Missionarissen van het H. Hart (1979)	Bree (B)
Montfortanen (1959)	Valkenburg
	aan de Geul
Museumvrienden van Rekem (1979)	Rekem-
	Lanaken (B)
Mijnmuseum, Stichting (1984)	Heerlen
Nederlands Openluchtmuseum (1979)	Arnhem
Openbare Bibliotheek (1979)	Venlo
Openbare Bibliotheek en Leeszaal Valkenburg (1979)	Valkenburg
	aan de Geul
Openbare Leeszaal en Bibliotheek (1960)	Venray
Openbare Werken (1957)	Maastricht
Opleidingen voor Middelbare Akten (1965)	Tilburg
Oudheidkamer Horst e.o., Stichting (1978)	Horst
Pedagogische Academie Dr Van Gils (1966)	Roermond
Peutz Architecten B.V. (1974)	Heerlen
P.O.B. (1979)	Hamont-
	Achel (B)
Procuratuur P.P. Augustijnen (1960)	Venlo
Provinciale Bibliotheek (1979)	Hasselt (B)
Provinciale Bibliotheek Centrale Limburg (1978)	Roermond
Provinciale Inspectie Gemeente Archieven (1973)	Maastricht
Provinciale Vereniging voor Vreemdelingenverkeer in Limburg (1960)	Valkenburg
Provinzialinstitut für Westfälische Landes- und Volksforschung (1967)	aan de Geul
Rafaëlschool voor MAVO (1978)	Münster (D)
Rooms-Katholiek Gymnasium 'Rolduc' (1978)	Maasbracht
Rooms-Katholieke MAVO-School Bergen (1978)	Kerkrade
Rooms-Katholieke MAVO-School Het Wormdal (1978)	Bergen
Rooms-Katholieke Middelbare Landbouwschool (1961)	Ubach over Worms
Rooms-Katholieke Openbare Leeszaal en Bibliotheek (1958)	Horst
Rooms-Katholieke Scholengemeenschap St. Ursula voor Gymnasium, Atheneum en HAVO (1978)	Heerlen
Rijksarchief in Limburg (1964)	Horn
Rijksarchief in Noord-Brabant (1976)	Maastricht
Rijksdienst voor de Monumentenzorg (1982)	's Hertogenbosch
Rijksopleiding voor Onderwijzers(-essen) (1978)	Zeist
Rijksuniversiteit Limburg (1977)	Maastricht
Samenwerkende Bouwverenigingen Eigen Haard, Gezond Maastricht en St. Servatius (1977)	Maastricht
Scholengemeenschap Albert Schweitzer (1975)	Geleen
Scholengemeenschap voor Atheneum en HAVO St. Antonius Doctor College (1978)	
Scholengemeenschap voor Atheneum en HAVO 'Groenewald' (1978)	Kerkrade
	Stein



Scholengemeenschap voor Atheneum, HAVO en MAVO 'Bouwens van der Boye College' (1978)	Panningen
Scholengemeenschap voor Gymnasium, Atheneum en HAVO van het Bisschoppelijk College Schöndeln (1978)	Roermond
Sociaal Pedagogisch Onderwijs voor Limburg, Katholieke Stichting (1978)	Sittard
Stadsacademie voor Toegepaste Kunsten (1978)	Maastricht
Stadsbibliotheek Antwerpen (1982)	Antwerpen (B)
Stadsbibliotheek Maastricht (1958)	Maastricht
Stedelijk Instituut voor Sociaal Werk Maastricht (1958)	Maastricht
Stedelijk Lyceum en HAVO (1979)	Maastricht
Stedelijke Scholengemeenschap voor MAVO, HAVO, Atheneum en Gymnasium 'Maastricht' (1978)	Maastricht
Streekarchief Zuid-Oost Brabant (1974)	Eindhoven
Telefoondistrict Maastricht (1958)	Maastricht
Thermenmuseum en archiefdienst (1979)	Heerlen
Universitätsbibliotheek (1982)	Münster (D)
Universiteitsbibliotheek Economisch-Historisch Seminarium (1973)	Amsterdam
Universiteitsbibliotheek Katholieke Universiteit Leuven (1972)	Leuven (B)
Vrije Universiteit (1974)	Amsterdam
Ziekenhuis 'De Goddelijke Voorzienigheid' (1960)	Sittard

#### *Persoonlijke contribuanten*

Aalbrecht, W.C.L.G. (1977)	Nieuwstadt
Aalsma, P.R.A.J. (1981)	Roermond
Abrahams, A.G.J. (1979)	Maastricht
Acker, B.M.J. van (1981)	Heerlen
Admiraal, Mr W.A.M. (1979)	Heiloo
Adriaens, Drs F.H.M.C. (1960)	Horn
Alers, F.H.P. (1979)	Roermond
Aretz, J.A.W. (1980)	Ubach over Worms
Augustus, Drs L. (1975)	Heerlen
Backbier, H.A.M. (1974)	Vessem
Baerts, M.W.P. te (1973)	Brunssum
Baeten, Mr A.M.I.H. (1958)	Maastricht
Baltis, C.H.J.M. (1974)	Sittard
Baltus, C.J. (1975)	Rosmalen
Bastiaansen, Drs J.C.A. (1977)	Maasbree
Becker, Drs H.J.G. (1982)	Maastricht
Beckers, J.J. (1974)	Ubach over Worms
Beckers, P.B.H. (1982)	Heerlen
Beek, Chr. W. ter (1974)	Venray
Berden, Drs J.V.C.M. (1977)	St. Geertruid
Berebrouckx, H.A.R. (1979)	Ekeren (B)
Berger, Mr E.A. (1974)	Ottersum

Bergers, H. (1981)  
 Bergh, J.E. van de (1979)  
 Bergmans, N.H.M. (1974)  
 Bertens, Drs J.W. (1975)  
 Bertrand, C. (1979)  
 Betteray, Mevr. J.J.H. van (1979)  
 Beugels, J.J.P. (1982)  
 Beijers, Drs J.G.Th.M. (1979)  
 Biggelaar, J.C. van den (1977)  
 Bisschops, H.J. (1979)  
 Bleus, J. (1981)  
 Block, Ed.J. (1982)  
 Bloemen, H.A.C. (1966)  
 Bloemen, M. (1979)  
 Blok, Prof. Dr A. (1974)  
 Boelens, F.P. (1966)  
 Boersma, H.J.L.M. (1976)  
 Boersma, M.Th.L.W. (1982)

Boesten, H.M.P.L.B. (1979)  
 Bogman, B. (1974)  
 Bokken, H.L.M. (1979)  
 Bonnet, J.J. (1979)  
 Bönninghausen, Dr Jur. A. Freiherr von (1974)  
 Boom, Th.M.P.M. (1982)  
 Boonstra, B.P.A. (1970)  
 Bos, Dr R.W.J.M. (1974)  
 Bosman, Prof. Dr H.W.J. (1969)  
 Bosmans, Dr J.L.J. (1974)  
 Botman, S.G.J.M. (1974)

Bots, Dr A.C.A.M. (1976)  
 Bouwens, J.G.T. (1967)  
 Boven, J.H.H. van (1981)  
 Bovens jr., Th. (1979)  
 Brasseé, Ch.J.P. (1973)  
 Brassée, J.H.J. (1958)  
 Bremmers, M.J. (1974)  
 Broens, J.W. (1974)  
 Bronzwaer, Mr N.W.J.G. (1960)  
 Brorens, F.M.C. (1960)  
 Brouwer, Ir J.F.H. (1979)  
 Brouwers, E.H. (1974)  
 Brouwers, J.L.A. (1970)  
 Brouwers, P.C.M. (1975)  
 Bruggen, Mr H.J.J.M. van der (1986)  
 Buchem, G.J. van (1981)  
 Bult, C. van de (1974)

Maastricht  
 Beek  
 Haelen  
 's Gravenhage  
 Wijlré  
 Haarlem  
 Amstenrade  
 Melick  
 Wintelre  
 Duiven  
 Broekom (B)  
 Kerkrade  
 Zeist  
 Kaulille (B)  
 Soest  
 Oldenzaal  
 Eijsden  
 Valkenburg  
 aan de Geul  
 Buchten-Born  
 Brussel (B)  
 Thorn  
 Maastricht  
 Willich-Anrath (D)  
 Roermond  
 Rosmalen  
 Berg en Terblijt  
 Tilburg  
 Nijmegen  
 Valkenburg  
 aan de Geul  
 Nijmegen  
 Eijsden  
 Nuth  
 Maastricht  
 Landgraaf  
 Oirsbeek  
 Roermond  
 Roermond  
 Weert  
 Munstergeleen  
 Heythuysen  
 Klimmen  
 Maastricht  
 Utrecht  
 Roermond  
 Mheer  
 Ransdaal

Busch, M.J. (1983)	Nijmegen
Can, Drs A.J.M.L. van (1959)	Roosendaal
Castermans, W.P. (1979)	Maastricht
Celen, A. (1985)	Borgloon (B)
Chambille, Ing. H. (1974)	Valkenburg aan de Geul
Charpentier, P.H.M. (1983)	Eijsden
Cillekens, Drs C.M.H. (1978)	Maastricht
Claessen, W.Q.J.G. (1981)	Steyl
Claessens, Ir J.M.M. (1979)	Maastricht
Claessens, Drs Th.J.A.H. (1960)	Dommelen
Claessens, V.Th.J. (1982)	Maastricht
Clermonts, Drs E. (1982)	Leunen
Closset, Drs P.L.J.L. (1982)	Maastricht
Cluitmans, Drs J.H. (1958)	Swalmen
Coenen, Drs H.L.M. (1973)	Moergestel
Coenen, L.W. (1958)	Hoensbroek
Cohlst, J.M.F. (1982)	Vaals
Colsen, J.H.M. (1959)	Venray
Cornips, J.H.A. (1979)	Breda
Cornips, Drs J.H.A.E. (1982)	Maastricht
Corten, Alb.J.A.M. (1960)	Heerlen
Corten, G.J.P.M. (1985)	Heerlen
Courtens, Dr N.G.M. (1974)	Maastricht
Cox, Drs G.W.H. (1958)	Goirle
Cozijnsen, W. (1979)	Maastricht
Creemers, P.L.W.B. (1982)	Weert
Crolla, A.A. (1980)	Valkenburg aan de Geul
Crolla-Baggen, de heer en mevr. A.M.G. (1964)	Noorbeek
Crombach, H. (1982)	Voerendaal
Crousen, Dr A.M.F.B. (1960)	Roermond
Crutzen, F. (1979)	Wijlré
Crijns, Ir A.W.N.J. (1967)	Bunnik
Daamen, J. (1979)	As (B)
Daems, J.G. (1973)	Maastricht
Daniëls, A.L.M.J. (1977)	Maastricht
Darley, W. (1968)	Maastricht
Debats, M. (1974)	Maastricht
Debets, Drs R.M.C. (1974)	Haarlemmermeer
Defesche, H.F.H.G. (1981)	Goirle
Defesche, Mr H.J.M. (1974)	Venray
Delissen, Th.M.J. (1958)	Bocholtz
Derkx, Th.J.F. (1979)	Venlo
Dewez, Dr J.Th.M. (1960)	Sittard
Diedereren, Drs J.A.M. (1958)	Monnickendam
Diederiks, Dr H.A. (1973)	Amsterdam
Dierick-Van Loo, Mevr. M.C.G. (1977)	Stein

Dieteren, H. (1971)	Maastricht
Dieteren, J.J.G. (1984)	Sittard
Dieteren, J.W. (1964)	Spaubeek
Dieteren, P.E.M. (1982)	Ubach over Worms
Dingjan, Drs F.C.M. (1982)	Knegsel
Dingjan-Laarakker, Mevr. L.M.A. (1984)	Hilversum
Dittrich, Drs M.J.A.R. (1958)	Broekhuizenvorst
Dohmen, F.S. (1958)	Heerlen
Donker, Mr J.G. (1974)	Afferden
Dorenbosch, M.K.W. (1975)	Roermond
Dormans, E.H.M. (1979)	Didam
Drenth, J.H. (1981)	Kerkrade
Driessen, J.A. (1978)	Maastricht
Driessen, M.A.W. (1973)	As (B)
Dijk-Regout, Mevr. Drs L. van (1965)	Heerlen
Dijksman, C. (1982)	Neer
Eerenbeemt, Prof. Dr H.F.J.M. van den (1968)	Tilburg
Einig, Drs P.C.A. (1974)	Roermond
Engelen, C.F.M. (1979)	Sittard
Engelen, J.P.J. (1975)	Klimmen
Engelen, Drs Th.L.M. (1982)	Cuijck
Ensinck, J.H. (1958)	Maastricht
Erp, A.F.C.M. van (1974)	Oss
Erps, J. (1979)	Zutphen
Esser, Dr J.G.M. van (1981)	Roermond
Essers, H. (1979)	Maastricht
Eussen, R. (1984)	Terneuzen
Faessen, J.H. (1977)	Arcen en Velden
Feller, Drs J.C. (1979)	Venlo
Franssen, Drs G.H. (1977)	Tilburg
Franssen, M. (1979)	Vaals
Frantzen, J.W.H. (1959)	Sittard
Frantzen, Leon F.J.H. (1983)	Maastricht
Frederiks, Dr P.W.J.M. (1974)	Geleen
Frederix, Drs L.L.M. (1980)	Maastricht
Gales, B. (1975)	Hulsberg
Geelen, Ch.H. (1974)	Voerendaal
Geenen, Drs W. (1982)	Wijlré
Gemmeke, Drs Ch.E.A. (1960)	Maastricht
Gerards, A.J.M. (1979)	Sittard
Gerrits, H.P.A.J. (1958)	Blerick
Geurts, A.J. (1977)	Weurt
Geurts, J.H.J. (1974)	Nijmegen
Geux, A.J. (1972)	Helden
Ghelen, J.D. (1979)	Neerharen (B)
Gielen, P.M.P.J. (1978)	Simpelveld
Giesen, J.J.H. (1979)	Venray
Gieskens, Drs J.H.H. (1960)	Sittard

Gillessen R.A., J.H.M.J. (1979)	Weert
Glaudemans, F.J.T.H. (1982)	Maastricht
Goes, Mej. H.M. (1974)	Maastricht
Gool, A.M.A. van (1964)	Venlo
Goossens, H.M.H. (1979)	Ubach over Worms
Gootzen, P.J. (1969)	Melick
Graus-Koenen, Mevr. A.G. (1979)	Echt
Grimbergen, J.M. (1974)	Lelystad
Gulikers, J.H.J. (1982)	Maastricht
Gijbels, G. (1968)	Maastricht
Gijsen, Chr. (1958)	Maastricht
Gijsen, Mgr Dr J.M. (1969)	Roermond
Haanen, Drs E.P.H.P.T. (1974)	Swartbroek
Haas, Dr J.A.K. (1963)	Maastricht
Haegen, Prof. Dr H. van der (1971)	Heverlee (B)
Hall, J.H.M. van (1960)	Eijsden
Hamburger, M. (1984)	Schin op Geul
Hamclers, Ing. H.H.M. (1982)	Bunde
Hanckx, J.Th.F.G.M. (1981)	Maastricht
Hardy, L.V.H. (1958)	Heerlen
Hautvast, J.P.G. (1979)	Heerlen
Heggen-Schils, Mevr. M.B.M. (1960)	Maastricht
Hélin, Prof. Dr E. (1975)	Luik (B)
Helsen, J. (1981)	Tongeren (B)
Hendriks, W.Th.M. (1958)	Venlo
Henrar, A.F. (1975)	Maastricht
Hermens, P. (1982)	Schinnen
Herp, Drs P.J. van (1964)	Treebeek
Hertog, C.G. (1979)	Heerlen
Heus, G.M. de (1974)	Valkenburg aan de Geul
Heijboer, Drs H.J. (1959)	Heerlen
Heyden, R.P.W.J.M. van der (1974)	Heerlen
Heijen, Drs F.J. (1958)	Kerkrade
Heythuysen-Corstjens, Mevr. A. (1979)	Kerkrade
Hillen, A. (1979)	Neer
Hodiamont, Mej. E. (1979)	Maastricht
Hoebers, P.C.M. (1974)	Horst
Hoen, J.G.H. (1975)	Maastricht
Hogesteeger, Drs G. (1974)	Rotterdam
Hommel, Mej. Mr A.H.M.H. (1958)	Maastricht
Honings, M.J. (1985)	Venhorst
Hoof, M.H.J. van (1974)	Maastricht
Höppener, Mevr. Th. (1958)	Roermond
Horn, H.K.F. ten (1981)	Maastricht
Houben, Drs C.J.M. (1974)	Roermond
Houben, Mr H. (1982)	Roermond
Hout, J.H.M. van (1979)	Venray

Hout, Ir L.W.M. van (1974)	Zelhem
Hövell tot Westerflier, J.G.F.M.G.	
Baron van (1970)	Ohé en Laak
Hucht, C.A. van der (1986)	Mheer
Hummel, R.P. (1975)	Brunssum
Hupperts, Mr A.J.M. (1982)	Maastricht
Hustinx, Mr F.P.J. (1958)	Maastricht
Huyben, Drs J.J.C. (1975)	Kessenich (B)
Huijs, Drs Th.P.M. (1978)	Venlo
Huijts, F.L. (1974)	Cadier en Keer
Impe, M. (1979)	Kermt (B)
Jacobs, F.G.J. (1976)	Maastricht
Jacobs, G.S. (1984)	Tegelen
Jacobs, J.H.M. (1960)	Geleen
Jadoul, Drs F.L.J.F. (1986)	Ulestraten
Jaegers, A.P.J.M. (1973)	Schinnen
Jamar, Drs J.T.J. (1972)	Heerlen
Jammers, M. (1974)	Maastricht
Jans, A. (1975)	Oostrum
Jans, L. (1983)	Eben-Emael (B)
Jansen, Drs P.C. (1974)	Amsterdam
Janssen, B.G.Chr. (1979)	Sittard
Janssen, Mr C.M.J.M. (1958)	Nijmegen
Janssen, E.M.L. (1981)	Heerlen
Janssen, Drs H.A.J. (1966)	Nederweert
Janssen, Drs J.A.J. (1974)	Nuth
Janssen, J.H. (1960)	Hoensbroek
Janssen, Drs J.P. (1982)	Obbicht
Janssen, J.P.H.M. (1979)	Nijmegen
Janssen, Mr J.W.A.M. (1974)	Nijmegen
Janssen, R. (1979)	Dilsen (B)
Janssen, W.P.M. (1980)	Maastricht
Jenniskens, Drs A.H. (1975)	Maastricht
Jetten, J.M.A. (1982)	Sittard
Jong, Pater Dom. de (1968)	Borkel en Schaft
Jongen, H. (1979)	Zichen-Zussen-
	Bolder-Riemst (B)
Jongen, J.M.G. (1979)	Heerlen
Jongh, A. de (1974)	Maastricht
Jonkergouw, A.E.L. (1979)	Sittard
Joosten, J. (1979)	Echt
Joosten, J.J.J.G. (1979)	Venlo
Jorritsma, H.H.M.D. (1976)	Amsterdam
Jurriëns, Drs R. (1971)	Overijse (B)
Kempkens, P.H. (1979)	Sittard
Kerckhoffs, Drs J.H.H. (1974)	Spaubeek
Kerckhoffs, J.H.L. (1974)	Maastricht
Kerkhofs, M. (1979)	Schimmert

Kersten, Mej. A.H.H.M. (1964)	Maastricht
Kessels, F.A.H. (1974)	Venlo
Keijsers, Dr L.L.J.M. (1981)	Maastricht
Kirkels, L. (1979)	Meerssen
Klaassen, Drs W.J.M. (1974)	Alphen aan de Rijn
Klaassens, D.H.P. (1979)	Venlo
Klep, Prof. Dr P.M.M. (1978)	Nijmegen
Kleuters, Mej. M.H. (1959)	Roermond
Kleutghen, A. (1979)	Overpelt (B)
Klomp, J.A.H.M. (1974)	Kerkrade
Knapen, Drs J.G.J. (1975)	Bunde
Knoors, H.J. (1979)	Roermond
Knoors, J.A. (1972)	Grevenbicht
Kockelkoren, J.M.H. (1979)	Haelen
Koelman, Drs J.B.H. (1979)	Heerlen
Kokkelmans, J.J.M.F. (1979)	Eys
Koldewij, Dr J. (1982)	Utrecht
Korsten, Drs H.S.M. (1974)	Venlo
Kreuwels, Ir W.G.J. (1984)	Geldrop
Krey, W. van (1984)	Baarlo
Kreijn, M.H.M. (1960)	Brunssum
Kusters, J. (1984)	Rotem-Dilsen (B)
Kuypers, Drs H.M.M. (1974)	Heerlen
Lakmaker, Mevr. F. (1986)	Gronsveld
Lamers, Drs J. (1982)	Maastricht
Lardinois, P.M.J.P. (1975)	Maastricht
Lauwers, P. (1979)	Beringen (B)
Leclercq, R.M.F.M. (1981)	Stein
Leenders, Chr. (1973)	Maastricht
Lem, W.F.Th. (1969)	Maastricht
Lemmens, B.M.P. (1974)	Nijmegen
Lemmens, W.L.M. (1976)	Hoogvliet
Lendfers, J.M. (1972)	Maastricht
Leunissen, H.J. (1980)	Voerendaal
Leurs, Ing. C.J.P. (1974)	Venray
Leyen, C.J.M. (1974)	Heerlen
Lieshout, J.W.V. van (1981)	Jabeek
Linden, Prof. Dr A.S. van der (1981)	Maastricht
Linden, Drs P.R.H.M. van der (1971)	Nuth
Linssen, Mr A.J.C. (1974)	Jabeek
Linssen, Drs C.A.A. (1962)	Zuidhorn
Linssen, Dr G.C.P. (1960)	Roermond
Linssen, H.H.J. (1974)	Weert
Litjens, Dr H.P.M. (1958)	Roermond
Locht, Drs B.J. (1977)	Echt
Loo, A.J.W. van (1982)	Klimmen
Loo, T.F.J. van de (1979)	Venlo
Lucardie, Drs G.R.E. (1974)	Cuijk

Lucassen, Drs J.M.W.G. (1974)  
 Lucassen, L.J. (1971)  
 Lücker, B.P.L. (1974)  
 Luthjens, Ir L.H. (1976)  
 Luykx, P.M. (1975)  
 Luyn, Drs P.B.N. van (1980)  
 Maas, P. (1979)  
 Machielsen, F. (1982)  
 Maenen, Dr A.J.Fr. (1958)  
 Maenen, Mr F.J.M.G. (1986)  
 Maenen, J. (1979)  
 Maes, J. (1979)  
 Maesen, Dr Fr. (1981)  
 Mandemakers, J.C.M.A. (1981)  
 Manders, W.G.A. (1974)  
 Mantel, J.L. (1977)  
 Marres, E.C.W.L. (1969)  
 Martens, Ir A.H.W. (1960)  
 Martens, M.E.R. (1981)  
 Martens, M.J.M. (1979)  
 Mast, Drs E.R.J. van der (1974)  
 Mathijssen, Mr H.J.M.E. (1977)  
 Matti, Mr J.L. (1979)  
 Maussen, Drs M.J. (1972)  
 Meerman, M. (1982)  
 Meertens, Mgr L. (1974)  
 Meessen, H.L. (1981)  
 Meeuws, J.B.R.G. (1974)  
 Mennens, P.G.H. (1974)  
 Mertens, C.G.A. (1958)  
 Mertens, Ir P.A.M. (1974)  
 Mestrom, W.H. (1974)  
 Meuwissen, J. (1984)  
 Meijer, Ir J.B.M.A. (1961)  
 Meijsing, Mej. J.C. (1978)

Michiels, G. (1979)  
 Michiels van Kessenich, Jhr Mr L.M. (1979)  
 Mingels, A.P.Y.M. (1982)  
 Minis, Drs S. (1981)  
 Mober, H. (1979)  
 Moelaert, J. (1982)  
 Molemans, Dr J. (1979)  
 Mommers, L. (1973)  
 Monna, Drs A.D.A. (1972)  
 Mooren, L.W.H. (1981)  
 Moorer, W.T. (1982)  
 Mosmuller, Drs J.M.H. (1972)

Gouda  
 Meijel  
 Schaesberg  
 Delft  
 Nijmegen  
 Limbricht  
 Hoensbroek  
 Meerssen  
 Maastricht  
 Berg en Terblijt  
 Lanaken (B)  
 Maastricht  
 Heerlen  
 Venlo  
 Meerlo  
 Heerlen  
 Helmond  
 Simpelveld  
 Maastricht  
 Nijmegen  
 Warmond  
 Wanssum  
 Weert  
 Schaesberg  
 Kerkrade  
 Roermond  
 Ulestraten  
 Nijmegen  
 Beek  
 Blerick  
 Hoensbroek  
 Pey-Echt  
 Maastricht  
 Eigenbilzen (B)  
 Valkenburg  
 aan de Geul  
 Lommel (B)  
 's Gravenhage  
 Maastricht  
 Maastricht  
 Hoogezaand  
 Wijchen  
 Hechtel-Eksel (B)  
 Maastricht  
 Utrecht  
 Linne  
 Brunssum  
 Voerendaal



Muisenbergh, Mr C.W.F.H. van den (1958)  
 Mulken, W. van (1975)  
 Mulleners, J. (1979)  
 Mijland, H.J.M. (1976)  
 Narinx, J.M.G. (1979)  
 Naus, J.H. (1975)  
 Naus, J.M.A.M. (1979)  
 Neer, L.P.G. van (1979)  
 Neukirch, Dr R. (1967)  
 Nicolai, P. (1979)  
 Nies, F.F.N.J.W. (1981)  
 Niessen, B. (1981)  
 Niessen, H.F. (1974)  
 Niessen, Drs L.F.P. (1974)  
 Nieste, H.M. (1982)  
 Niesten, J.J.C.M. (1973)  
 Nieuwenhuis, M. (1980)  
 Nieuwhof, C. (1960)  
 Nissen, P.J.A. (1980)  
 Notenboom, Drs H.A.C.M. (1958)  
 Notten, J.G.M. (1980)

Nusteling, Dr H.P.H. (1974)  
 Offermans, Drs J.P.L.G. (1981)  
 Oldenbeuving, G.L.J. (1980)  
 Olieslagers, Drs P.J.J.H. (1964)  
 Ommeren, Drs H.R. van (1973)  
 Oojen, T.W.A. van (1981)  
 Op den Kamp, H.J. (1979)  
 Op het Veld, A.J.G. (1975)  
 Oppen, Mr M.A.W. van (1960)  
 Oppenhuis de Jong, H.W.M. (1985)  
 Ottenheim, C.J.C. (1958)  
 Oudshoorn, R. (1980)  
 Palmen, C.J.M. (1963)  
 Palmen, Ir H.M.J. (1974)  
 Palmen, J.Ch. (1963)  
 Palmen, Mr P.M.M.C. (1958)  
 Panhuysen, Dr G.W.A. (1964)  
 Panhuysen, J.F.M. (1982)  
 Parren, Drs H.P.C.M. (1974)  
 Patelski, A.S.M. (1982)

Peeters, Drs J.G.H. (1958)  
 Peeters, Mevr. M.E. (1986)  
 Pelt, J.M.C. van (1980)  
 Pelzer, Dr L.H. (1958)  
 Penners, W.J.A.M. (1982)

Goirle  
 Bunde  
 Amstenrade  
 Oirschot  
 Maastricht  
 Meijel  
 Sittard  
 Maastricht  
 Köln (D)  
 Duras (B)  
 Melick  
 Bunde  
 Delft  
 Oirsbeek  
 Maastricht  
 Roermond  
 Venlo  
 Hoensbroek  
 Nijmegen  
 Venlo  
 Valkenburg  
 aan de Geul  
 Bommel  
 Sittard  
 Born  
 Maastricht  
 Maastricht  
 Heerlen  
 Munstergleen  
 Helden-Panninger  
 Cadier en Keer  
 Maastricht  
 Maastricht  
 Maastricht  
 Heerlen  
 Sittard  
 Tervuren (B)  
 Heerlen  
 Heerlen  
 Beek  
 Heerlen  
 Valkenburg  
 aan de Geul  
 Boxmeer  
 Schimmert  
 Eijsden  
 Maastricht  
 Holtum-Born

Pennings, Dr Ir J.G.M. (1979)  
 Pernot, R.A.J.G. (1982)  
 Perry, Dr J. (1976)  
 Peters, H.W.J.R. (1976)  
 Philippe, A. (1979)  
 Pierey, Drs L.J.M. (1974)  
 Pieters, H. (1981)  
 Piets, J.P.M. (1983)  
 Pluymaekers, L. (1974)  
  
 Pluijmen, L.J.H. (1979)  
  
 Poel, A.J. van der (1981)  
 Poell, Drs W.A.G. (1974)  
 Prevaes, P. (1980)  
 Purnot, J.H.M.G. (1982)  
 Puts, H.P. (1979)  
 Putte R.A., Dr C.P.C. van (1983)  
 Puijtenbroek, Dr F.J.M. van (1974)  
 Pijls, V. (1970)  
 Pijpers, Drs J.H.F. (1982)  
 Quaadvlieg, Drs N.T.J. (1982)  
 Quint-Maagdenberg, Mevr. Drs M.J.I. (1983)  
 Raedts, Ir C.J.B.M. (1984)  
 Rensch, Mr T.J. van (1975)  
 Roberts, P. (1979)  
 Roebroeck, Prof. Dr E.J.M.G. (1967)  
 Roebroeck, J.M.G.F. (1981)  
 Roeck, Dr F. (1979)  
 Roemen, Dr H.C.W. (1982)  
 Roll, J. (1978)  
 Ronckers, E.M.A. (1979)  
 Roosen, Ir M.H. (1959)  
 Roost, P.M. (1982)  
 Ros, Joh. (1979)  
 Rosenboom, E. (1979)  
 Royen, E.J.G. van (1979)  
 Rutten, F. (1979)  
 Ruyters, Mevr. M.H. (1981)  
 Rijcken, R.J.L.M. (1979)  
 Rijsselt, E.F. van (1984)  
 Saes, Drs J.L. (1964)  
 Sampers, F.J.W.A. (1960)  
 Santvoord, J.H.M. van (1973)  
 Scaf, A. (1964)  
 Schaaf, G. (1980)  
 Schatorjé, J.M.W.C. (1980)  
 Schefman, P. (1979)  
  
 Lemiers  
 Sittard  
 Nijmegen  
 Beek  
 Hasselt (B)  
 Heerlen  
 Stein  
 Maastricht  
 Valkenburg  
 aan de Geul  
 Valkenburg  
 aan de Geul  
 Maastricht  
 Ulestraten  
 Utrecht  
 Cadier en Keer  
 Rijswijk  
 Geulle  
 Arnhem  
 Gouda  
 Maastricht  
 Kerkrade  
 Geleen  
 Limerick (Ierland)  
 Maastricht  
 Nijmegen  
 Utrecht  
 Maastricht  
 Leuven (B)  
 Maastricht  
 Gulpen  
 Banholt-Mheer  
 Lanaken (B)  
 Ittervoort  
 Reuver  
 Zoetermeer  
 Maastricht  
 Roggel  
 Berg en Terblijt  
 Oirschot  
 Maastricht  
 Cadier en Keer  
 Maastricht  
 Jutphaas  
 Maastricht  
 Maastricht  
 Horst  
 Maastricht

Schellinx, Ing. J.H.W. (1979)  
 Schippers, R.M.G. (1968)  
 Schlösser, Ir J.C. (1959)  
 Schmitz, M.M.R.N. (1984)  
 Schreuder, P.F.J.M. (1975)  
 Schreurs, Drs J.J.M. (1963)  
 Schreurs, Mej. Maria J.J.G. (1973)  
 Schreurs, J.W.J. (1976)  
 Schrijnemakers, L. (1979)  
 Schrijnemakers, Prof. Dr M.J.H.A. (1974)  
  
 Schuffelers, P. (1982)  
 Schümmer, P.C.H. (1976)  
  
 Schunck-Brouwers, Mevr. J.H.L.M. (1979)  
 Schutgens, N.H.J. (1966)  
 Schwanen, H.M.M. (1975)  
 Schwartz, Drs G.A.H. de (1960)  
 Seelen, Drs Th.L.A.M. (1959)  
 Seems, J.H.B. (1974)  
 Segers, L. (1983)  
 Semmeling, R.J.J. (1982)  
 Severens, J.J. (1979)  
 Sillekens, J.P.H. (1979)  
 Sillekens, Drs J.Th. (1972)  
 Simonis, J.G.C. (1977)  
 Sliepen, Ing. W.L.A.G. (1960)  
 Slootweg, G.J. (1980)  
 Smeets, Mr C.G. (1979)  
 Smeets, H.M.A.A. (1974)  
 Smeets, J.H. (1979)  
 Smeets, Ir J.J.W.M. (1982)  
 Smeets, Drs M.K.J. (1967)  
 Smeets, N.H. (1972)  
 Smeets, P.J. (1974)  
 Smeets, Mr S.H.F. (1971)  
 Smeets, V. (1979)  
 Smeijsters, Drs E.M.A. (1974)  
 Smisdom, R. (1979)  
 Snijders, D. (1979)  
 Specker, C. (1968)  
 Speth, L.J.H. (1979)  
 Spierts, P.J.G. (1968)  
 Spiertz, L.J. (1974)  
 Spiertz, Prof. Dr M.Ph.G. (1972)  
 Spitz, E.J.C. (1958)  
 Sporken, Prof. Dr C.P. (1981)  
 Spreuwenberg, H. (1977)

's Hertogenbosch  
 Amstelveen  
 Heerlen  
 Tilburg  
 Maastricht  
 Brunssum  
 Eindhoven  
 Herten  
 Geleen  
 New York  
 (U.S.A.)  
 Maastricht  
 Valkenburg  
 aan de Geul  
 Weert  
 Maastricht  
 Kerkrade  
 Stein  
 Venlo  
 Horn  
 Maastricht  
 Maastricht  
 Amstenrade  
 Heerlen  
 Nijmegen  
 Maastricht  
 Geleen  
 Limbricht  
 Maastricht  
 's Hertogenbosch  
 Kerkrade  
 Merkelbeek  
 Maastricht  
 Maastricht  
 Bocholtz  
 Weert  
 Hasselt (B)  
 Spaubeek  
 Antwerpen (B)  
 Maaseik (B)  
 Waubach  
 Maastricht  
 Rimborg  
 Kerkrade  
 Nijmegen  
 Maastricht  
 Maastricht  
 Amsterdam

Stals, L. (1979)  
 Standaert, C.M.H. (1982)  
 Stappers, Mej. M. (1982)  
 Stassen, Mr R.J. (1969)  
 Steeghs, W.J.H. (1982)  
 Steen, Mevr. Drs I.M. (1985)  
 Steen, F.M.J. van der (1970)  
 Stehmann, Chr.H. (1979)  
 Stekelenburg, M. (1982)  
 Steur, A.G. van der (1968)  
 Stevelmans, F. (1976)  
 Stevens, M.F.M.N. (1981)  
 Stevens, Mevr. Y.II. (1985)  
 Stevens-Heinen, Mevr. A. (1975)  
 Steijvers, J.L. (1974)  
 Stille, Mr A.L.G.A. (1979)  
 Stoel, Mej. J.G.M. (1979)  
 Stouthart, Drs L.G.M. (1964)  
 Straatman, R. (1986)  
 Stratmans, H. (1974)  
 Stratum, Drs J.C.M. van (1965)  
 Straus, C.P.L. (1981)

Stroom, A.M.G.G. (1974)  
 Stuffken, Dr Ir J. (1978)  
 Stuurman, J.A.G.M. (1967)  
 Stijnen, P.J.J. (1979)  
 Swelsen, J.J.P.M. (1979)  
 Systemans, G.H.J. (1979)  
 Tagage, Broeder S. (1982)  
 Teeuwen, Drs P.J.M. (1980)  
 Theelen, J.E. (1974)  
 Theunissen, R.J. (1983)  
 Thewissen, Drs E.J.C.G. (1982)  
 Thoelen, J. (1979)  
 Thurlings, Prof. Dr Th.L.M. (1960)  
 Thijs, Drs P. (1975)  
 Thijssen, J.H.F. (1979)  
 Tilliard, R. (1979)  
 Timmermans, H.J. (1979)  
 Timmermans, H.J.S.M. (1980)  
 Tonnaer, J.J.G. (1958)  
 Tonnaer, F.J.G.J. (1981)

Tooren, J.F.R. (1983)  
 Trier, Dr W.G.J.M. van (1974)  
 Tulden, M. van (1977)  
 Tummers, Dr P.M.J.E. (1971)

Weert  
 Thorn  
 Sevenum  
 Roermond  
 Venlo  
 Eindhoven  
 Helden  
 Cadier en Keer  
 Maastricht  
 Haarlem  
 Groningen  
 Nieuwenhagen  
 Maastricht  
 Venray  
 Eelde  
 's Gravenhage  
 Lomm  
 Maastricht  
 Spaubeek  
 Geldern (D)  
 Rosmalen  
 Valkenburg  
 aan de Geul  
 Maastricht  
 Heerlen  
 Hoensbroek  
 Maastricht  
 Nijmegen  
 Maastricht  
 Gronsveld  
 Venlo  
 Roermond  
 Linne  
 Wijlré  
 Hasselt (B)  
 Wageningen  
 Maastricht  
 Born  
 Hasselt (B)  
 Stein  
 Meerssen  
 Sittard  
 Maputo  
 (Moçambique)  
 Purmerend  
 Venray  
 Roermond  
 Arnhem

Turlings, J. (1982)  
 Ummenthum-Coppers, Mevr. M. (1979)  
 Utens-Hovens, Mevr. M.H.J. (1979)  
 Vaessen, J.S.G. (1976)  
 Vaessen, J.W. (1972)  
 Valk, J.C. de (1967)  
 Valk, J.P. de (1982)  
 Vanderbeeken, G. (1979)  
 Velzen O.F.M., Drs M.J. van (1974)  
 Venner, Drs G.H.A. (1975)  
 Venner, J. (1982)  
 Verbeet, Dr G.J.B. (1960)  
 Verbong-Giesen, Mevr. A. (1979)  
 Verhagen, Drs Th.J.P. (1977)  
 Verheggen, A. (1982)  
 Verheggen, H.A.J.A. (1974)  
 Verheggen-Crousen, Mevr. E.W.M. (1982)  
 Verheijen, G.F. (1973)  
 Verheijen-Zach, Mevr. M. (1979)  
 Verhoeven, L.M.H. (1974)  
 Verlonje, Ir W.E.F. (1979)  
 Vermeere, H.M.H. (1986)  
 Vermeulen, E.J.J.H. (1980)  
 Vermeulen, L.P. (1975)  
 Versteeg, J.H.W. (1974)  
 Veugen, F.L.G. (1982)  
 Vinckenroye, Dr F. van (1974)  
 Visée, J. (1982)  
 Vissers, Drs F.A. (1975)  
 Vleeshouwers, J.M.E. (1979)  
 Vlerken, Drs J.P. van (1974)  
 Voragen, J. (1974)  
 Vorbach, A.H.J. (1975)  
 Vrencken, Ir J.H.A.M. (1979)  
 Vries, Prof. Dr Joh. de (1974)  
 Vroomen, G.J. (1975)  
 Vroomen, R.J.P.M. (1971)  
 Vugt, Th. van (1986)  
 Waltmans, Dr H.J.G. (1958)  
 Waltmans, R.F.B. (1979)  
 Wanders, Mr J.W.M. (1968)  
 Wanders, Mr R.M.H. (1971)  
 Warreburg, W.F.M. van de (1974)  
 Weesic, A. (1985)  
 Welten, R.G. (1985)  
 Werf, G.H.F. van de (1981)  
 Westerhuis, W.A.A. (1968)  
 Wetering, J.L.H. van (1964)

's Gravenhage  
 Well  
 Sittard  
 Ridderkerk  
 Sittard  
 Roermond  
 Voorburg  
 Heerent-Winksele (B)  
 Kerkrade  
 Maastricht  
 Grathem  
 Maastricht  
 Tegelen  
 Maastricht  
 Roermond  
 's Gravenhage  
 Sittard  
 Horst  
 Heerlen  
 Venlo  
 Oostende (B)  
 Heerlen  
 Weert  
 Heerlen  
 Maastricht  
 Sittard  
 Hasselt (B)  
 Heerlen  
 Aerdenhout  
 Munstergeleen  
 Aarle-Rixtel  
 Nijmegen  
 Venlo-Blerick  
 Leidschendam  
 Amersfoort  
 Eersel  
 Echt  
 Klein-Doenrade  
 Landsmeer  
 Klimmen  
 Brunssum  
 Venlo  
 Nederweert  
 Geleen  
 Maastricht  
 Neerbeek  
 Venlo  
 Maastricht

Wetzels, P.J.M. (1975)	Maastricht
Weusten, H.A.M. (1980)	Valkenburg aan de Geul
Weijs, J.J. van de (1979)	Maastricht
Weijnen, J.P.H. (1986)	Maastricht
Widdershoven, A.J.H. (1982)	Susteren
Widdershoven, Drs G.M.J. (1965)	Maastricht
Wieland, Drs J.H.M. (1984)	Maastricht
Wieërs, J.L.L.J. (1979)	Hasselt (B)
Wilbers, Drs J.H.M. (1972)	Valkenburg aan de Geul
Willard, B.J. (1985)	Tegelen
Willems, H.A.E. (1986)	Meijel
Willems, J.H. (1979)	Beek
Willems, J.J.S. (1966)	Heerlen
Winckers, J.A.A.G. (1964)	Maastricht
Wintgens, D. (1981)	Heerlen
Wintgens, Mej. E.M.A. (1979)	Maastricht
Worms, G. (1982)	Oirsbeek-Schinnen
Wijers, Drs J.J.M. (1959)	Brunssum
Wijnands, H.J.G. (1982)	Eijsden
Wijnen, Prof. Dr W. (1981)	Bunde
Wijngaard, Th. (1974)	Maastricht
Wijngaarden-Briërs, Mevr. M. van (1982)	Heerlen
Wynia-Gils, Mevr. J.L. (1982)	Amstelveen
Xhonnoux, Ir G.S.J.A. (1982)	Gulpen
Zanders, Dr H.L.G. (1969)	Lage Mierde
Zeekaf, Ing. J.G.M.E.H. (1962)	Well
Zeguers, Mej. D.P.M.H. (1975)	Nuth
Zeijen, M.P.J. (1982)	Swalmen
Zijlstra, N. (1982)	Maastricht